

د افغانستان لنډ تاريخ

ليکوال:

علامه عبدالحي حبيبي

مترجم:

استاد عبدالرؤف بېنوا

Ketabton.com



د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

- * **د افغانستان لنډ تاریخ**
- * **لیکوال: علامه عبدالحی حبیبی**
- * **مترجم: استاد عبدالرؤف بېنوا**
- * **خپروونکی: علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
- * **کندهار – افغانستان**
- * **تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱**
- * **ایمیل: mrohyal@yahoo.com**
- * **مالي لگښت: علامه حبیبی دخپرونو مرکز**
- * **کمپوز او ډیزاین: روهیال کمپیوټر اداره**
- * **چاپکال: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع**
- * **کچه: ۵۰/۱۳ x ۲۱ سانتي متره**
- * **چاپ شمېر: زر ټوکه**
- * **دمخونو شمېر: ۴۸۸**
- * **دخپرونو لړ: ۷۰**

د افغانستان د لنډ تاريخ داستان:

يو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبيبي رحمۃ الله عليه د افغانستان د تاريخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار ليکلي دي. خو "تاريخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دى چي په لنډ ډول د افغانستان پر تاريخ روڼا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکيز اثر د خو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ويلو وروسته ليکلى دى. د دې اثر اهميت په دې کي دى چي لوستونکى په خورا لږ وخت کي د افغانستان د تاريخ او په دې سيمه کي د لويو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاريخ مختصر افغانستان" لومړى ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کي د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاريخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستيو پېړيو کي د پښتو د چاپ سوو آثارو د سيمينار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کې د محمدزيو څپرکى ترجمه سوى نه دى، دغسې مسايلو ته نه توجه دهغه مهال د حاکم دولت د دولتي پاليسۍ ښکارندويي کوي.

د افغانستان لنډ تاريخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاگېنتۍ خو مياشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقريباً دوه ويشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ويشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کميا به سوي وې او په بازار کي ئې د پيدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چي له يوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلې خوا په بازار کي نه پيدا کېدى، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خو د دې پرځاى چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه يو واريو چاپ سوې واى، په يوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمينو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

له دغو ښاغلو څخه يو هم الحاج عبدالودود کرزي دى او دوهم هغه ئې داود وفا دى. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم يوه لومړى په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپکاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کې د "خپلې خبرې" تر عنوان لاندې د (۱۳۷۶ش) کال نېټه ليکل سوې ده. د دې مطلب دا دى چې ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندې کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي (!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په يوه کال تر سره سوې دى. تر دې په هاخوا يوه بله د يادونې وړ خبره دا ده چې د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرگولي کې چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سموونکى او کتونکى هم ښاغلى داود وفا دى. د چاپ کار ئې په سپين زرپرتهز (پرائيويت) لميتېد کوټه کې تر سره سوې دى. خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په مياشت کې د دانش خپرندويي ټولنې له خوا چاپ سو. د کتاب د وياړ پر دوهم او دريم مخ باندې د استاد محمد آصف صميم په قلم يو لنډکى يادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندې ليکل سوې دى. په دې يادښت کې ئې خپل شاگرد ښاغلي وفاته شاباسى ورکړې دى چې په کم سن ئې د ارواښاد استاد بېنوا غوندي دروند بار ته اوږه ورکړېده او په پوره کاميابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولى دى.

د بدمرغه پښتنو بدنصيبى خورا ډېرې دي، له دغو بدمرغيو څخه ئې يوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چې دوې لسيزې وړاندې ئې فاضل استاد بېنوا د ترجمې له پاره خواري گاللي وې او زحمت ئې په کښلى وو، د دې پر ځاى چې هغه ترجمه پيدا سوې او يوازي د محمدزيو څپرکى پر اضافه سوې او چاپ سوې واى، په عوض کې ئې د هغه مرحوم ټولي خواري عبث او پورته يادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړ.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندويي ټولنې د افغانستان لنډ تاريخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځاى د استاد عبدالرؤف بېنوا نوم ليکلى وو. د خپرندويي ټولنې په يادښت کې ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لويه سهوه ئې په يوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چې خبره رالته کړو او هغه دا چې (د افغانستان لنډ تاريخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوى و. حال دا چې

ارواښاد بېنوا صيب په ۱۳۵۶ کي ژباړلی داود وفا يوازې پکې د پښتو د نوي ليکدود زياتونې او کمونې کړي او يوازې (۲۶) مخه يې ژباړلي، چې بيا يې کتاب په خپل نامه کړ.

تر دې لنډي يادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاريخ او يو مخروښي" تر عنوان لاندې د استاد محمد آصف صميم لنډه ليکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صميم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني يادښت د ليکلو په باب يې د خپلو استادانو علامه حبيبي او استاد بېنوا له اروا بڅښه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندويي ټولني (د افغانستان لنډ تاريخ) د ارواښاد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا ليکدودي ځانگړتياوي او سموني د معيار (!) په نامه په اوسنيو چاپونو کي هم را رواني دي، د دغو ليکدودي زياتونو او سمونو په لرلو سره هيڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چې دغه ترجمه دي د ارواښاد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هيڅ وجه داسي دلايل وجود نه لري چې د يوه مرحوم استاد په ترجمه کي دي په دغه کميت او کيفيت څوک لاسوهنه وکړي او يوه بله خپرندويه ټولنه، په داسي حال کي چې د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آگاه وي دغسي يو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد ارواښاد بېنوا په حق کي جفا ده، خدای دي داسي نه پېښوي چې زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په يوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته يې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازي. موږ د تاريخ کندي ته اچوي، چې بيا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته ميراث ته. حاضر متن د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمد زيو خپرکی د ښاغلي عبدالودود کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پر اضافه سوی دی.

په دې متن کي تر خپله وسه کوښښ سوی چې د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چې په دې کتاب کي خورا زياتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوښښ کړی دی، چې دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپيوټري کړو، تر څو يې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

بايد يادونه وکړو چي د امکان تر حده مو نوي او د ښه کيفيت لرونکي عکسونه ورته پيدا کړي دي، کوم عکسونه چي بالکل نه پيدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکين کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندويه ټولنه دغه ترجمه په دې نيامت ټولني ته وړاندي کوي، چي زموږ نوي څېړونکي او د تاريخ مينان د دغي ترجمې له اصلي کيفيت څخه خوند واخلي، خدای دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چي د معيار (!) په نامه زموږ د اسلافو په ليکنو او آثارو کي گوتي وهي. دغه ډول گوتو هني نه ديني جواز لري او نه هم قانوني، خدای ته خواست کوو چي زموږ د نورو بې شمېرو مصيبتو په څنگ کي د پخوانيو آثارو د مسخه کولو له مصيبت څخه هم د نجات يوه لاره راوښيي. په همدې هيله، دائمي تاسي او دائمي دارواښاد بښوا امانت.

مطيع الله روهيال

د علامه رشاد خپرندويه ټولني مشر

د روژې ۱۷ مه - ۱۳۹۱ ش

فهرست

۱. د لوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هرپه کې ۱۳
۴. موهن جوړو ۱۳
۵. تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریاییان ۳۲
۷. ارینه ویجه ۳۳
۸. ویدی مدنیت ۳۳
۹. اوستایي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمې ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبې او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندریرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کې د موریای موقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ... ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

۲۰.	ساکان، پارتیان او پهلویان	۱۰۶
۲۱.	کوشانیان	۱۱۴
۲۲.	د کوشانیانو پایڅوړ او د هیتالیانو منځته راتله	۱۲۸
۲۳.	هیتالیان	۱۳۲
۲۴.	افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې	۱۳۸
۲۵.	د افغاني فرهنگ تاریخي مبادي	۱۴۵

دوهمه برخه

۲۶.	افغانستان ته د اسلام راتگ او د خلفاوو دوره	۱۵۳
۲۷.	عثماني خلافت	۱۵۴
۲۸.	د علي ﷺ د خلافت وخت	۱۵۶
۲۹.	اموي دوره	۱۵۶
۳۰.	د عباسیانو زمانه	۱۶۳
۳۱.	په اموي او عباسي دوره کې د افغانستان اجتماعي او	۱۶۹

درېمه برخه

۳۲.	اسلامي خپلواکه دوره	۱۸۳
۳۳.	طاهريان	۱۸۳
۳۴.	صفاريان	۱۸۹
۳۵.	سامانيان	۲۰۱
۳۶.	پښتانه حکمرانان	۲۰۹
۳۷.	فريغونيان	۲۱۳
۳۸.	د ملتان لوديان	۲۱۶
۳۹.	د تخارستان آل باینجور	۲۱۹
۴۰.	د غرستان شاران	۲۲۲
۴۱.	د اندراب اميران	۲۲۴
۴۲.	چغانيان اميران – آل محتاج	۲۲۵

۴۳.	سیمجوریان	۲۲۸
۴۴.	غزنویان	۲۳۱
۴۵.	د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو نفوذ	۲۴۸
۴۶.	غوریان	۲۵۲
۴۷.	خوارزمشاهیان	۲۷۴

خلرمه برخه

۴۸.	د خوارزمشاهانو وروستی ماته او د چنگېز راوتل	۲۸۲
۴۹.	د چنگېزیانو په وخت کې د کړت اولاده او افغاني امیران ...	۲۹۱

پنځمه برخه

۵۰.	د هرات تیموریان	۳۰۱
۵۱.	د کونې حکمرانان او یوسفزیان	۳۱۱
۵۲.	د هند تیموریان	۳۱۴

شپږمه برخه

۵۳.	روښانیان	۳۴۹
۵۴.	توخیان	۳۶۷
۵۵.	ابدالیان	۳۶۹
۵۶.	هوتکیان	۳۸۰
۵۷.	سدوزیان	۴۰۱

اوومه برخه

۵۸.	محمدزیان	۴۳۲
۵۹.	فکري او اجتماعي اوضاع	۴۶۵
۶۰.	ماخذونه او مراجع	۴۷۹

د لوی خدای په نامه

زموږ گران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چې تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتو چین، د فرهنګو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذيب ښانګړو وه او د تاریخ په لمنه کې له دې فرهنګ زېږونکي خاوري څخه ښه غښتلي دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاوري خلکو په تاریخي کشمکشو کې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کې دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل سي چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چې په هغه کې د خپل هیواد تېري تاریخي پېښې ولولي. خو کاله دمخه نو ما هم داسې د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کې ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کې مې څو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب د پاڼو په پای کې ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چې ناچاره سوم هغه پاوړۍ مې ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مې د څو بابو په آخر کې ولیکل او هم د دې ټوک په پای کې به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کې زما مطلب دا دی چې د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مې یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوق کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چې گرانو وطنوالو او هغو کسانو ته ګټور سي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

د دې کتاب د مطالبو په تدوين کي زيار ايستل سوی دئ چي بشپړ وي خو لنډ او
گټور چي په راتلونکي وخت کي د مفصل تاريخ ليکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر
اسلام وروسته د افغانستان تاريخ) په لومړي ټوک کي چي پخوا خپور سوی دئ لیده
کېږي. په هغه کي مي د افغانستان د اسلامي دورې د لومړيو دوو سوو کالو مفصل
تاريخ په زرو مخو کي ليکلی دئ.

پوهاند عبدالحي حبيبي
کابل - جمال مېنه

د افغانستان تر تاريخ دمخه دورې ته يوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د (ليک) په کشف بريالی سوی نه وو، تر تاريخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چې رسم الخط منځته راغلی (تاريخي عصر) دی، خو په دې شرط چې د لرغونو قومو پاته ليکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چې تر اوسه لا داسي ليکني سته چې نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاريخ په دمخه دورو پورې تړلي بولي او که يو وخت ولوستلي سي نو بيا به په تاريخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هيوادو تاريخي دورې ئې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي گڼلي دي، دا ځکه چې د مصر او بين النهرين ليکني چې لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هرپه کي د موهن جو ديرو کشفې سوي ليکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاريخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاريخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپايي علمي هيئتو له خوا شروع سوي او په نتيجه کي تر تاريخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چې د ډبري د استعمال په دريمي دورې يعني د توډلي سوي ډبري او د خاورينو لوبو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وايي.

له دې علمي لټونو څخه دا نتيجه لاس ته راځي، چې: د افغانستان او د افغانستان د گاونډيو هيوادو په خاورو کي د (۶۰۰۰) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې همغه وخت مرو ته نژدې د (انو) په سيمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاريخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د گاونډ په دې ځايو کي موندلي

دي:

۱- د پنجاب په هر په کي:

يعني د افغانستان د غرو په لمر ختيځو ډاگو کي، چي هلته د ودانۍ او ښار آثار ليده کېږي.

۲- موهن جوډيرو:

د افغانستان لمر ختيځي جنوبي خوا ته په سند کي، د ښار کوڅې او د بازار نخشې او حتی پاخه ابروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دې لرغوني ښار کي د مور د ربه النوع مجسمې، پاخه خاورين لوڼي، د سرو او سپينو زرو راز راز گڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني ښار په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غويو انځورونه سته چي پر ځينو انځورو توري او ليکني هم ليدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا څوک په لوستلو بريالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاريخ دمخه مدنيت چي د افغانستان په لمر ختيځه خوا کي د هرپه او موهن جوډيرو تر منځ يو زر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يوه شکل او يوه ډول خپور سوي وو، د ودانيو د تعمير طرز او د خاورينو لوڼو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کي بېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتيجه ځني اخيستي ده چي:

دا مدنيت د افغانستان د خاورې په لمر ختيځه خوا کي د سند د ناوې له سره بيا تر پايه خپور سوي، شمالي او جنوبي پايتختونه ئې (هرپه) او (موهن جوډيرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پورې ئې د لمر لوېديځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر ميلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي يوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بين النهرين په کيندونو کي ئې موندلي دي څرگندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پيماني پېژندل. د هغه ښار له آثارو څخه چي په هرپه کي ښکاره سوي دي څرگنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوړيزو کورو کي ژوند کاوه او د استوگي د زياتو ځايو د اوبو شاهان، حمامونه او تر مخکي لاندي

گدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارگران او کسبگران په دوه اطاقي کوچنيو کورو کي اوسېدل، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاريخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځيني کلاوي وې، چي غالباً د غلې گدامونه ول.

هغه کنډوالي چي د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نمايندگي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط رانښيي، چي زياترو کورو د سمڅو بڼه پيدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخواني نظم او ترتيب درلود بېخي گډوډ سوې دى او پوهانو له دې څخه داسي نتيجه اخيسته ده، چي:

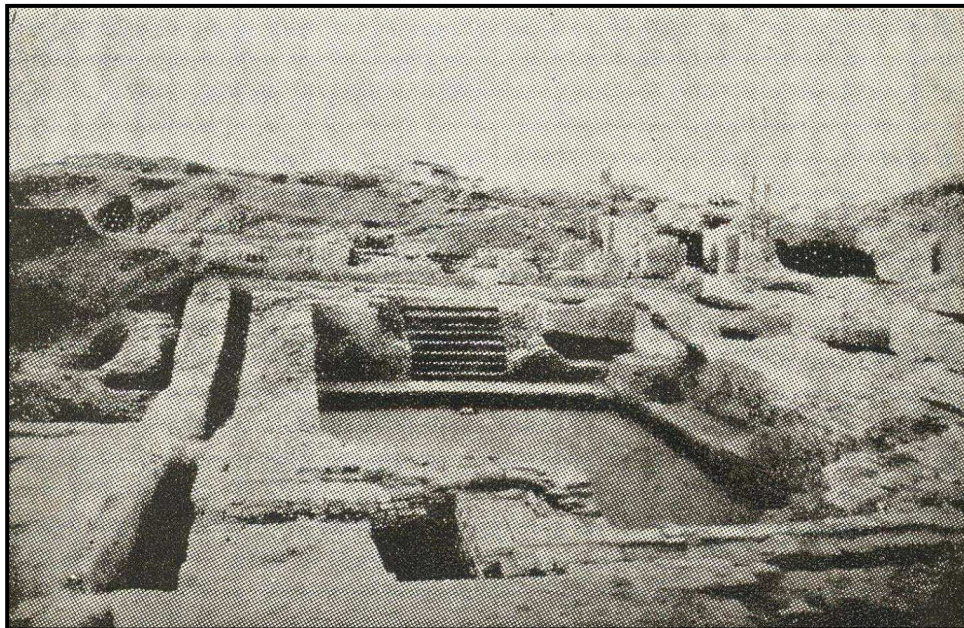
۱- د دې ودانيو پر خلکو د غربي آريائيانو يرغلونه شروع سوي او د دوى مدنيت يې راتيټه کړى وو.

که څه هم د هرپه د ليکنو الفبا لوستلې سوې نه ده، خو دا ثابت ده چي دا رسم الخط تر آريائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

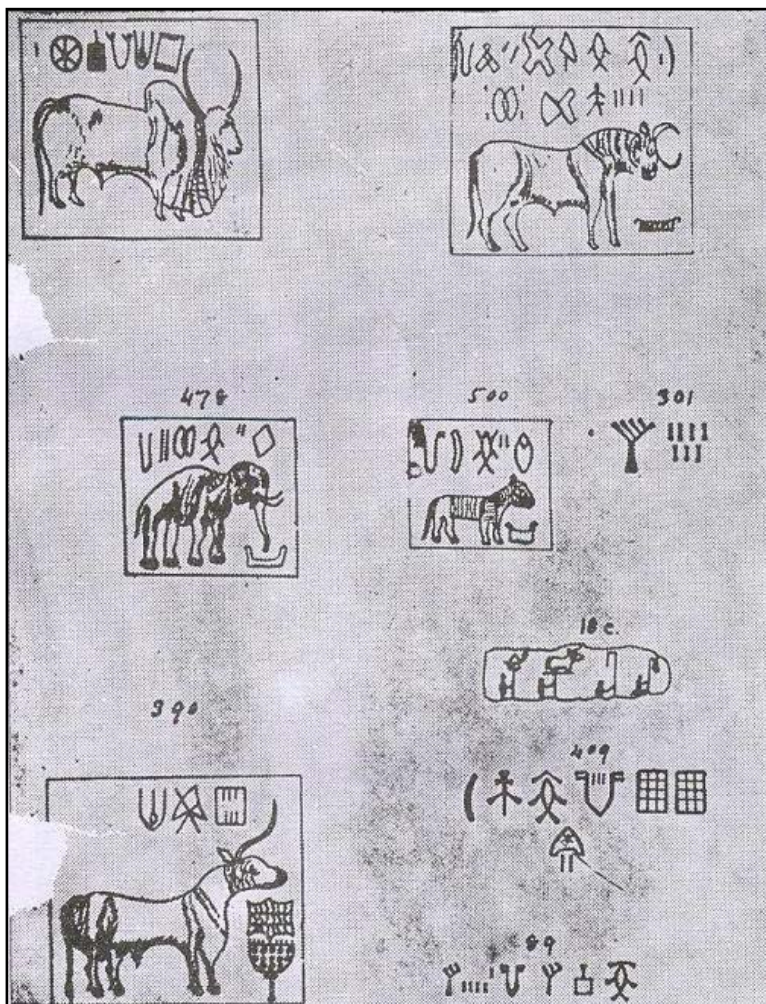
هغو ارابو چي اسانو کښولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندو اروپايي ژبو يې خبري کولې، مگر د موهن جوډيرو او هرپه د خلکو گاډۍ غټو غښتلو غويو کښولې چي پلن اوږده ښکران به يې درلودل او د دې ښکلو غټو غويو ښکلونه د موهن جوډيرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړى او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲- دې مدنيت ته ورته د سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلايي او همداراز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کي ليدل کېږي چي ځيني کړۍ يې تر بين النهرين پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آريائيانو تر هجرت دمخه په هغو سيمو کي اوسېدل او څنگه چي د دوى په لرغونو آثارو کي د مور د ربه النوع په څېر مجسمې پيدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دين، عقايد او فرهنگ يې هم سره ورته وي.

هغه آثار چي د بلوچستان د کوټي د لمر لوېديځ شمال په څو ميلې کي يې د گل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سيمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوبو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چرو او د هلو کولو ستونزو او د تېرو څوکو لرونکو ښو په څېر آلاتو څخه يې کار اخيست او د ودانيو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک څاروي روزونکي کوچيان ول او په راوړسته وختو کي



د موهن جو ديرو د آثارو يوه منظره، ۱- لمبر عکس



د موهن جو ديرو ځيني ليکونه او نخني، ۲- لمبر عکس

نې خاورين لوبني او ودانۍ جوړې کړي دي چي لرغون پېژندونکي نې (د ږوب د ناوې لوبني) بولي او پر هغو باندې ځيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه او په کورو کي نې د بزو ډېر هلوکي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټلو له پاره نې ډبرين او نگونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه لیده کېږي او پر ځينو خاورينو لوبنو $T - A - W.V$ ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پټه خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دی.

همدارنگه د هرپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچهه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دی او په ۱۹۵۴ - ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار موندنه سوي دي، چي د هرپه د مدنيت آثارو ته بېخي ورته دي او د کشفیاتو د ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خواته پرته ده.

مگر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱- په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو گيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنگ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوبني او راز راز وسلې او غشي او رنگه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوړوالي او د هلوکو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيځ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو گيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه نې د مدنيت نخښي وموندلې، دی وايي:

که يو ويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲- تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

لمر لوېديځي خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کي د بدوان د غره له سمخو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چي د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاوري تر تاريخ دمخه په مډيتو پوري اړه لري او د مورد ربه النوع مجسمې موندلي سوي دي.

په ۱۳۴۴ هـ ش کال د کندهار لمړ لوېديځي شمالي خوا ته ۶۶ کيلومتره ليري د مونډيگک په غونډۍ کي علمي پلټني وسوې، چي د ارغنداو په ناوه کي تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندگي کوي او پوهان وايي چي د کندهار لمړ لوېديځي خوا ته د کشکنخود ناوه چي اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چي اوس وچ سوې دئ او بېدله او شين ډنډ وو.

دا غونډۍ چي درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغې لاري پر سر پرته وه چي د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره مېنلوله.

د مونډيگک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له و اخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پوري د ودانۍ پنځلس مرحلې تېري کړي دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کي ئې د غلې گدامونه ول چي په دای وھلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د گدامو ځايونه د يوه اوږده غولي په شکل ول، چي د هرپه د کشف سوو آثارو گدامو ته بېخي ورته ول، خو د هرپه تر گدامو کوچني ول او په کښته پور کي ئې د څارويو د ساتني له پاره خونې وې.

څنگه چي د گدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چي دا گدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کي جوړ سوي ول.

په لوړ پور کي يوه کوچنۍ خونه د گدامو د ساتندوی له پاره ليده کېږي، چي په هغه کي يو څه خاورين لوبښي، ډبرين او د مفرع توبرې (پکانونه) او مچلو غزي او د مچلو غزو د خټو گولۍ کشف سوي دي او دا ځني څرگندېږي چي د گدامو ساتونکو دا وسايل د گدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

درو زرو کالو په شاوخوا کي ټاکل سوی دی.

د غلې د گدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خوني جوړي سوي وې چې د ودانیو په شمالي برخه کي د خښتو ودانۍ هم سته. د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دی چې شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خوني سته او د لویي ماڼۍ نخښي هم ښکاره دي چې له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویي ستني لري چې په سپینه رنگ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستنو د باندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره ودانۍ کي یو د مفرغ چاقو او د هلوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي - مور) د خیر او برکت د ربه النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته بېخي ورته دي د رازرازو سلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوگي د ځایو نخښي سته، چې پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښي د نغري د اسبابو سره او یو څو اونگونه او د اونگو دستې لاس ته راغلي دي، چې په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شايي شپوه گي لري او په دبانډنیو دېوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چې په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبتونه (اسکله) پیدا سوي دي.

د مونډیگک د غونډۍ مختلفې طبقې له کښتي څخه لوړي خوا ته داسي دي: له مخکي څخه لوړي خوا ته تر نهم پور پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښي لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پورو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چې خاورین لوبښي ئې په کښتو طبقاتو کي ساده او ابتدایي دي او وروسته تر هغه د لوبښو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چې د خټو انځور سوي لوبښي منع ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چې پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو ښکرو لرونکي مږه او تنخري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د خټو دا انځور سوي

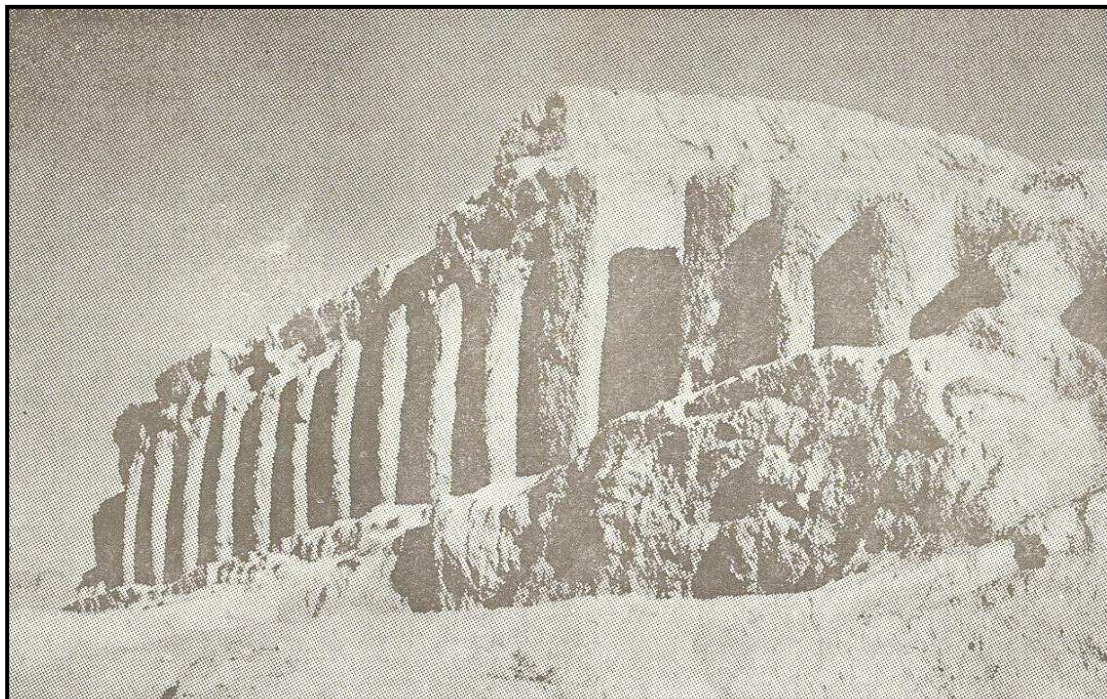
لوبني تر اتم پور وروسته زيات دي چي د (کوټي) د شاوخوا کشف سوو لوبنو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پور څخه شروع کېږي او هغه وخت چي د پنځم پور سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پور نېټه ئې د ۲۶۲۵ ق م په شاوخوا کي وټاکله او د موسيو کزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوړو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳) - ۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳- د افغانستان په شمالي برخو کي هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چي په شمالي لمر لوېديز گوټ کي د مرو په انو کي تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښي لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کي د تاريخي آثارو بقايا سته چي د ۱۹۶۲م کال په اکتوبر کي د ايټالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

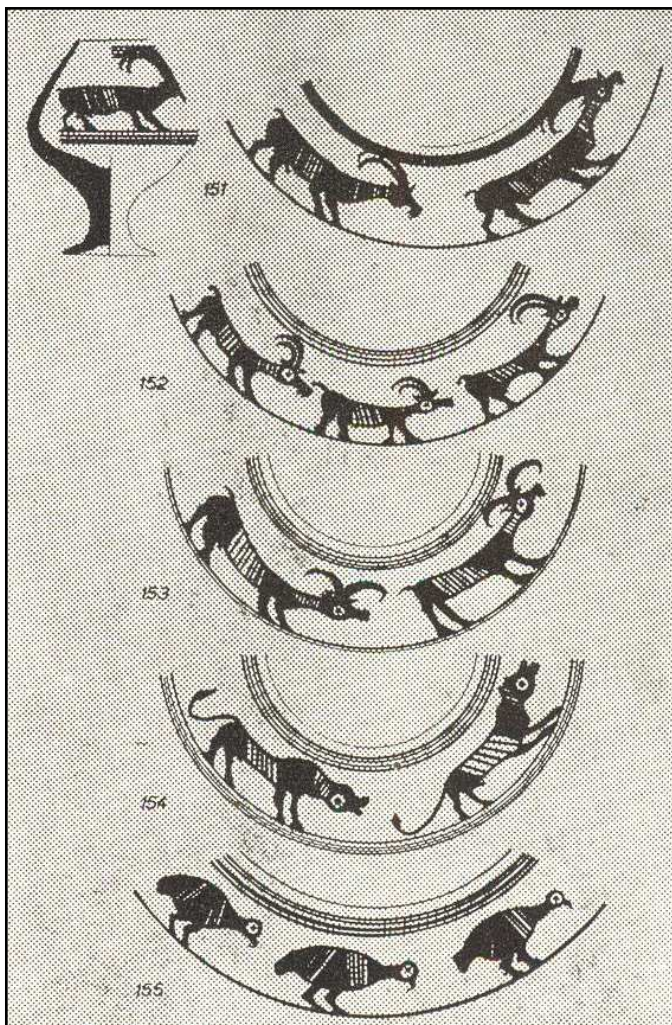
د هزارسم د نيت د هندوکش په شمالي لمنو کي د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځي شمالي خوا ته پروت دی، چي په پخوانۍ زمانه کي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کي هغه طبيعي سمخي سته، چي پخواني انسانان پکښې اوسېدل، او هلته د ډبرين اورټک سامان او ډبري توپلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چي انسان تر سمخو او گارو دباندې ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چي د هغو په منځ کي له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه ليده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره مخکه نيولې ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښي هم څرگندي دي.

د دې ځای د گارو په سمخو کي مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چي لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گنجه چوکۍ توپلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کي ئې د ډبرو له شاخو څخه کار اخيستی دی او د نغريو نخښي هم پکښې ښکاره دي.

د هزارسم په سمخو کي کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه ليده کېږي چي د ايټالوي لرغون پېژندونکي هيټ د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کي هم ليده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله



د کندهار لوېديځ برخې منډيگ د ودانيو بقايا، ۳- لمبر عکس



له منډيگک څخه پرتر لاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه

۴- لمبر عکس

دي: لومړي انساني شكلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د څارويو شكلونه، څلرم د راز راز شكلو گډون (اختلاط) چي معناوي ئې هم څرگندي سوي نه دي. (۵-۶ لمبر عكسونه دي وكتل سي).

تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمثو دا شكلونه هغو شكلو ته ورته او نژدې گڼي چي په هسپانيا، ايتاليا، سويس او ايرلينډ كي ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چي تر تاريخ دمخه د دې راز شكلو رسمول د انسانانو په منځ كي رواج درلود د مثال په توگه:

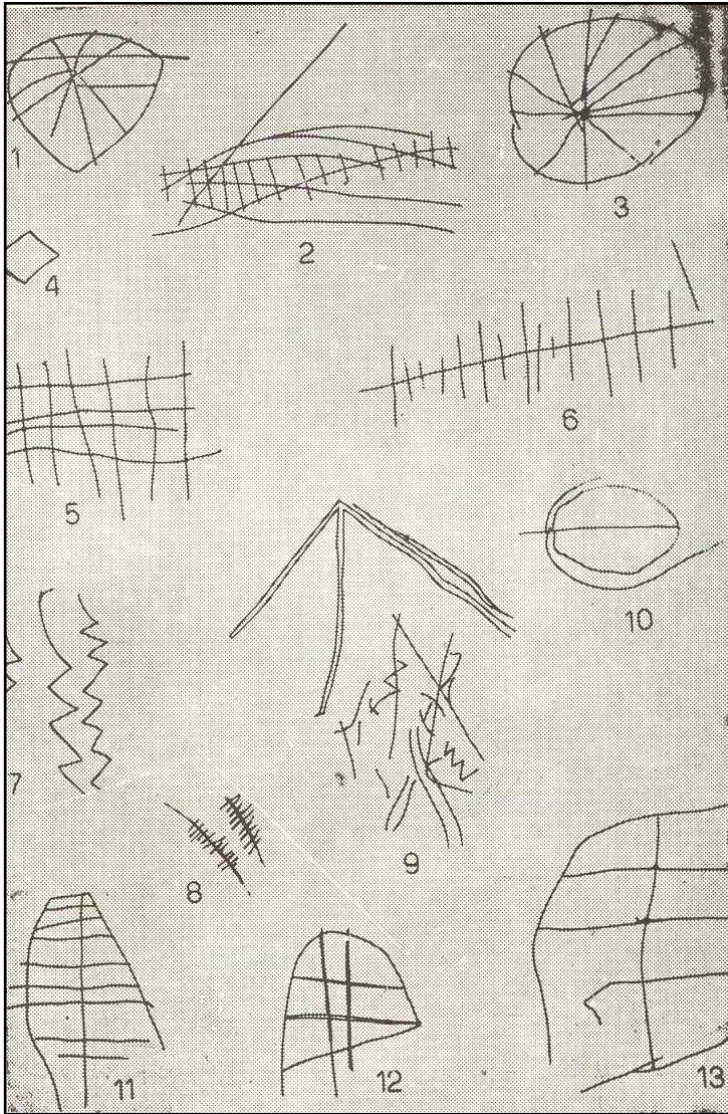
د هزارسم د سمثو له شكلو څخه د پوڅكۍ يو شكل دئ چي نيمه دايره ئې تشكيل كړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې كړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چي بازوگان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې ښوولي سوي دي او هغو شكلو ته ورته دي چي تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايتاليا او ايرلينډ په آثارو كي هم ليدلي سوي دي (۷نمبر عكس دي وكتل سي).

د هزارسم په آثارو كي دا ډول مشابه شكلونه ډېر دي، چي د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شكلو كي ښوول كېداي سي.

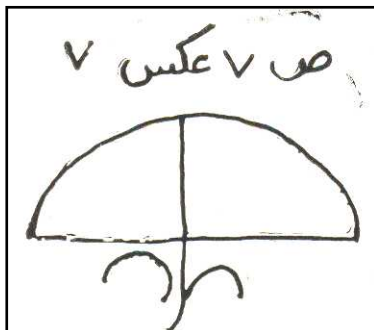
تر تاريخ دمخه په كلکولي تيك او د تورلو ډېرو د استعمال په دوره كي د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځكه چي د كاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په مځكو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام كي د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرگندوي چي د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره كاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلكو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغوني مدني رابطه درلودله. (۸نمبر عكس دي وكتل سي).



۵- لمبر عكس



٦- لمبر عكس

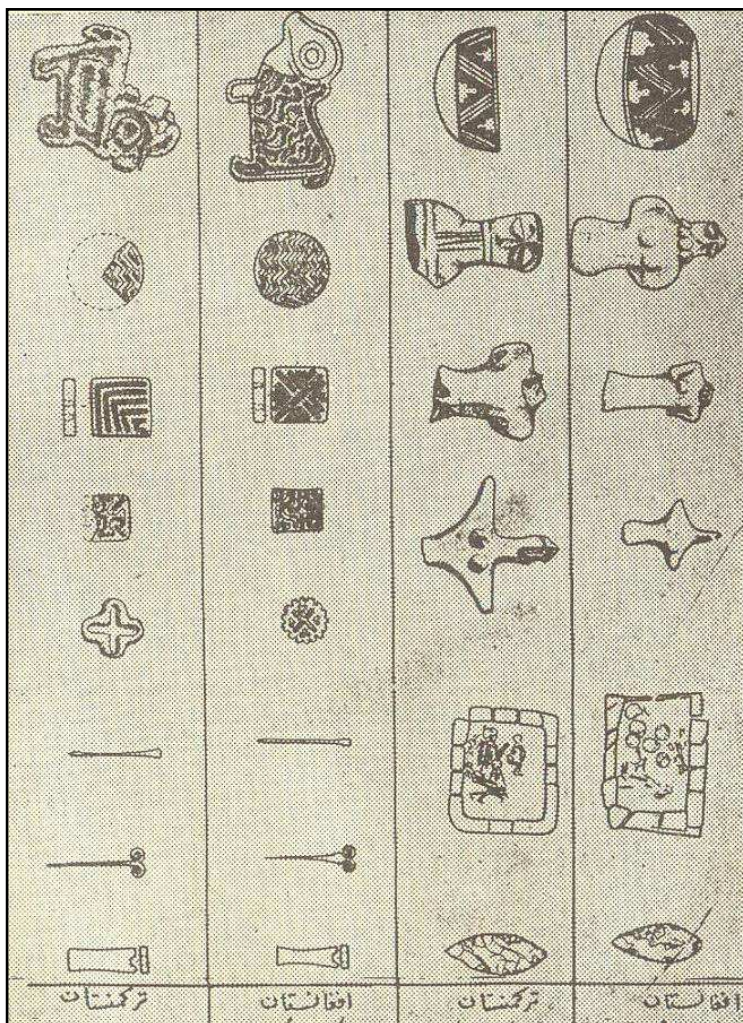


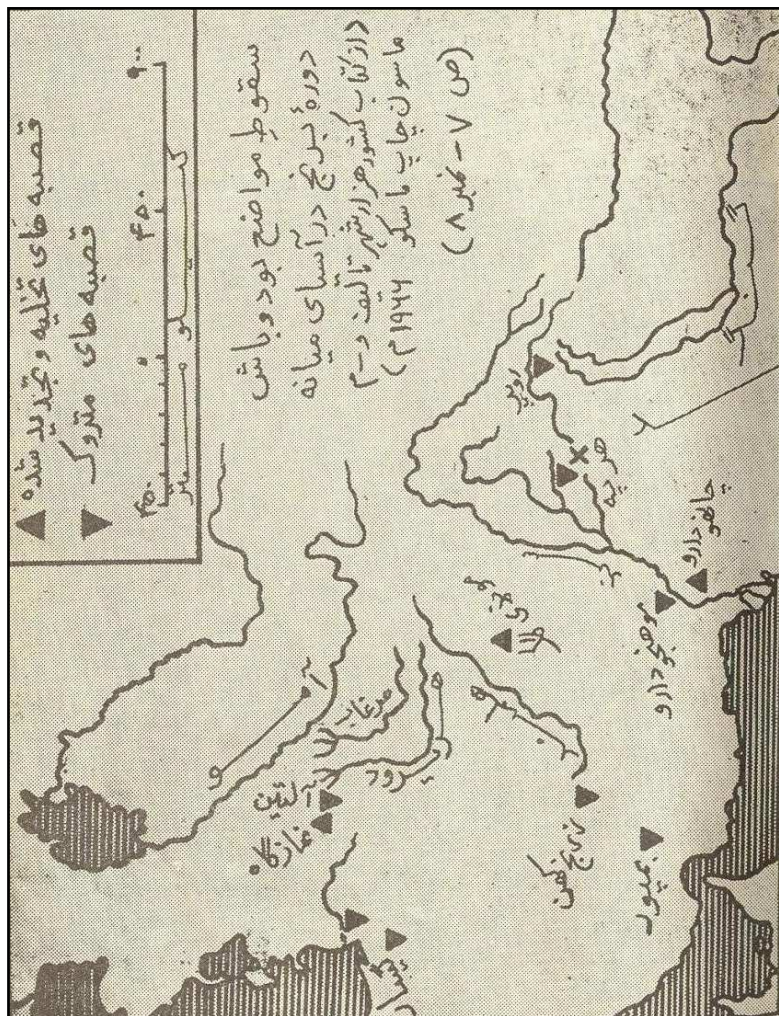
ترتاریخ دمنخه د سمنگان په هزار سُم پوڅکی غوندي شکلونه چي دیوه سپري مړوندونه
او شمزی، بنیي، داسي شکلونه په اسپانیا او ایتالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷- لمبر عکس

د منځنۍ آسیا د کلتوري دورو مقایسه له افغانستان سره

د پېړۍ نوم	د ترکستان جنوب	خوارزم	سغلی زرافشان	افغانه	لویدیځ افغانستان او د ختیځ
۱۰۰۰ ق	خلودم الف	لوړی بازینه	امیرآباد	چوست	په آق کپروک کې د اژدها (مېمار) او آس - په دینار غونډی - مندی لگ، نادعلی اوسپنې مفرغ اخیره دوره.
۲۰۰۰	خلودم ب	خلودم ج	د دینتي خلکو کلتور د ژبو (فلز)	پېشکند	د حصار کلتور
۴۰۰۰	خلودم د	خلودم ه	زبان بابا	پنډه دره (دره کور)	آق کپروک، دېبراسی مندلیک، سیستان
۵۰۰۰	خلودم و	خلودم ز	زبان بابا	آق کپروک ۱-۲ په کوټه کې د گل خېد کلا نال - جاله وان - هروپه موهنجو دیر و - فوکیر - کچو	آق کپروک ۱-۲ په کوټه کې د گل خېد کلا نال - جاله وان - هروپه موهنجو دیر و - فوکیر - کچو
د پېړۍ او ژبې دورې له کتاب څخه (د شوروي - مسکو ۱۹۶۶ کال د علومو د اکاډمۍ خپرونه). په پورتني جدول د افغانستان تر ستون لاندې. (د دې کتاب د مؤلف لخوا.)					
۳۲ زره ق - آق کپروک ۵۰ " " " " دره یاول هزارسم او دره کور					





د افغانستان لرغوني کلتوري دورې ۸- لمبر جدول

تر تاریخ دمخه کلتوري دورې	۱-آق کپروک (اژدها)	۲-آق کپروک (اسپ)	۳-آق کپروک (علا)	۴-آق کپروک (جمعه)	دیمراسي غونډۍ	مېنډيگک	نادعلي	د سيستان نور ځايونه	دوړه دادل -دوړه چغاخ	قوړه کمر	هزارسم	دوړه کور
د لرغوني مفرغ او اوسپني عصر ۱۰۰ کاله (ق-م)	x	x	x	x	x	x	x	x				
د ډبري نوي عصر او بزرستي (۱) ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تراوسه دمخه (۲) (کوليچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونيت)											x	
د مفرغ عصر ۵۰۰۰-۲۵۰۰ کاله دمخه	x	x		x	x	x		x				
کلکوتتيک عصر بنويه ډبره، خاورين لوبني او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ دمخه (۳)	x				x	x		x				
د ډبري نوي عصر او خاورين لوبني ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه (۴)	x	x										
د ډبري نوي عصر بې له خاورينو لوبنو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه (۵)	x	x										
د ډبري منځني عصر ۱۰۵۸۰ + ۷۲۰ کاله دمخه (۶)										x		
د لوړي طبقې د ډبري لرغوني عصر (تېره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰۰ کاله دمخه (۷)												
د منځنۍ طبقې د ډبري لرغوني عصر بکړۍ - ماوستيرين (د فرانس جنوبې لي ماو ستير ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه										x	x	x

(۱) C/۱۴ د امريکا جيوکرون ليبارتري ټي عمر ټاکلی دی. (۲) تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. (۳) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۹ HV. (۴) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۸ HV. (۵) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۵ HV. (۶) C/۱۴ د پنسلوانيا پوهنتون ټي عمر ټاکلی دی. (۷) C/۱۴ د پنسلوانيا پوهنتون ټي عمر ټاکلی دی. (د امريکايي اتروپولوجي پروفيسر لوټي دوپري له مقالې څخه اخيستنه)

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

کم وخت چي تاریخي افغانستان یادېږي، موږ ټولي هغه مخکي په نظر کي نیسو چي د افغانستان سره ئې په تاریخي پېښو او د سیاسي او مدني او فرهنګي حوادثو په جریان کي ګډون درلود او د تاریخي ګډو عواملو تر اغېزې لاندې ئې اوضاع یو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سیمه کي د ایران د فلات لمر ختیځه برخه، د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کي هم د آمو شمالي برخي تر سمرقنده او د پامیر د غرو لمنې پکښې راځي او په جنوب کي پر بحیره عرب تمامېږي. دا سیمي عموماً ګډ تاریخ لري.

آریایان:

د (۲۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي د آریایي سپین پوستو انسانانو یو لوی جمعیت په آریانا ویجه نومي هیواد او د آمو په شمالي غاړو کي د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چي شمېر ئې زیات سو، نو د آمو جنوبي سیمو او د باخترو رشو ته راوختل او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالي په سبب لمر ختیځي خوا ته هجرت وکړ او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمو ته تېر سول او په هغه مخکه کي ئې یو مدنیت جوړ کړی چي د (ویدا) په پخوانیو څلورو کتابو کي ئې انعکاس لیده کېږي او له همدې جهته ئې (ویدی مدنیت) بولو چي د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کي موجود وو او په همدې کتابو کي د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الینا (د لغمان او نورستان د شمالي خلک^(۱)) او نور راغلي دي او موږ له دې کتابو څخه د لرغوني

^(۱) دا نوم د الیشنگ او الینگار د درو په نومو کي څرګند دی.

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنگي وضع معلومولای سو. خلور ویده دادې:

ریگ وید - سام وید - اتهروا وید - یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریگ وید) دئ او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (او بجه) د ټاټوبي او د استوگني د مخکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سیمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریاچې غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سیمي سره نښتې ده چي اوس موږ پکښې څېړنه کوو.

څنگه چي د آرین خلکو^(۱) د ژوندون د دې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبي، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلوماست نسته او د کتر گوستا ولوبون هغه آریائي لرغونی ژبه چي په ارینه ویجه کي ویله کېدله د (آریک) په نامه یاده کړې ده.

ویدی مدنیټ:

د آرین خلکو تاریخي دوره د ویدی سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاریخي منبع څخه د آرین خلکو افکار، عقاید، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرگندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او ویدی او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبي مشترکات سته.

ویدی سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتیب سوي دي او په شفاهي توگه له یوې خولې بلي خولې ته او له یوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وایی: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) یعنی پخوانیو پوهانو به ویل او یا د اچي ځیني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوې ده

^(۱) آرین: د نجیب او کښتگر اوزار په معنای.

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لاد هند د شمال د اوو سيندو ها خوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنگه چي ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين، اوستايي سرودو ته چي د سند په لمر لوېديځه اړته ورشو کي پيدا سوي، بېخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای سي چي د ويدي د لرغونيو ورکو سوو سرودو زانگو همدا د افغانستان او د باختر ورشو ده، چي د دې اوسنيو موجوده سرودو يوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې بڼه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ويدي مدنيت ډېره ټينگه رابطه له دې څخه څرگندېږي چي د ويدي او سنسکريت پخوانۍ ډېري کلمې په پښتو او دري ژبو کي ريښې لري او بايد چي دا ژبني ميراثونه د لرغوني آريايي اسلافو څخه دې آريايي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آريا) کلمه دوه علمي توجيه لري:

ځينو د دې کلمې معنا په (اصيل) او (نجيب) کړې ده او ځينو په (زارع) او (کرونده گر). څنگه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصيل) په معنا راغلې ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزگري) مفهوم لري نو ځکه ويل کېدای سي چي د نسبتي (ن) په زياتېدو (آرين) (لکه پلن = پياده، تورن = شمشيري او نور) د کرونده گر په معنا وي او څنگه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي يو شريف کار او کسب وو نو ښايي چي تر هغه وروسته د (نجيب) او (شريف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارين خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آريه ورته) يا (آريه ورشه) وويل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوگني د مخکي او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سيند وايي، او دا کلمه په ويدي ژبه کي (سندهو)

ده.

د ريگ ويد په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سيندو يادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوېها (کابل) او گوماني (گومل) او کرومو (کورم) او سويتي (سوات) او ورکه (کونې) رودونه، او گندهاره (د کابل مجرا) او هره ويتي = سره سوتي (ارغندا او يا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ريښه په دهرات کي ساتلې سوي

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کي د بلخ نوم د (بهليکه) په شکل ياد سوې دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکريت په ادبياتو کي (بهليکه) سو او ريښه ئې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدا شان په اتهرواويد کي د گنداريس (د گندهارا اوسېدونکي) تر څنگه د منجوان غره ذکر سوې چي همدا د منجان اوسنۍ غره دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ويدي سرودو کي د لسو آريايي قبيلو جگړه ياده سوې ده، چي د ويدا د کتاب تر ليکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوې وه او په دې قبيلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الينا (د اليشنگ او الينگار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شيوا (د سند د غاړي خلک) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د ريگ ويد په دوهم ټوک کي د پکتهه د قبيلو او د هغو نومياليو کسانو او پاچهانو څو څو واره يادونه سوې ده چي يو له هغو څخه پکتهه نامتو پاچا توروينه (تورو هونۍ = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او د هراوت (هره ويتي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوته، او بريسه يادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبيلو کي بريځ او پني د کندهار په جنوب او د سيوۍ په ناوه کي سته او همدا راز پخوانيو نوموړو ته د اسو (سليمانخېل) او پروت (الکوزي) د قبيلو نسبت لپاته دئ.

هغه آريائي نژاده خلک چي له آريانه ويجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سيمو ته راغلل کوچيان ول او د چوپانۍ ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورين لوبني يو تصوير موندل سوې دئ چي هغه د کيومرث (گومرد - يا گوپت شاه) د يو پخواني آريائي پاچا تصوير بولي، چي نيمې سړۍ او نيمې نر غويي دئ او په گوپشت د اوستا په يوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دې خلکو د کوچيتوب او چوپانۍ په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بيا طايفې پيدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بيا چي څو کولا (کهوله) سره يو ځای کېدل (گرامه) يا (ويسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

ته ئې (پور) وايه او دا درې سره كلمې تر اوسه د سرو او ځايو په نومو کي سته لکه:
بگرام، ميرويس، شپږپور.

لومړنيو آريائي نژادو خلکو دمخه تر هغه چي هند ته هجرت وکړي، کاسټ يعني اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چي په هند کي د هغه هيواد د پخوانيو تور نژادو اوسېدونکو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، کشتريه (جگړن)، ويسيه (بناريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) ووېشل سوه، چي دې اجتماعي طبقه بندي د دوی په وروستنيو تاريخي او اجتماعي اوضاعو کي څرگنده اغېزه درلودله.

په ويدي کتابو او د آريائي نژاد په نورو آثارو کي داسي ليده کېږي چي: پاچهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی په منځ کي وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرگې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلميانو سره او ښځو د نارينه وو سره مينه کوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د کورنيو افرادو د ډېرښت له پاره ئې تل دعاوي کولې او د ښځو په طبقه کي شاعراني هم وې، چي ځيني سرودونه ئې د ريگ ويد په لومړي کتاب کي ساتل سوي دي. دې خلکو ورزشي لوبي، د آس سپرلو، اتڼ، نڅا او موزيک هم درلود او په کرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او کالي ئې له وړيو او يا د څارويو له پوټکو جوړول، د پسو او بزورمې او د غويو گلې ئې درلودلې او د کورنيو شتمني (دارايي) ئې د څارويو رمې او په تېره بيا د شيدو لرونکو غواوو درلودل وو.

او کله چي به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د رانيولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چي هغه ته به ئې پاسو Pasu ويل چي د پيسې (پولي واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنايعو څخه ئې د لرگو تراشنه، فلز کاري او د ټوکرانو او پوزي (بوريا) اودنه او د خاورينو لوښو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول ئې زده ول. خوراک او څښاک ئې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښکار غوښي او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبيعي عناصرو پرستش ئې کاوه لکه ارونا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جگړې رب النوع)، سوريا (لمر)، اگني (اور)، سوما (غربي وابنه چي له هغه څخه ئې

مشروب جوړول)، ماروت (باد) او نور ... او د هریوه په نامه ئې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته ئې (ریشي) ویل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ریښې څخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنیت:

د افغانستان د آریائي خلکو دوهم مدنیت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې څخه یو کتاب د اوستا په نامه پاته دی چي پنځه بابه لري. څنگه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنیت او فرهنگ ته اوستایي وایو او ځکه چي دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کي زېږېدلی دی ځکه نو د دې هیواد په تاریخ کي خورا زیات اهمیت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري او فرهنگي اوضاع په ښه توګه څرګندوي.

د اوستا له کتابه څرګندېږي چي آریایي خلک د کوچي توب، مالدارۍ او له کډي په شاژونده مدنیت ته رسېدلي، په کلیو او ښارو کي میشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې یوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (یمه) (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دی او هم په دې خلکو کي یو ټاکلی آیین د مزده یسنه = مزدیسنا (د خدای ستاینه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانین او هدایتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپنتمه) یا (سپینتمان) یادېده (چي دا نوم په پښتو کي دوې کلمې [سپین] او [تمه] یا [تمان] د نژاد په معنا دی).

د زردشت د تبلیغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سیستان دی (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوا نیکه ئې (پتیرګتراسپه) نومېده. د څلورو وروڼو نومونه ئې دا ول: رتوشر، رنگوشر، نوتریکا، نی ویش.



زردشت
۹- لمبر عكس

دده لومړۍ ماندينه چي نوم ئې معلوم نه دئ د (ايست واستره) مور وه او درې لوني ئې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندينه د دوو زامنو (هوره چيتره) او (اوروت نره) مور وه، دريمه ماندينه ئې چي په لمړختيځه ورشو او د بخدي په سيمو کې کړې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزير) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او (هووي) نومېدله. دده له زامنو څخه (ايست واتسره) د روحانيانو مشر وو او (اوروت نره) د بزرگوانو لارښوونکې او (هوره چيتره) د جنگياليو افسر باله کېده او د پيروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لوني هم درلودلې چي فريني، ثريتي، پئورو چيستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په يقيني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابو د روايتو له مخي د (۶۶۰ ق م) په شاوخوا کي زېږېدلی او په شل کلني يعني په (۶۴۰ ق م) کي منزوي سوي او په دېرش کلني يعني په (۶۳۰ ق م) کي ئې د لارښووني ادعا کړې ده او په ۴۲ کلني يعني په (۶۱۸ ق م) کي (کيگشتاسپ) په ده وگروهېد او دده په عقیده سو او په (۵۸۳ ق م) په اووه اويا کلني د توراني (ارجاسپ) د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کي د توراني (براترکرش) له لاسه ووژل سو، مگر څېړونکي پوهان دا کلونه صحيح نه بولي او دده زېږېدنه ئې د (۵۵۸ ق م) په شاوخوا کي گڼلې ده. زردشت له هغو لرغونو کسانو څخه دئ چي په لرغوني افغانستان کي ئې پرنوي اقتصادي بنياد باندې د يو اساسي او زوړ فرم بنسټ ايښی دئ او د (ژ. دوميل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سيستم په داسي وخت کي منځته راوړی دئ، چي د آرينانو يوه ډله د کوچيتوب له حاله راوتل او کليوالي ژوند ئې غوره کاوه".

په دې ترتيب چي د څارويو د څېړنې نامعلومه ځايونه ئې د هر تېر او قوم له پاره د څېړنې په ټاکلو ځايو ايش کړه او په همدې دليل ئې غويي او غواته چي د خوراک او کرهڼي يوازنۍ وسيله وه په درنه سترگه کتل او حيواني سري په کليوالي تشکيلاتو او کرهڼه کي خاص اهميت موندلی وو.

زردشت د يوه خداي (هوره مزده - يوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قايل سو او له پخوانيو خدايانو څخه ئې چي اريائيانو ورته عقیده درلودله مخ وگرزاه. دی وايي چي:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چي یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند یوه باطني جگړه ده چي د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جگړه کي رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو د بل سره مقابل دي".

زردشت پخپل آئین کي د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چي لرغونیو آریائیانو درلوده له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنگه د ښکۍ سره کومک کولای سي، د بزگر سړي غویي تر دې چي قرباني سي، ښه او گټوره دا ده چي د خپل خاوند په لاس کي وي".

د زردشت په آئین کي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتیا پر بري او د درواغو پر ماته او د جنت او د دږخ او د چنوت (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقیده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس گڼلی دئ. چي د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کي په ودیعت ایښود سوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غریزي تودښت نغری دئ، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهمې (آتشکدې) درلودلې.

د زردشت په آئین کي د ښکۍ قوتونه د امیښه سپینه (یعني همېشه سپین او مقدس) او ایزدان (د ستایني وړ) په نامه سته، چي له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چي هریو قوت د خپل صلاحیت په دائره کي د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هریو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او جاویدان بلل سوی دئ:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انگرېرنه - ښه مننه) یا د گلو او رمو او نورو ژویو (ژوندویو موجوداتو) ساتندویه پریښته.

۲/ اشته وهیښه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پریښته.

۳/ خستره وئیرییه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندویه پریښته.

۴/ سپیته ارمیټي = سپیدار مذ (د روح سپېلتوب او تواضع) د مخکي ساتندویه پریښته.

۵/ هئوروات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پریښته.

۶/ امیریتات = امرداد (ابدی ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د څړ د ځایو

پريښته.

د مزده یسنا د پیدایښت په سر کې د دې شپږو ملائکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته ئې پر ځای (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خیر هاتف] درېدله.

د خیر او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کې د شر او بدۍ او تاریکۍ قوتونه هم موجود ول، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر (انگره مینیو) [اهریمن] وو او په اوستا کې ئې د شر او تاریکۍ دا ټول قوتونه د (دیوه) په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کې ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کاریکان په نامه داسې تصویر کړي دي:

۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کې د ناپاکي انګېرنې (یا مني) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲/ ایندره: د اردی بهشت په مقابل کې د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکي

روح.

۳/ سئوروه: د شهريور په مقابل کې د بې نظمۍ ښکارندوی او د گډېډیو.

۴/ ناوانک هئي ثیا: د سپیندارمذ په مقابل کې د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵/ تئوروی: د خرداد په مقابل کې د ورانۍ، فساد، لوږي او تندي دیو.

۶/ زبي ریش: د امرداد په مقابل کې چې د تئوروی شریک دی.

کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کې د هغو دېوانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشکری او عصیان ښکارندوی دی.

زردشت خپل آئین پر درو اخلاقي او حیاتي بنسټو بنا کړی دی او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ویل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو ښه منل، ښه ویل او ښه کول د خپل عمل اساس گرز اوه او خپله انګېرنه، خپله ژبه او خپل عمر ئې په یو شان له معنوي او مادي ککړتیا څخه خوندي ساتل. د بدني او روحي پاکوالي، د رشتیا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزدیسنا هر پیرو په دې مامور گڼل کېده چې اور، اوبه او مخکه د ناپاکيو له ککړتیا څخه وساتي، ځکه نو دوی مخکه د مړو د جسدو د ککړتیا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکې په آزاده هوا کې ئې پر لوړو ځایو باندي ایښوول چې د هوا مرغان ئې وخوري او له منځه ولاړ سي.

د زردشت آئين چي د پيدا کېدو او روزني ځای ئې د دنيا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د کتاب په وسیله تبلیغ سو، چي تفسیر ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چي اوستا په لیکلې سوې د ویدي ژبي سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا کتاب د سکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یا کتابه درلوده خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا کتاب لیکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بیا هغه کتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو وويشل سوه او د (ویست) نومي انگریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه یوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انگریزي مستشرق براون کړې ده داسي څرگندېږي چي د اوستا باخترې اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي یوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصیل:

۱/ یسنا (پرسته او جشن): چي دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲/ ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.

۳/ ونیداد (د شیطانونو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.

۴/ یشت (نمونځ او ستاینه): د خدای او ملائکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵/ خورده اوستا (کوچنۍ اوستا): چي د (۳۵۰م) په شاوخوا کي آذربیدمهراسپند تالیف کړې ده او دعاوي، نمونځونه او مناجاتونه پکښې دي.

د اوستايي مدنیت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منځته راغی او اوستا وایي چي: "یمه" د اهوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسونر ئې د یوه اسپریس (آس غځولو د میدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوايان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبو له پاره ئې هم یوه واله د یوه هاتره (میل) په اندازه وکیندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، د وراغجنانو، بدخویو، پیسانو او لېونیانو ته ځای ور نه کړه."

په دې ترتیب د بخدي په واره کي د آریايي مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستایي کلمه ده چي په سنسکريت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوې دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پېړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستايي مدنيت په زمانه کي چي آريايي خلکو د هندو کش په شمالي لمنو کي کليوالي ژوند ته لاس ورته کي، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچيتوب له دورې څخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مرحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار کي واخيست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په يشتو کي د (پره ذاته) په نامه ياد سوي دي (يعني پيشداديانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبير د بخدي دې پاچهانو د رب النوعۍ مقام هم درلود او څنگه چي په ويدي سرودو کي هم د دې پاچهانو يادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصر ته چي آرين خلکو د هندو کش له شمالي سيمو هجرت نه وو کړې رسېدای سي.

مگر په اوستا کي يو لوی پهلوان (د گيومرث له اولاد څخه) چي هوشينگه نومېده په (پره ذاته = پيشداد) ملقب وو، يعني لومړی قانون گذار او داد دري ادبياتو همغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهيد (اناھيتا) د ربه النوع له پاره قربانۍ کولې او د دييانو سره جنگېده او پراو و هيوادو ئې پاچهي کوله.

د دينکرد په دريم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهني او دهکانيه = دهقانيۍ دود او د مالکيت اصل همدې پيشداديانو منځته راوړی دئ او بيا وروسته هوشنگ ديهوپتیه (د البيروني په قول دهوفذيه) يعني د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ايجاد کړی دئ" او له دې روايت څخه پوهېدای سو، چي د اوستايي دورې مدنيت د ويدي د اويلو او کوچيتوب سره توپير درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کليو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه دهکانيه او د مځکي مالکيت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې (د هيوپتیه) [د حکومت او سلطنت ايجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پر يوې خورا ارزي ورشو او مځکي حکم کاوه او د دېبانو او کوډگرو او بدذاتو سره چي د مدنيت ورانوونکي او د کليوالو کروندگرو دښمنان ول

جنگېده.

تر هوشنگ وروسته بل پيشدادي پاچا (تهمورث) دئ چې په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه ياد سوي او په ازينه وونت (وسله وال) ملقب وو او دئ ئې د اوو هيوادو پاچا د (ويونگهان) زوی د (اينگهت) لمسی او د هوشنگ کړوسى گڼلى دئ، چې دېرش کاله ئې د خپل وزير (شيدسپ) په کومک په نياو (عدل) او انصاف حکومت وکړ او ده ته (ديوبند) هم وايي، دا ځکه چې ديبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځيني داسي مدني کارونه وکړه، چې په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتيا وه، لکه د وړيو ورېشل، د کالو سکېنتل او گنډل، د څارويو اهلي کول او له آس، غاټري، اوبن، غوايي او خره څخه گټه اخيستل او ليک او لوست منځته راوړل.

د کريستن سين په قول: "تر تهمورث وروسته ئې ورور جمشيد پاچا سو او لومړى ځل ئې د نوروز جشن جوړ کړ او دى د اوستا په تعبير (د بنو گلو خاوند) وو، چې دا لقب په اوستا کي هوشو (په پهلوي کي هورمگ) راغلى دئ. ده درې خوندي د (يمگ) او (اري نوک) او (سنگهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستايي مدنيت دورې او د آريايي نژادو شاهي کورنيو او نومياليو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانيو کتابونو روايتو د زمانې په تېرېدو يوه داستاني بڼه پيدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطير په مختلفو ډولونو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زيار باسو چې تر خپله وسه د نوموړو داستانونو تاريخي اړخونه ولټوو.

په ويدا کي د پيشدادي ستر پاچا نوم (يمه) Yama او په اوستا کي (ييمه) Yima او په پهلوي کي (يم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چې صفت ئې په اوستا کي خشيته Xshaeta او په پهلوي کي شيت Shet او په دري کي (شيد) راغلى او (جمشيد) ئې بولي، يعنې ځلېدونکى جم. د جم پلار په اوستا کي ويوهونت Vivavant دئ، چې وروسته بيا ويونگهونت = ويونگهان په ويونجهان معرب سو او زوى ئې يمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوى او پاچا وټاکل سو چې د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زيار وباسي او ده ته يوه لکه، يو غمى، يوه توره، يو کټورى (جام) او د يوي زرين نېش (غابنور) ورکړ سو، چې د ده د شاهۍ لومړى نېشان وي او له نيش څخه د

مخکي په کرلو او کرهڼه کي کار واخلي او د خلکو او څارويو د نسل په ډېرولو کي زيار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چي په اوستا کي "د لوړو بيرغو لرونکي ښکلي بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبي وټاکي. د بخدي پاچا (بمه) لومړی پاچا دی چي د مدنيت او ښاري توب بنسټ یې ايښی او اجتماعي ژوند یې ترتيب کړی دی.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ويلول، د کالو اوډل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، خټکري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال یې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پایتخت ښکلي بخدي کي یې مدنيت جوړ او خپور کړی او د فرانسوي محقق بنوښت په قول: دی هغه آريايي شخصيت دی چي د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کي د (ایمر) Imra په نامه تر ټولو ارياب انواعو لوړ او ستر رب النوع گڼل کېدی او د هغې سيمي په مرکزي معبد کي چي هلته یې د قربانيو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې یې درولي وې.

په ۹۱۹ کي له ۳۲۵ فكري پوري وايي: "د جم د پاچهۍ په وخت کي تودوالی، سپړوالی، زوروالی، مړینه ورځه (رشک) په دنيا کي نه ول".

او د ۱۹۱۹ شت په ۳۱-۳۸ فکرو کي داسي راغلي دي چي: "د جم په سلطنت کي د نړۍ ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناوړين (آسيب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاريخي کتابو کي د جم او پېشداډي پاچهانو کيسه (داستان) د ډېر پخوانيتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او څنگه چي یې د جم پاچهي د هر راز هوسايۍ او آرامۍ، نياو (داد) او ښېگڼي سرچينه بللې ده ځکه یې نو هغه څوک چي د خير، خوښۍ او ښېگڼي، د دې سرچينې د وړانولو وسيله سوی اژي دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی او دا سپړی (بيوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کيومرث (گرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چي مور یې ذاک (ودک) د جم خور وه او بيوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دی او څنگه چي یې آسان تېز غلغلول او تازنده سپړی وو او هم یې تازنده اسان درلودل نو ځکه یې ورته (تازي) ويلی دي، چي په همدې سبب ځينو مؤرخانو دی تازي او له عربي نژاده گڼلی دی.

وايي چي دی د (بوري) له مخکي راولاړ سوی دی او په دې نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په ږوب کي سته.

څنگه چي عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ویلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دی او هم څنگه چي سامي نژادو د آریائیانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چي دې نوي تشکیل سوي مدنیت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پېښاوه هغه ئې له پردې نژاده باله او لکه آریایي نژاده تورانیان، ضحاک بیوراسپ ئې عربي نژاده گڼلی دی. حال دا چي ځیني دقیق مؤرخان لکه طبري او البیروني وایي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجمیانو عجمي انگېرلی دی.

څنگه چي د افغاني تاریخي ښار، ځایو او سړیو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاک او په بامیان کي د ضحاک ښار) د دې نامه رېښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آریایي نژاده گیومرث ته رسوي او دی د جم خوری بولي نو دا خبره چي دی عربي نژاده وو له منلو څخه لیري ښکاري.

په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بیوراسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت یرغل وکی او څنگه چي ایزدي فر (د سلطنت پرتم یا خلا) د بریالیتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوې وه اژي دهاکه پر ده بری وموند او د ده هیواد ئې ونيو او دی ئې په اړه دوه ځایه کی.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام یشت د ۱۹ فقرې له مخي د کوی رینتپا په نامه یوه ټینگه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چتری درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کي ده ته (ضحاک ماران = ماردوش = اژدها) ویلي سوي دي.

د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ایزدي فر (د سلطنت خلا) پر (ترایتنه) [په پهلوي کي فریتون = فریدون] د پورتورا (پورگاو) پر زوی چي د جم له اولادې څخه وو وځلېده چي پلار ئې د اثویه (اثفیان = اتبین) په نامه هم یاد سوی دی او د دې کورنۍ خلک کرونده گران وه چي د زیاترو د نومو سره د گاو کلمه (په اوستا کي گئو) راغلې ده.

فریدون د اوبو د ربه النوع (ناهیتا) له پاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه قرباني کړل خو چي پر شریر اژي دهاکه بریالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشید دوې خوندي (اري نوک) او (سنگهوک) چي ضحاک بندیاني کړي وې لاس ته ئې راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاوو د استان چي د فردوسي په شهنامه کي د

هغو خدای نامو له روايته څخه راخيسته سوي چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: يوه پښ (آهنگر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنگري څرمن د نېزې پر څوکه د بيرغ په شان وتړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېريو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاويان بيرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آريايي خلکو د بري سمبول وو.

فريدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشر وو او ده پر ضحاک باندې د خپل بري په ياد د نورو د جشن په څېر د (مهرگان د جشن) اساس کېښود، دېبان ئې پر سر وټکول او جهان ئې ونيو.

د آريايي اولسو په داستانو کي يو بل ته ورته روايات سته، چي وايي: فريدون د ايرينه - توئينه او سئيريم ينه هيوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ايرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) وويشل، خو سلم او تور د ايرج سره رخه (رشک) درلوده او دى ئې په نامردانه توگه وواژه، څو چي د منوش چيشره (منو جهر) په نامه د ايرج زوى پيدا سو او د ايرج کسات ئې وکيښ.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کيسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سگايي د دوو زامنو او د درو پښتني وروڼو (غرغښت، بېټني، سپه بن) کيسې چي د گلزد و فرانس د استاد ژرژدومزيل په قول پخوانۍ آريايي ټولنه له درو ډلو: روحانيونو، جگړنو او ثروت پيدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاستونه هم برهمنان، جگړن نجيبان او څاروي پالونکي کرونده گران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوى روحاني، دوهم زوى جگړن، او دريم چوپان (پونده) وو او داگرده کيسې په آريايي قديمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ايرج کسات واخيست، سرم او تور ئې ووژل او د آريايي نژادو صحرانشينو توراني يرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونيوله او د ده په وخت کي لوى پهلوانان لکه قارن د گاوه زوى او نريمان او زال ورستم منځته راغله چي د آرينه مخکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نثوتره (نوذر) د ده زوى پاچا سو، چي توراني افراسياب تر درو جگړو وروسته هغه ونيو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نثوتريان = نوذريان په نامه لوى کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

د نوذر تروژني وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو) = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پنځو کالو حکومت وکړ چې هونیبار او عادل سپړی وو (د دې نامه رینه په [زابل او روب] کې سته) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنگونه وکړه، خو په پای کې ئې د آمو سیند تر خپل منځ وېش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی کرشاسپه Kershaspa (یعني د ډنگر آس خاوند) پر تخت کښېښوت، چې لسم پېشدادې پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکړ او د ده تر مړینې وروسته افراسیاب د توراني پشنگ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکړ او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد.

خو دلته باید وویل سي چې دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دی. ځکه چې کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستانی سام له کهول څخه وو چې د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کې زور او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دی، نه له پېشدادې شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کې د (پوه - پاچا - امیر) په معنا دی چې د اوستا له مخې (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځې خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کې وینو، چې د پېشدادیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلې دي او د دې مخکې شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کې ئې (کي) په (کیان) جمعه کړی دی او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کې (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دی.

د اوستا له مخې د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کی قباد) وایه، چې د سیستانی پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسايۍ، آرامۍ او نېکمرغۍ سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فریدون له توکم څخه گڼلی دی.

تر کيقباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کيکاووس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چي د (اوسن) معنا هيله يا خوښي ده.

ده د غير آريايي پرديو عناصرو سره چي د حماسي رواياتو له مخي د اوسني ايران په شمال کي د مازندران په ځنگلو کي اوسېدل جنگونه وکړه او پر هغو ئې بريد وموند. په اوستا کي هغو خلکو ته (ديبان) ويل سوي دي.

اوستا وايي چي غښتلي او زورور کوی اوسن (کيکاووس) د ارزيفيه Erexifya د غره پر سر د اناهيता (د اوبو د ربه النوع) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه د دې له پاره خيرات کړه چي د پاچهانو ستر پاچا سي.

څنگه چي دا غرد پوهانو د څېړني له مخي د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کيکاووس پر هغه اووه هسکي ماڼۍ وداني کړي وې، ځکه نو د ده داستان هم ستر پايه د افغانستان په تاريخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چي (د هغه وخت د کشف سوي دنيا) پر اوو هيوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې يو پوه وزير درلود، چي په اوستا کي ئې د پورو جيره Pura-jira په صفت ياد کړی دی يعني ډېر پوه او هوشيار (په پښتو کي: پوره + خير = کامل دقيق).

په اوستا کي کيکاووس ته ځيني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزير وژل او د مځکي د ساتندوی غوايي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وگرزېد او توراني افراسياب ورباندي غالب سو او د ده هيواد ئې وران کى، خو چي روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سيستانني پهلوان لښکر جوړ کى او افراسياب ئې وشاړه.

د بلخ له کياني پاچهانو څخه يو بل (کوی سياورشن) Syavarshan (سياه نر) وو، چي تر کيکاووس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له هاخوا (توران) د آريايي يرغلگرو قبيلو سره په يوه جگړه کي وژلى سوى دی او دی د کيکاووس زوى بولي، چي په پهلوي او دري ادبياتو کي د سياوخش = سياوش په نامه شهرت لري.

سپاوش ایرینه و بجه ته ژډې يوه لويه كلا د (کنګ دژ) د اوستا Kangha په نامه ودانه کړه چې د جمرګرد د واره په څېر دوهم آریایي مرکز وو او ده په توران کې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنگیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کیخسرو) وزېږېد، چې تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیږیسه وزده (چې په شاهنامه کې: کرسیوز راغلی) په ځنځیرو کې وپېچل او وئې وژل.

اوستا وایي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه وموندله نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، بنګلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهی هیوادونه ئې بیرته سره ومېلول چې په همدې سبب په اوستا کې د خشثري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعنې د هیوادو سره مېلولونکي او یو کونکي او د شاهنشاهی د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دی.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کې یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چې د نومو په پای کې ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا بېخي باختري نسبت دی. ځکه چې د بلخ ورشو د آس لرغونی روزنتون وو او د دې مخکې آریایي نژادو سپرو په جنگو، په یرغلو او د دېسمانو په مخ نیوي کې تل له دې اهلي څاروي څخه کار اخیست او د دې سیمې د خلکو په منځ کې له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کې د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کې دا پاچهان د همغه کیانیانو پایڅوړ دي.

له همدې ډلې پاچهانو څخه هغه څوک چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کېښستلی په اوستا کې ائوروټ اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دی چې د ګړندي آس په معنا دی او نسبت ئې کیقباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د میزان په ۱۶) ئې د پاچهۍ خول پر سر کېښود او په بلخ کې ئې د (آذر برزین) په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کې وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملګرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کړ او جهودان ئې تیت کړه او د

ژوند په پای کې ئې پاچهی خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ^(۱)) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاینه بوخت سو او د زردشت دین ئې ومانه، خو په پای کې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کې ووژل سو، ویشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د گړندیو آسانو خاوند، د زردشت مؤید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فرلرونکی راست کاره او پاک تومنه سپی وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزیر جاماسپه د اوستا له مخې شریف، بډای او هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور مېړه وو، چې د زردشتي آیین تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کې زیار ایستلی وو او د ده زوی سپیتوداته Spento-Data (=اسفندیار) چې تخمه Taxma (=تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ویشتاسپه ورور چې زئیري وئیري Zairi-Vairi (زیر) نومېد، هم هغه کسان دي چې د زردشتي آیین په خپرولو کې ئې زیار ایستلی دی او د اوستا په هغه نسخه کې چې په اتمه میلادي پېړۍ کې په پهلوي ژبه لیکلې سوې او په سمرقند کې لاس ته راغلې ده داسې وایي چې: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخه د سرو زرو پر څپرکو ولیکلې او د (ورهران) په آتشکده کې ئې کښېښوولې، چې دا معبد اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کې ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فریغ (د موبدانو آتشکده) او آذربزین مهر (د کرونده گرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کې له خوارزم څخه د کابلستان د روشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پورې لاهم پاته وه.

د زیر زوی بستوئیري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خیراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چې هلته وه له منځه یووړه. تر اسفندیار وروسته له دې کهول څخه د ځینو نورو پاچهانو نومونه اخیسته سوي دي لکه (وهومن سپینداتان) [بهمن اسفندیاري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سیستان او هلمند په ناهه کې داستانونه لري او ځینو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره ګډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنگ په دوره کې سربېره پر دغو شاهي کورنیو چې دمخه یادې

^(۱) گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دی.

سوي د ځينو لويو پهلوانانو کهولونه هم په دې تاريخي زمانه کي راغلي دي، چي د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو کي خاص کتابونه ول او دا کهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده کارونه تړلي دي، چي د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچهانو د کورنيو تاريخي پېښي لاس ته راتلاي سي.

ډېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چي د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو کتابو له مخي د دوی نژاد دېخدي همغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنگ لور ماندينه کړه او له همدې نژاد څخه سام نریمان پيدا سو، چي زوی ئې د ورېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ورکړه سوه او دی د کابل د مهرباب شاه پر لور رودابه (چي د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه کړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چي د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او کک کوهراد (غرزی = غلجی) ئې چي له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای کي د بهمن په وخت کي د خپل ورور شغاد په دروه او چم خا ته ولوېد او د خپل آس رخس سره په همغه خاکي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چي لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانگير او گشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چي د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چي د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه سته، لکه فرامرزنامه، برزونه، شهريارنامه، بانو گشسپ نامه، جهانگير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه کي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنگان کي) د رستم غونډی، د زال کلا (تخارستان)، د کک کوهراد کلا د رستم آخور (په فراه کي) سته چي ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ کي هم راغلي دي او حتی

د نورو ملتو په تاريخو کي لکه د موسی خورني ارمني په تاريخ کي (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم درستم نوم راوړه سوی دی.

د دې دورې بل کهول چي په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دی چي دمخه ئې يادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کي ئې د خلکو يو ټولنی غورځنگ منځته راوستلی وو او له هغه څخه يو زوی د (قارن گاوگان) په نامه پاته سو چي د فريدون او ايرج او موچر په وختو کي ئې د افراسياب سره د کيقباد په جنگو کي ډېري مړني ښکاره کړي دي او دا کهول د اشکانيانو او ساسانيانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دريمي هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذريانو) کهول دی چي نوذريان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کي نئوتيرايانه Naotairya وبل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چي نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کي پاته دی د کياني وخت له لويو پهلوانانو څخه وو چي دوايسه که Vaesaka پر زامنو ئې بری وموند. (ويسه) د توراني افراسياب اکا وو.

د نوتر بل زوی چي په اوستا کي د ويستې يوور Vistauru (او په پهلوي کي ويستخم = په دري کي گستهتم) ياد سوی دی د مزد يسنا آيين ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه گڼل سوی دی.

همدارنگه د کاوس زوی فريبرز (په پهلوي کي برزي فره) او د لهراسپ زوی زير او د زير زوی بستور (په اوستا کي: بسته وئيره) او د گشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی گرامي (په پهلوي کي: گرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادگان او نجيب زادگان دي چي په داستانو کي د پهلوانانو په ډول ياد سوي دي او د روايتي افسانو له ترڅه د دوی تاريخي وجود پېژندل کېدای سي، او هريو د بخدي او خراسان په لرغونو تاريخي داستانو کي نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستايي سيمي:

د اوستا په دريم کتاب ونديداد کي د هغه وخت د معلومي مځکي شپاړس سيمي يادي سوي چي ځيني ئې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کي دي. همدا شان د

اوستا په يشتو کي د هغو غرو او سيندو نومونه راغلي چي ټول په دې هيواد کي دي،
مثلاً:

۱. ايرينه ويجو (د مټکي هغه سيمه چي په پامير يا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نيسايا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هراى وه (هرات)
۷. وایکرتنه (کابل)
۸. اوروه (روه-پختيا ولايت او د سليمان غر)
۹. هري ويتي (ارند او او ده هراوت)
۱۰. اى تومنه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سيمي په افغانستان او يا د افغانستان په گاونډ کي پرتې دي.
همدارنگه په اوستا کي سيامگه (سياه کوه = تورغر) يو پارې سينه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر - هندوکش سپيټه گونه گيري (سپين غر) او نور غرونه او
سندونه ياد سوي دي چي د دې هيواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکو آشنايي
خرگندوي.

ايزدان او ارباب انواع:

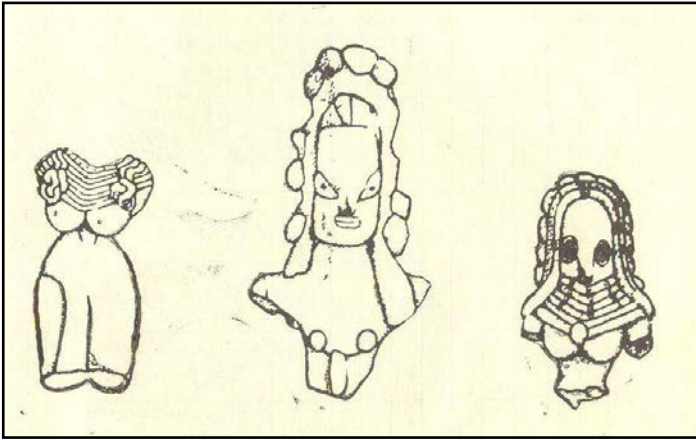
سره له دې چي زردشت يو نوی سم سوی آيين منځته راوړ او لکه چي دمخه وويل
سوه د شريرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خيراو ښېگڼي شپږ ملکي وټاکلې، خو بيا هم د
هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ويدي د وخت لرغونيو آريائيانو درلوده بېخي له منځه نه
ولاړه، يوازي د ويدي د لوی رب النوع (وارونه) پر ځای (اهوره مزده) ودرېد چي معنا
ئې پوه بدار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (يوه خداى) له پاره وټاکه او هغه آريايي

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدایي مقام درلود د زردشت په آیین کي متروک او پرېښوول سوې او په همدې سبب د (دیو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (یلا - غول - او گمراه کوونکي) معنی پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزدیسنا) او مشرک او د باطل دین پیرو ته (دیویسنا) وویل سوې، خو سره له هغه هم د (دیو) کلمې په ټولو آریایي اولسو کي (بې له زردشتیانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (دیوه) د خدای په معنا ده.

(زیوس) د یوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتیني (ډیوس) او فرانسوي (ډیو) او د پښتو (ډیوه) (د خراج او روڼا په معنا) له دې ریښې څخه دي.

د ویدي دورې په آریایانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدایي څری (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اتر) او په دري کي (اذر = آتش) او په پښتو کي (اور) دئ او په زردشتي آیین کي یو عنصری ایزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدایي روڼا ښکارندویه (نماینده) گڼلې کېده او د پرستني په ځایو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستایي بله ربه النوع اوبه دي چي په ویدي دوره کي هم (اپام نپات) (د اوبو زوی) یاد سوې دئ او څنگه چي د بخدي آریایي نژادانو د خپل هیواد په زړه کي د لوی سیند څخه ډېرې گټې اخیستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناھیتا) په نامه ربه النوع پیژندله او پخپله دې سیند ته ئې اردوی - سوره Ardvi-Sura ویل، چي د اوستا آبان یشت د همدې ربه النوع ستاینه ده او څېړونکي دا ربه النوع د مور - ادیتا په ربه النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاریخ په دمخه آثارو کي ولیدلې او په راوړوستو زمانو کي د دې نامه وروستی - برخه اناهیته = ناهید په مجرد صورت پاته سوې چي د اوستا په آبان یشت کي د یوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلايي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کي د راولنسن په قول د باختر په ښار کي د اناهیتا مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم یشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربه النوع د نارینه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکو او د زېږېدنې د روزونکي او مندو ته د ښو شیدو د ښځونکي په صفت ستایلې سوې ده (۱۰ عکس دي وکتل سي).



په کندهاراو کوټه کي د قبل التاريخ د رب النوع مختلفي مجسمې
۱۰- لمبر عکس



د اوبواو حاصلاتو رب النوع
په گريکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پېړۍ ق م)
۱۰- لمبر عکس

د اوستا يو بل عنصر ايزد (واته) ملقب په غښتلي او گرندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ويدي دوره کي (وايو) Vayu وه، چي د دښمن د سپايانو سره د جگړې په اړودوړ کي او يا پر تهذيب او دين باندې د پرديو خونې ستمگرانو او يرغلگرو د تېري په وخت کي او يا د يوه سړي د گرفتارۍ په وخت کي چي په دروه او خيانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غښتلی او جگړن او ټينگ پر ځای ولاړ، د ارت ټټېر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دارب النوع د کنيشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د ځغستا په حال کي د يوه ډيرور سړي په بڼه کيندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دئ. الماني څېړونکی گيگريوه ډله اوستايي ارباب انواع د ستور و ديز تو په نامه ياد کړي دي چي يو له هغو څخه ميشره Mithra د نور او روڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترگي حشيت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دو مزيل په قول: "دا مشيره = مهر = مير [په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پيمان) خدای او د څړ د ارتو ورشوگانو خاوند او د رشتينو ساتندوی بلل سوی دئ، چي پر شيرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستايونکو مهربان دئ. د څارويو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زياتوالی له ده دئ".

لمر = مهر چي روڼا زېږوي. د اهريمانو سخت رقيب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترگه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرگي (البرز يا پامير) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بگۍ چي څلور سپين جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخپږي او د مهر د رب النوع دا اوستايي تصوير، د سپينو آسانو او بگۍ سره کټ مټ د باميان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آريايي عقيدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېديځي آسيا تر پايه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهيد او نورو پرستنه د اوستايي ثقافت له مرکز د بخدي له سيمو څخه هري خواته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپوږمۍ (ماوگه) هم د شپې ډېوه او وښو ته وده ورکوونکې گڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارويو د روزني په سبب گڼوچيتره Gao-Chitrs ويل.

په دې عصري يزتو او ستورو کي د تشريره (تير = سرطان) ستوری د باران

شیندونکی او د آسماني چينو پرانیستونکی وو، چي د چينو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مویاد کړه، د نورو مؤکلو پرېښتګانو نومونه هم یاد سوي دي چي څو ئې دا دي:

ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)،
 سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبرداری او قانون پرېښته)، اشهي
 وګهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزګاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغورابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پر درو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدي دوره، او اوستایي عصر) باندې ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازې دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا - اوستا) پاته دي.

د مقایسوي ژبپوهنې له مخي د دې دواړو ژبو اثارونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرګند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همهغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندۍ دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیځ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توګه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده ګر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهڼي په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتي (ن) په مېنلو (آرین) ځني جوړ سوي او د اصیل یا شریف کرونده ګر معنا ئې موندلې ده.

ارینه وېجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغوني ټاټوبي چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبي او مځکه ده او د اویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبي په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ورته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د څر ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالنې او کوچي توب د ژوند سره یښي زیاته اړه لري.

واته: په اوستا کي د باد رب النوع وو، چي شرحه ئې دمخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کي (وات) او په پښتو او دري کي (باد = واد) دئ. حال دا چي د اېران په نائيني او سيوندي لهجه کي خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سمناني کي: (ويه) او په زازا کي (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کي د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه چي په پښتو کي تر اوسه د سيند کلمه سته.

سومه – هومه: مشهور واښه چي په پښتو د (اومه) په بڼه کي سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چي د پښتو په پخواني ادب کي کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلی دئ.

برهمن: په پښتو کي برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کي (کښ + توري) د شمشېر باز په معنا چي په خير البيان کي (تور + کښ) راغلی دئ.

ويسيه: په پښتو کي (ويسا) د اعتماد په معنا راغلی.

شودره: په پښتو کي (سودر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسي ډېري ويدي کلمې په پښتو کي مستعملي او ژوندۍ لرو او همدا رنگه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کي ولوستل، چي دا ژبه د پښتو سره ټينگه او غښتلې رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چي په ږغو او قواعدو او تورو کي د دواړو ژبو سره ګډه ده، مګر پخوانۍ دري ژبه ښايي چي پخپله د افغانستان په خاوره کي له اوستا څخه راپيدا سوې وي چي موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کي په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کي چي د هغه عصريوازنی لرغونی ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چي په هغو کي يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني ښځي هم شاملې دي، مثلاً د ريگ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹-۴۰ سرود کي د شهزادو گهوچه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لوپامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

ويشو وره سرودونه په ريگ ويد کي ليده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل او بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريگ ويد د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گريفت چي شهزادو گهوچه ويلى دى (رانقلو) ^(۱):

"اې د سهار ستورو! ستاسي بگۍ چي تر خيال گرځي، ده او زړه ور گړندي آسان ئې کوشي د خلکو خوا ته راغلي، چي د پاکانو ټاټوبي ولټوي.

چيري ئې؟ اې زړه ورو پهلوانانو! دلته زموږ ټاټوبي ته راسئ! تاسي اې د عجيبو کارنامو خاوندانو! ونډه نه مو راويوست چي د بري او برم څښتن لکه خالص زر چي بنځوي لکه هغه څوک چي د تباهي او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تور تم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو! تاسي دخپلو زياتو قوتو په مرسته هغه لرغوني ميره شيه وانه مو د زلميتوب غېږي ته وسپاره! تاسي دي ناستيانو! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لږ ئې پورته کي. تاسي اې هغو کسانو چي تل زلميان ياست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) درياد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گړنديو وزرو الوزي (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راويوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو! مخکه مو يوې کره او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شيره ورکړه او د بنمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه، او ليري مو وغورځول آريه ته مو زياته رڼا او خلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه.

اې سترو! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو! زما نیازو ته د مهرباني په سترگو وگورئ اې ناستيه يانو! ما ته له اولاده سره زياته بلايي او ثروت راکئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لويي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي ښکاره دي. هيله کوم اې د سېک او قوت خاوندانو! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وويلي سي، چي زړه ورو او غښتلي زامن مي شاوخوا ته ولاړوي. زه سوما ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دى، د هغه ځای زموږ په اروا کي دى. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي".

^(۱) دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پښواک په ۱۳۲۲ کال له انگريزي ترجمه کړې او د آريانا د مجلې په ۶ گڼه کي خپور سوې دى.

* * *

د اور د رب النوع اگني په ستاينه کي يو سرود چي مدوچندس د وشوه متره زوی د گایتری په بحر کي په ۹ بیتو کي ویلی دی سته، چي شویته ئې دادی:
 "زه اگني چي روحاني ښکارندوی دی ستایم. دی د نمانځني په وخت کي روڼ دی
 او د نمانځني په بدله (پاداش) کي بډایي بخښي.
 اگني د لرغونو او اوسنیو پوهانو د ستایني وړ دی، ځکه چي ده د پوان ځای ته
 راوستل.

اې اگني! یوازي هغه ستاينه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري
 خوا خوندې وساتې، داسي ستاينه نو خدای مني.
 اې اگني! په آسانه رسېره لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېگڼي له پاره زموږ سره
 اوسه".

* * *

اوس د ویدي سرود په څنګ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه
 دي راوړو، په ۳۰ یسنا کي وایي:
 "سترو خبرو ته غوږ ونیسئ، په روڼه اندېښنه ورته وگورئ، د (درواغ او رښتیا)
 د دوو آئینو تر منځ توپیر وکړ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورځ راوړسېږي هر څوک دي
 پخپله خپل دین غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې
 همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرګندي سوي یوه ئې په اندېښنه -
 ویلو او کولو کي د ښکې- توګه وه او بله ئې د بدۍ او په دې دوو کي باید پوه سړی
 ښکې غوره کړي نه بدې. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره یو ځای سوې نو ژوند او
 مړینه ځني پیدا سوه، همدا سبب دی چي په پای کي د درواغجنانو ډېر ځای (دوږخ) او
 د رشتینانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".
 په ۵۳ یسنا کي وایي: "اې مېړه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دادی درښیم او
 خبروم مونږ نصیحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غیرت ملا وتړئ او ورپسې زیار
 وباسئ، تاسي هر یو باید په ښه کار کي یو تر بل دمخه سئ او په همدې توګه خپل
 ژوندون خوښ او خوشحاله تېر کړئ".

د پردیو هخامنشیانو سلطه

هغه څه چې مو تر اوسه ولیکل زموږ د هیواد د تاریخ ټولې هغه پېښې دي چې د زمانو په تېرېدو د افسانو سره ګډې سوي، خو د دې خاورې د فرهنگ یوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چې تر مخکې لاندې لټونې لا د هغو په تحقق بریالۍ سوي نه دي. مګر په دیني کتابو کې لکه ویدا و اوستا او نوري خدای نامې او په ملي روایتو کې پرله پسې رانقل سوي دي.

د آریایي نژادو ملتو په منځ کې چې له باختري لمر ختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړې دئ او د آریانه (لرغوني افغانستان) تر خاورې دباندي ئې مدنیتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوی یوه برخه سره د تاریخ او سیاست له مخې لري، په دې معنا چې د دوی سیاسي او فرهنگي نفوذ دونه غوړېدلی وو چې اغېزه ئې د افغانستان تر خاورې پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توګه د ایلام آریایي نژاده خلک چې مدنیت ئې تر تاریخ دمخه په لمر لوېدیځي آسیا اړه لري او په پای کې د سامي نژاد سره ګډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنگ کې مستقیمه اغېزه نه لري او هم میتاني ټبرونو چې د مدنیت آثار ئې د کوچنۍ آسیا په بوغازکوی د هیتی (پتریوم) په پایتخت کې موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آریائیانو اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکو آریائیانو مستقیمه اغېزه نه درلودله خو په اوومه ق م پېړۍ کې د (ماد) قوم چې آریایي نژاده او آریایي ژبی ټبر وو او په آسوري کتیبو کې د دوی هیواد د (امادای) په نامه یاد سوی د اوسني ایران د خاورې په شمال کې پیدا سو چې د دوی شهنشاهي مرکز هګمتان (د هیرو دوت اګاتان) همدان وو او د هیرو دوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پورې څلورو مادي پاچهانو حکومت کړې دئ.

۱/ دیوکس Deices = دهیاکو = د هکان د فرورتنس زوی (۷۰۸-۶۵۵ ق م) د ۵ کالو په شاوخوا کې.

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبي: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (۶۳۳-۵۸۵ ق م) ۴۸ کاله.

۴/ آستیاګس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵-۵۵۰ ق م) چي تر پنځه دېرش کاله پاچهي وروسته د ده په وخت کي د (ماد) دولت پای ته ورسېد او خای ئې هخامنشیانو ونيو.

د افغانستان په تاریخ کي د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چي د هیرو دوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرين اوسېدونکو ټولي شرقي مخکي تر باختراو جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معماری، ژبي، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او روڼا پرستی، څنګه چي ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندې اغېزه کړې وه د آريانه په دې لمرختیځه برخه کي به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی د ارمسترد فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبي ته نژدې بولي او هیرو دوت وایي چي: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ویل، چي دا کلمه په اوسنۍ پښتو (سپی) ده چي د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ویل کېدای سي، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وایي چي زردشت له ماد څخه باختراو ته تللی وو او څنګه چي د مغ طایفې د مادیانو روحانیون د لمر پرستی، مذهب په کوډو او جادوګرۍ لپلې وول زردشت وغوښته چي اصلاحات راولي، نو باختراو ته ولاړ او دلته ئې بریالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چي هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چي د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کي کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کي په صراحت ویل کېدای سي چي د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توګه هیرو دوت او سترابو لیکلي دي چي پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دی.

د کراستي خولۍ او لستوڼي لرونکې چوخه او تېزاغوانې او تک تور او سره کالي او تنګ لستوڼي د څرمني کوټ (تنزیب) تر زنگنو پوري او د څرمني لوړ پرتوګ او تنې لرونکي کوبني چي جګي څوکي ئې درلودلې او د کراستي گردۍ خولۍ او تر

زنگنه پوري کميس او ملاوستوني (کمر بند) او خنجر له تبکي سره او د لېنډۍ پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چي د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

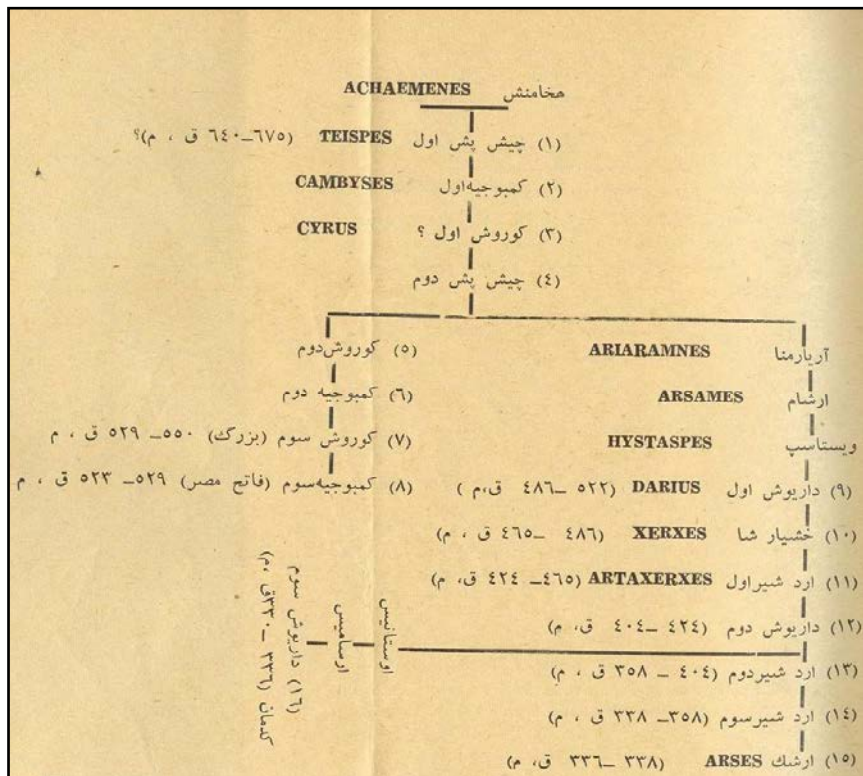
په هر صورت د (ماد) دولت د (هووختشر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدې د پاچا (اليات) لور د (ماد) ملکه وه او همدارنگه د اژدهاک خور د بابل ملکه گنله کېده.

د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چي (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه مځکه کي مېشت سو، چي وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وباله سو او له آسوري کتيبو څخه څرگندېږي چي له (۷۰۰ تر ۶۰۰ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچاهانو له کهول څخه فرورتيش (۶۵۵-۶۳۳ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چي په ښار کي اوسېدل، يوه قبيله (پارساگاد) وه چي مشر ئې هخامنشي (۷۰۰-۶۷۵ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وگورئ):
د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چي ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چي د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، ترنورو معقول ښکاري، چي دلته د ځينو زياتو تشرېحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچاهانو له (۷۰۰ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توگه د مادي پاچاهانو تر ادارې لاندي په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياگس چي نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې دوهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چي د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياگس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کی او په ۵۵۹ ق م کال ئې د يوې لويې شاهنشاهۍ بنسټ کېښود چي د ايران د فلات ټولي مځکي پکښي شاملې وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا گنل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی برېمن (فاتح) دی، چي وروسته تر هغه چي د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې مخه وکړه او ورنه کانه (گرگان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چي پايتخت ئې ارته کنه



په تېر مخ پوري اړوند چارټ

Artacana وو او زرنکه (= درنگه درنگیانه = اوسنی سیستان) د اتماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه او هاوړوتیش (= هرووتی = اراکوزی = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه او د اوبیري سینه (= پاروپامیزاد = هندوکش) غرونه، دوگزکه (غزنه) او د کندهار ولایتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړې پوري) او باخترش (بکتریه = بلخ) د سکا هومو ورگا (پامیر) تر غرو پوري او همدارنگه ئې د آمو هاخوا ته سوگودو (سغد تر اورکسارتس) سیر دریا) او د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاگونه او د نیتونه په هخامنشي هیواد کې شامل کړل.

د کندهارا په ناوه کې د خیبر د درې لمرختیزي خوا ته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاته برخه ده چې د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کې د مردان ضلع د شهبازگرۍ لمرختیز شمال ته ۱۲ میلې لیرې د اوسپنه په کلي کې د یوولسو فټو په لوړوالي په یوه دایره کې چې شپته فټه پریوالی (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئې پر شنو ډبرینو پایو ایښودل سوی دی، چې د هرو دوو پایو تر منځ یو تش ځای سته او پوهان وایي چې د اوپرستو دې معبد دېرش دروازې درلودلې او په یوه میاشت کې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دېرش دروازې کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرینو پایو تر منځ وه.

سیروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په یوه جگړه کې وژل سوی او یا په طبیعي مړینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پر ځای کښېښوست د ده فتوحات ئې پسي تعقیب کړل او د مړینې پر وخت د هغه هیواد د هغه وخت له خورا لویو او ارتو هیوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داریوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کې پر تخت کښېښوست او په یوه کال کې ئې د کمبوجیه پر ټول هیواد بری وموند او له یونان څخه تر هند پوري ئې پر دې لویه پراخه مځکه حکومت کاوه او د مدنیت په خپرولو او لوړو مانیو ودانولو او د هیوادوالي (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کې ئې زیار وویوست او په ۴۸۶ ق م کال مړ سو او په دې وخت کې وو چې د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنگ آثار په افغانستان کې هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د لوند په غره او نورو ځایو کې د داریوش ځینې لیکنې او کتیبې پاته دي، چې په میخي رسم الخط په پخواني فرس او ایلامی او آسوري او مصري او بابلي او شوشی ژبو لیکلي سوي دي او د پخواني فرس میخي خط

٤٢ نخښي درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېرې مهمې هغه ليکني دي چې د پارس په نقش رستم او بيسټون کې له داريوش څخه پاته دي او په هغو کې داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چې د ده تر تسلط لاندې ول او هغه څه چې زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

١. پرثوه Parthava (خراسان او گرگان)
 ٢. باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرگويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سېتي له قومو څخه يو قوم د ماساژت په نامه وو او پايتخت ئې زري اسپه بڼايي چې اوسنۍ بلخ وو.
 ٣. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمي.
 ٤. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او گدرزي او پرثوه ترمنځ).
 ٥. گدزري Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمي تر بحره پوري).
 ٦. زرنګه Zaranka (زرنج = سيستان).
 ٧. هره يوه Haraiva (هرات).
 ٨. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
 ٩. گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
 ١٠. هيندوش Hindush (سند)
 ١١. ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گيد = شيتک د کوهاټ او بنو او خټکو سيمي).
 ١٢. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان - غالباً د پامير په شاوخوا کې).
 ١٣. سکه تيگر ختوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
 ١٤. سکه تيه تر دريا (د سيند هاخوا ته ساکه يان).
 ١٥. مکه (مکران).
 ١٦. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).
- د داريوش ارت هيواد ټوله (٣١) ساتراپي (ولايتونه) درلوده، چې په هغو کې پورتي ولايتونه د ټول اوسني افغانستان او گاونډيو مخکو شامل دي او د گنداره

ولایت ته په بابلي ایلامی لیکنو (کتیبو) کې (پاره او پره ازانه) یعنی د غرو ها خوا ایالت ویلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعیت جزئیات تر اوسه په تفصیل سره څرگند نه دي او دوني قدرویل کېدای سي چي له (۵۵۰ ق م) یعنی د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لویی شاهنشهی برخه وه او حتی د سند د ها خوا پنجاب یوه برخه هم ورپوري مېنځې وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنیت په دې یو ځای کېدو کي د هخامنشیانو له رسمي آرامي خط څخه خروشتي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهول پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ ق م) د هخامنشي صنعت او د معمارۍ د سبک پیروي کړې وه.

هیرودوت (چي د ۴۲۵ ق م په شاوخوا کي مړ دی) د افغانستان په لمر ختیځه مځکه کي د داریوش د پاچهۍ د دورې په باب کي ښه اطلاعات را کړي دي. چي له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کي لیکي:

"داریوش دریاب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره یو یونانی امیرالبحر چي سکيلاکس نومېده او د (کاریاندار) د ملک وو د څو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کښېناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له مځکي ښاره او د پکتویک Pakuik له مځکي و خوځېده او دریاب ته ورسېدله."

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتویک په هیواد کي بللی او وایي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زیاتو څېړونکو پوهانو د هیرودوت کسپاتورس او پکتویک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړي دي، دا ځکه چي تر هیرودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هیکاتایوس Hecataeus د (۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دی.

هیرودوت د اووم کتاب په ۶۶ - ۶۷ - ۸۵ کي د خشیارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداریوي Gandarioi او دادیکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتویس (د پوستین اغوستونکو لېنډۍ اخیستونکو او

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساگارتیوی Sagartioi د کوچي قبیله یادونه کړې ده.

چي ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمې پارسي او نیمې پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرو دوت ساگارتیوی همغه د داریوش د بهستون ساگارتی بولم، چي (د غور د جنوبی) ساخر - ساغر سره تطبیقېږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدين خسرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله) بللي ده.

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبي) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چي د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دی معلومېږي چي کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندې ځینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندې هیوادو سره به نه گډېدل، لکه چي د ساگارتیوی د ولایت نوم یوازي د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبي په (۲ ستون - بند) کي وایي:

"هغه وخت چي داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته گوش او سکائیېه بلوا کړې یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پاو زات) نومي ځای کي وجنگېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساگارتی کي (که ئې ځای د خراسان خوا ته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشرۍ بلوا سوې وه چي داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونيو او چي داریوش ته ئې راووست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترگي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چي داریوش د باختر والي (دادریشیش) د هغه دفع ته وگوماره او دادرشیش مرویان رعیت کړه او ټول باختر آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چي په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغندا ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاره،

خو دا والي په کندهار کي د داریوش د لښکر سره یو ځای سو او د (وهي یزداد) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جگړه کي چي دانا مکه د میاشتي پر ۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د یاغیانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د گندوم Gandum په سیمه کي دویخن د میاشتي په اومه ورځ بیا همدې یاغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د یاغیانو مشر له څو لږ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ویوانه په لاس کښېووت او ووژل سو او په دې ډول د رځ ایلالت د داریوش د هیواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښي د ۵۲۲ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښي سوي وې.

د هند د نیولو له پاره د داریوش د جنگي سربیان داسي لیکلی دی، چي:

دی د سند له سینده پوري ووت، سند او پنجاب ئې ونيول او یوناني سکيلاس ئې د عمان سیند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هیوادو تر منځ تجارتي روابط ټینګ سول او له همدې شلم ایلالت څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصویرونه لیکل سوي دي، چي د نورو ډېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتې (خراساني)، هراتي، باخترې، سعدي، خوارزمي، زرنګي (سیستانی)، رځجي (قندهاري)، ته ته ګوشي (پختیا د سند تر غاړي پوري) کندهاري، هندي، اوساګارتي. او دا خبره هم ځني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود (۱۱ المبر عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کي یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتیبه ئې په درو ژبو پارسي، ایلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه سوې ده.

دی وايي: د دې ماڼۍ د چندن لرګي له کندهاره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډبري ئې له سغده او فیروزه ئې له خوارزمه او پیلغانس (عاج) ئې له هند او رځبه او د خیرۍ (بلوط) لرګي ئې له کندهاره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځایونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.



گنداریان



بلخیان



ساکان
۱۱- لمبرعکس

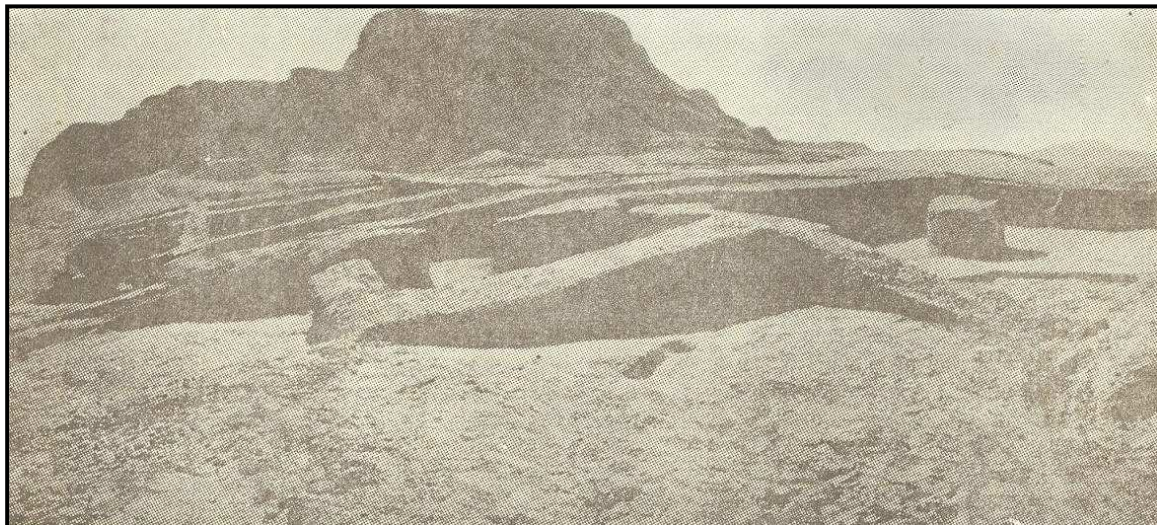
داریوش خپل ارت هیواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترابي (ولایتو) وېشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خسترپاون (يعني د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلود، چي د هخامنشي درباره مقررېدی او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسؤل ارگ پت وو. غری تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) یې درلودلې. په هر ولایت کي خسترپاون مالیې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلی لښکر د (جاویدان) په نامه وو. هیرو دوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ایالت: چي ستاگیدی، گندهاره، دادیک، اپریدی پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۲/ دوولسم ایالت باختور سره مېنتی نورخایونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ ملیونو افغانیو پوري).
 ۳/ څوارلسم ایالت چي ساگارتی زرنګي (سیستانی) پکښې اوسېدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 اوس د افغاني سیستان وېش ته نژدې یو لرغونی ښار کشف سوی دی چي د هخامنشي دورې په مدنیت اړه لري او له دې څخه هم څرګندېږي چي سیستان په هخامنشي هیواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

۴/ پارت-خوارزم-سغد-هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 ۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د یو سل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 دا د لمر ختیځو ولایتو د مالیو اندازه وه خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي ملیونه طلايي فرنګه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ بللې ده.

د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داریوش، خشیارشا او دوهم داریوش په گندهارا کي مستقیماً حکم چلولی دی چي د لمر ختیځو ایالتو پایتخت کسپارتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داوید هوګرث چي د سکندر په کتاب کي وایي: "په هغه جګړه کي چي د دریم داریوش او سکندر ترمنځ پېښه سوه، د یوناني مؤرخ آریان د فهرست سره سم پښتانه او د هندو کش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هیواد سره د هخامنشیانو رابطه څرګندېږي.



په سيستان کي دهخامنشي ښار بقايا، ۱۲- لمبر عکس

د سکندر ير غلونه

د هغو لويو تاريخي جريانو په سلسله کي چي تر ويدي او اوستايي فرهنگ او د هخامنشي مدنيت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زيات او څرگند اثر کړی دی، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکرکشی او يرغلونه دي چي د دې هيواد د فرهنگ او ژوندون او فکر او مدنيت لرغوني جريان ته ئې څرگنده او ښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاريخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهميت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سياست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنگ پر ټوله مجموعه باندې ئې دوني ژور او تغير ورکوونکی تاثير کړی دی چي پخوانۍ لاره ئې بېخي اليشه کړې ده.

سکندر د يونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فليپ زوی وو، چي په ۳۵۶ ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فليپ د دريم امين تاس زوی او مور ئې المپياس د مولوس د پاچا ني اوپ تولم لور وه، چي د يوناني اساطيرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشيل د يونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنگه چي ئې پلار د (۳۳۶ ق م) کال په يوه مېله (جشن) کي د يوه يوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د يونان پر شاهي تخت کښېنوست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دريم داريوش (کدامان) ته رسېدلی وو، چي د هيواد چاري د ده د فتنه انگېزه وزير (باگواس) په لاس کي وې او پخپله کدمان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نيولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هيواد نيول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنگي بېړيو سره د اردانل تر آښا راپوريووت او پر آسيانې حمله وکړه.

دريم داريوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي يو څه ئې يوناني اجير سپايان ول او د دوی قوماندان هم يونانی (ميمنين) نامی وو، مگر د کرانيک، ايسوس او گوگمل په

درو جگړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي بنکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور وچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کې د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر د والي (بسوس) او د رخیخ او درنګيانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسنس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکړ او چې هغه ئې وژلې وموند د هغه وژونکی ئې غرغړه کړ او د شرقي سیمو فتحې ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پورې کړ او برسنس هم ځان سیستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آریا (هراته) په دې دفاعي اتحادیه کې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلي وویل، بیا نو د بسوس د ترټولو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېده چې د ده په غیاب کې د هرات خلک د همغه بارزانس په مشرۍ پاڅېدل، او د یوناني لښکرو مشراناکسیب ئې په هرات کې وواژه، سکندر چې د هراتیانو له دې ملي قیام څخه خبر سوژر د ارتاوکوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چې په یوه ځنګله کې ئې مورچه نیولې وه ځنګله ته د اور اچولو سبب له منځه یووې او د یوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آریا سکندریه ښار ودان کړ چې همدا اوسنی هرات دی او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لارې ئې پر زرنگ (سیستان) یرغل وکړ او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په میاشت ئې په سیستان کې د خپل لښکر ستر قوماندان فیلو تاس د پارمن یو زوی چې ځنې بېرېدی او هم د خپل ګارډ سردار دیمتریوس ئې ووژل او له هغه ځایه لمر خاته خوا ته د ایټي ماندر (هلمند) د غاړې د اورګيتي (ګرمسیر) د نیولو له پاره وخوځېد چې تیري داتس ئې حکمران وو. هغه هیواد ئې د ګډوډیزه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پایتخت چې آریاسپ نومېد فتح ئې کړ.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ ق م په دوبي کې ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندریه ښار ودان کړ او دغه عسکري کوټ ئې د یوناني سپایانو قرارګاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

واخيسته او (ممنن) ئې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، درنگیان (سیستان) او اراکوزي (کندهار) نیولي ول، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخيست، او په آریا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړی، سکندر خپله یوه لویه نظامي قوه د ارته باز یوس او ایري ژبوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د ملیونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چي فراتافرون نومېده د دې سالارانو سره یو ځای سو او د هرات ملي قواوې ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چي په یوه سخته جگړه کې ساتي بارزانس د ایري ژبوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ ق م د نوامبر په میاشت د ژمي په سر کې کابل ته راغی، او بیا د کابل د شمال خوا کاپیسا ته وخوځېد او چاریکار ته نژدې ئې په هوپیان کې د قفقاز سکندریه ښار ودان کړی.

د ۳۲۹ ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندو کش تر غرو (په یوناني د قفقاز تر غرو) تېر سو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر ئې چي اته زره باختري وسله وال ول یرغل وکړی، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سپک ونه لید، د باختر سیمې ئې وړانې کړې او خوراکي شیان ئې له منځه یووړه او د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر سو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چي ارته باز یوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازگیلاس ئې د ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښو او پخپله کیلیف ته نژدې د آمو تر سیند پوري ووت او د قرشي یا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغی او ماراکنده (سمرقند) ئې ونيو، او هلته ئې د تانائیس سکندریه ښار ودان کړی چي اوسنی خجند دی.

په سغدیانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختي حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس د درو زرو سپایانو سره هلته پرېښو او باختر ته راوگرځېد او چي دلته راورسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغی او د هرات پخوانی والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چي د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځیرو کې پېچلی راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کړی او وې واژه (۳۲۸ ق م).

په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له یونانه د سکندر د لښکر سره یو

ځای سول او ده د مرگیان (هرغاب) په ناوه کي د هغه ځای وطني حکمران اریمیازیس له منځه یووی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سیمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوگرزېد او د لاري پر سر ئې په میمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بیا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره یو ځای سو.

د سپیامنش د باختر یو جنگیالی او زړه ورمېړه چي په هغه سیمو کي ئې د سکندر سره جگړې کړي وې او د څه وخت له پاره له میدان و تلی وو، بیا په باختر کي ډگر ته راووت او د یونان په عسکري مرکز زیریاسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر پیټون Petton بندي ونيو، خود د سکندر له خوا کراتیروس د سپیامنش سره ونښت او هغه ئې له ځایه ویوست، مگر لږ وروسته چي سکندر له سغدیانه څخه راوگرزېد، همدغه سپیامنش د درو زرو سغدي او باخترې سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توریالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازیوس ئې چي د سپیامنش په ملگری تومتي وو عزل کي او د هغه پر ځای ئې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیامنش ورباندي یرغل وکی مگر د خپلو ملگرو د خیانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ ق م) او په دې ترتیب د وطن د ستو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نېست او نابود سول یو له هغو مشرانو څخه هوخیارترس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي یرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روبرناني Roxana سره چي یونانیانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باخترې پېغله د ۳۲۷ ق م په پسرلي کي ماندینه کړه، حال دا چي د یوناني لښکرو سرداران د باخترې پېغلي سره د یونان د پاچا په مړوبنۍ راضي نه ول او یو له هغو څخه ستر نظامي سردار کلیتوس وو چي د ۳۲۷ ق م په پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوې وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنگه چي د باختر او سغدیانه په سیمو کي د سکندر دوه کلنۍ جگړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپیدا سو، او دېرش زره باخترې زلمیان ئې پخپل لښکر کي واخیستل او د ۳۲۷ ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پلویو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسیایي خلک ول د هند وکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

امینتاس ئې له لسو زرو پلېو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باختر کې پرېښو .
 سکندر د پارو پامیزاد د خاواک له درې څخه کاپیسا ته تېر سو او نیکاتور ئې د
 هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تیرياسپ Tyriaspes ته
 وسپارله او د درونټې له لاري د کونې ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار او باجوړ او
 جندول ته ولاړی، او د لاري په هره برخه کې د خلکو له خوا ورسره جگړې او مقابلي
 و سوې او په هغه جگړه کې چې د اسپيزی (غالباً اوسني یوسفزي) خلکو سره ئې وکړه
 څلوېښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي ئې په چور او چپاو ونيول او هغو
 لښکرو چې د هفستیون او پردیکاس په مشرۍ د کابل د سیند د مجرا له لاري د تکسیلا
 د پاچا (امپېي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سیمو د نیولو له پاره
 استولي سوي وې هغه سیمي ئې تر سنده ونيولې .

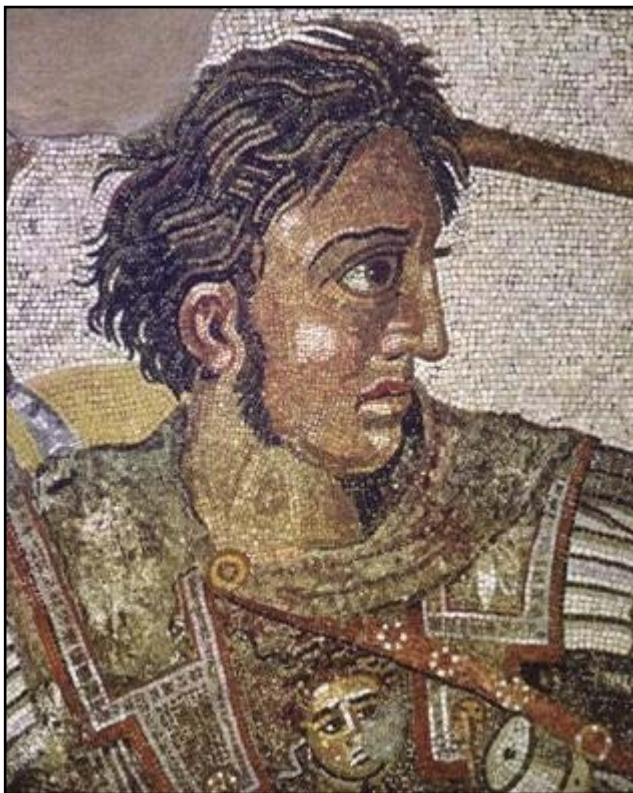
سکندر د کونړ په سیمو کې تر باجوړ پوري د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره
 مخامخ سو او د هغو سیمو په جگړو کې دوه واړه ټپي سو او ده هم تر بري وروسته
 ښارونه وران او بنديان ئې تر تبغ تېر کړه او څنگه چې د اسپيزي امير د سواست (سوات)
 د ناوې په يوه ښار کې مقاومت کاوه، نو تر سرکانيو او چمرکنډ او ناوگۍ تېر سو او د
 گوري (بنجگوره) له لاري چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونيول او
 ډېري قبيلې ئې ايلي کړې او دلته د يوناني مؤرخ آريان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د
 اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساکه Massaga
 نومېد، چې اوس ئې د کتگله د درې او وچ خوږ ترمنځ کنډوالې لیده کېږي او څنگه چې
 دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راوړسېد خورا سخته
 جگړه ونښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کې څلور ورځي کلابند کړه خو چې ټول ئې
 له منځه يووړه او تر هغه وروسته ئې داور او بازيړا (اوسنی بريکوت) ښارونه هم ونيول
 او د مهابن (اورنوس) د غره لمنو ته وخت چې د اټک د شمال په دېرش ميلي کې پرته
 دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سيمي والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د
 لمر لوېديځي ناوې حکمران سو .

د ۳۲۶ ق م په فروري کې سکندر پر هغه پله تېر سو، چې غالباً ئې د اټک په
 شاوخوا کې پر سند تړلی وو او د تکسیلا تر ښاره چې د دې هیواد لوی دارالعلم وو او د
 راولپنډۍ د لمر لوېديز شمال په لس ميلي کې د مرگله د کوتل په لمنه کې پروت وو پر

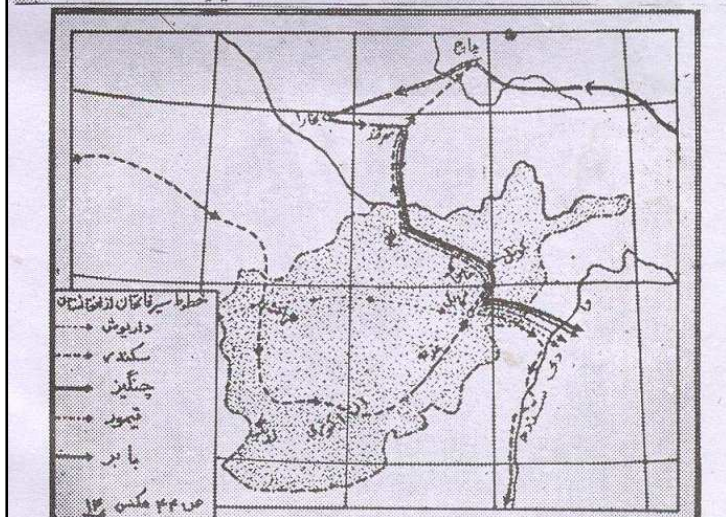
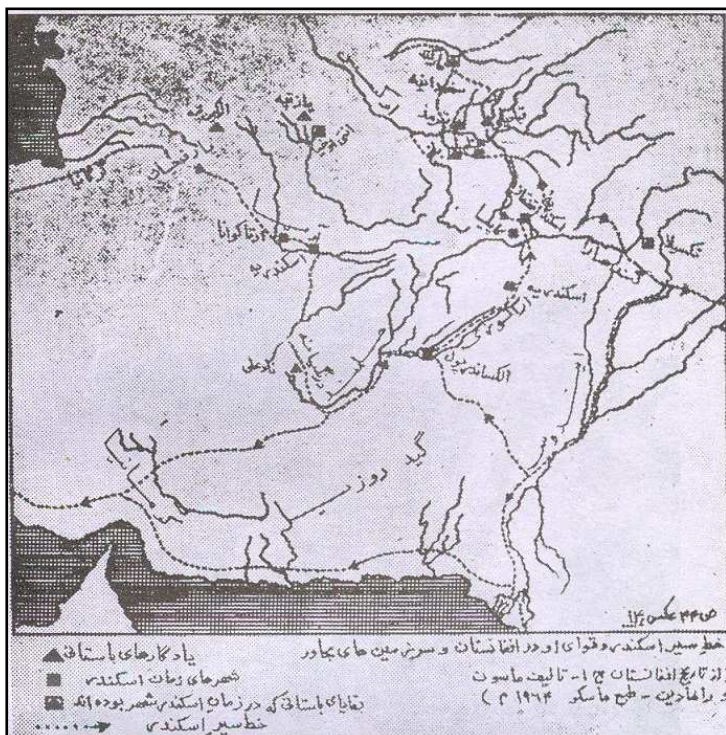
مخ ولاړ او د تګسیلا پاچا امپهي Omphis ئې چي د سکندر سره ئې روغه وکړه بیرته په هغه ښار کي د خپل ستراب (والي) په حیث وټاکه او له هغه څخه ئې پنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲۶ ق م د می تر میاشتي د جيلم غاړي ته ورسېد او د همدې کال په جولای کي د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسلیم سو او ده هم بیرته هغه پر خپل ځای پرېښو او پخپله د بیاس تر غاړي پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کي ئې د نور پر مختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بیرته راګرځېدو ته مجبور کي او ده هم خپلي لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتیروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سیستان له لاري واستوله.

دوهمه برخه چي ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼوگان وه د نیارکس په مشرۍ د سلو کښتو سره د دریاب له لاري واستول سوه او دریمه برخه چي پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېدیزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتي په یوه جګړه کي پخپله سکندر ټپي سو خو په نتیجه کي ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پای کي د اتیا زرو په شاوخوا کي خلک ووژل سول او د ۳۲۵ ق م د جولای میاشت وه چي سکندر د خپلو ملګرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد او د یوې بحري سکندریې بنسټ ئې هلته کښېښو او له هغه ځايه د ګدروزیا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لاري پارس ته ولاړ او چي بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاریا له ناروغۍ څخه مړ سو، د ده د یرغلونو او لښکرکښیو موده د آریانه په خاوره کي او د دې ځای د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲۶ ق م پوري څلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آریانا په لمر ختیځه برخه کي یعني د انډوس لمر لوېدو ته تر نیکاتور وروسته یو څوک د فیلیپس په نامه والي سو او څنګه چي هغه په ۳۲۴ ق م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ایوداموس د تګسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب څخه د خپل اتحاد رسۍ وشلوله او چي سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نۍ ناوه ونيوله، خو په ۳۱۷ ق م کي د ایوداموس له خوا ووژل سو، او پخپله ایوداموس هم هند پرېښو او د ده د تګ سره په شرقي هند کي د یوناني حکومت کمبله ټوله سوه.



مقدوني سكندر - ١٣ المبر عكس



په آريانا کي د موريا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړینې سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لویو افسرانو د شام په طرابلس کي یوه غونډه وکړه او په هغه کي ئې د سکندر هیواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آریانه جنوبی ولایتونه یعنی اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سیبیرتیا س Sibyrtias ته و سپارل سوه او په آریا (د هریرود په ناوه) او په درنگیانه (د همد په ناوه) کي قبرسي سستاندار Stasandar حکمران سو او بکتريانه (باختر) او سغدیانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخیارتس Oxyartes د سکندر د ماندینې روښاني پلار د آریانه د مرکزي سیمي یعنی پاروپامیزاد او د کابل د ولایت حکمران سو.

مگر د آریانه لمر ختیځ ولایتونه چي حدود ئې تر تکسیلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د یوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او څنگه چي دې هیواد ته د یوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د یوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقایدو اغېزه پرې ایښې وه او دا اغېزه چي د دې هیواد د وطني خلکو د فرهنگي بقایاوو سره گډه سوې وه د شرق له خوا له یوې بلي ډبري مهمي پېښي سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو. که څه هم د آریانه په لمر ختیځو برخو کي د موريا واکمني له سیاسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د یونانو باختری خپلواک سلطنت تأسیس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دین مبلغانو دا دیانت د آریانه په شرق کي خپور کي، چي دلته بیا په یوه فرهنگي آیزوگلاس او د ثقافت او عقیدې د یو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره گډ سوه او د دې هیواد د فرهنگ په تاریخ کي ئې یو مهم باب چي د گریکو بودیک په نامه مشهور دی پراښیست او دا دیانت او هنر په افغانستان کي زر

کاله نورد اسلام تر راتګ پوري پاته سو چي مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري ياد دې هيواد خپل داخلي فرهنگي او هنري او عقيدوي عناصر.
۲. يوناني صنعت او عقیده او فکر چي د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کي د سکندر سره شروع سوي وه.
۳. بودايي هنر او فرهنگ او دين د خپلو هندي آثارو سره چي د موريا د واکمنۍ سره يوځای راغله.

په هند کي د موريا د سلطنت مؤسس چندراگوپتا (يوناني: سندروکتس) دئ چي د بنداشاهي کهول يوې شهزادو ته چي ميوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتريانو طبقې او د راجپوت (شهزادگانو) له ټبر څخه وو، چي په ۳۲۴ ق م کي پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته په ۳۰۰ ق م کي مړ سو او زوی ئې بيندوساره Bindusara چي د (وردھرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موريانو پايتخت د هند د پتالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراگوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسيلا د برهمنانو يو مشر چانه کيه Chanakya (په سياست او اجتماعياتو او اقتصادياتو کي د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چي وروسته د ده وزير سو له ځانه سره ملگری کی او د مگده پاچا او پاچهي ئې له منځه يووړه او د گنگا او سند تر منځ ئې د يوه لوی سلطنت بنسټ کښېنېد، چي اداري او مدني منظم تشکيلات ئې درلوده، ځکه نو دی يوازي يو بريالی سپاهي نه گڼي، بلکي يو هوښيار او زيرک سياست مدار هم بلل کېږي. چندراگوپتا د خپل هيواد د لمر لوېديځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو يونانيانو غوښته چي د سکندر نيولي مخکي بيرته لاس ته راوړي، نو هغه وخت چي سيليوکوس ملقب په نيکاتور يعني بريالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونيول او په ۳۱۱ ق م کي ئې آريا بکتر يا هم فتح کړه او په ۳۰۵ ق م کي د کابل له لاري د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پوري ووت نو د هغه سيند په لمر ختيځو غاړو باندې د چندراگوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنگه چي نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کې گندهاره، اراکوزيه، گدروزيه او پاروپاميزاد چندراگوپتا ته پرېښوول او په باختر کي ئې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا اوسیلیوکوس تر روغي وروسته د هند او باختر روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میگاستینیس Megasthenes د موريا دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موريا د پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مگر سترابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځيني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراگوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندو کش تر جنوبي لمنو پوري په ده اړه درلوده او دا لومړی وار دی چي د هندي آریانیانو فرهنگي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د انډوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندو کش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراگوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره گهاټه Amitraghata (د بنمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کښېنوست او ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د گندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینگ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سو وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کښېنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دې ماکوس) پټې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موريا د پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنگي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هڅه د هند او یونان د ګډه مدنیات د تاسیس مبدا وگرزېده او سربېره پر دې د هند سره د سمندر له لاري هم تګ او راتګ موجود وو، لکه چي پتروکلیس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پليني او سترابو استفاده کړې وه. د موريا پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوۍ رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ما ته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي (!).

دا موريایي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سرانښت وړ او د ده په وخت کي هنديانو د يوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ويل به ئې او وراهه ميهرا Varahamihira پخپل کتاب بريهت سمهيتة Brihat-Samhita کي د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترگه گوري او څنگه چي دا اوضاع د گريکو - بوديک د مدنيت پر شروع رڼا اچوي، موږ ئې دلته په لنډه توگه راوړو، چي د افغانستان د گريکو - بوديک مدنيت آغا زښه وپېژندل سي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا يعني بيندوساره په ۲۷۳ ق م کي تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې چي اشوکا نومېد د خپل وزير رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو وروڼو بريالی سو او د موريا د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او دی بېشکه د هند ستر پاچا وو، چي پر هغه ټول برعظيم او د افغانستان د خاوري پر يوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دی.

اشوکا په لومړي سر کي يو جگړن او ويني تويوونکی سپی وو چي د بنگال د خليج پر غاړه د کالنگه په جگړه کي ئې يو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بنديان ونيول، خو هغه زړه لېزوونکي فجايع چي ده په دې خونړۍ جگړه کي د سر په سترگو وليدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوړي مړه سول د ده پر روحیه او شخصيت باندي سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دين د روغي او سلامتی د فلسفې پر خوا کی، چي په ۲۶۰ ق م کال ئې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه دين تبليغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره د روغي او امن او د ديني ودانيو او د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافر خانو ودانولو او د مذهبي دساتيرو د خپرولو دوره وه او دی چي د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډېرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالني او حتی د ځناورانو او ژويو د نه آزارولو نصيحتونه وکيندل چي تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرين فرمانونه د هغي دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په لمر ختيځه برخه کي چي جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودايي ستوپو زيات آثار سته، چي د هغو تاريخي ودانيو يوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دی.

وايي چي اشوکا د خپل هیواد په شمال کي څلور لويي ستوپې وداني کړې چي يوه

ئې د پېښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او (۹هـ کال) د هیون تسنگ تر عصره پوري هم په همهغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنگ په وینا دا وداني ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرگو څخه ودانه کړې وه، چي د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وایي چي دا هغه ستوپه ده چي (د سترگي سوغات) نومېدله او بودایانو عقیده درلوده چي دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځي خوا ته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندي د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چي د هیون تسنگ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وایي چي دا ستوپه په پرله پسې عصر وکي د څلورو بوداگانو د قوانینو د تبلیغ ځای وو.

د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپرېدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چي د ویدي او برهمني د پخوانیو او زړو عقیدو پایڅوړ چي د هیواد په لمر ختیځو سیمو کي رواج درلود وریاته وو، د هیواد په شمال او لمر لوېدیځو سیمو کي د زردشت آیین او اوستایي مزدیسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چي په ۲۶۰ ق م کي اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمر ختیځو او شمالي سیمو کي پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودي زانگو سوه چي د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه ئې د دې خاوري د خلکو په ژوندانه کي ژوري اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتريه او جگرني طبقې څخه یو شهزاده وو، چي د ساکیاموني يعني (د ساکیا د ټبرپوه) په نامه معروف سو او په ۵۶۳ ق م کال د نیپال د کپي لاواستو په ښار کي زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادګۍ ژوند پرېښوه.

او تر ۵-۶ کالو گوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چي ډېره روڼه وه (بده) يعني روناو وینس وباله سو او د خپل دین په تبلیغ کي ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چي د هند زیات خلک ئې بودايي کړي ول په ۴۸۳ ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نگره کي مړ سو (۱۴ عکس). څنگه چي د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړیني په کال په باجاگره کي د بودا د



د بودا مجسمه

۱۴- لمبر عکس



دلمرب النوع

پیروانو یوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملگرو انانده، یوپالي او کاسیایه د ده خبري او ویناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پیتکه Tripitka (درې ټوکړی گلان) په نامه د بودايي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودايي دیانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندو کش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودايي دین دریمه لویه جرگه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم (موگالي پوتاتیس) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سر بهر داسي فیصله وسوه چي یوه بودايي ډله مبلغان دي لیري هیوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هیوادو نومونه چي دا مبلغان وراستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵۶ق م) په ۱۳ لمبر ډبرین فرمان کي کیندلي دي او له هغه څخه څرگندېږي چي څو تنه بودايي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهیان تیکه، دهه مراکھیته او مهارکھیته نومېدل کندهاره او د آریانه لمر ختیځو سیمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Dوتا په نامه بلل کېده د (۲۵۸ق م) په شاوخوا کي د بودايي دین په تبلیغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتیاکوس د سیلیوکوس زوی د باختر پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرینو فرمانو کي (انتیاکه) لیکلی دی.

د موریو وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفگازنس وو، چي د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په کندهاره او د کابل په لمر لوېدیځه سیمه کي نفوذ درلود، او چي ایوتیدیموس په باختر کي خپلواک پاچا سو ده د هندو کش جنوبي خوا ته لښکر ویوست، د هندو کش د جنوب سیمي هم د باختري یونانیانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موریو سیاسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ق م کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسیلا کي مړ سو او څنگه چي د ده په کهول کي یو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کېښني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر یو زر کاله پوري پاته سو، ومو ويل چي بودا ځان په فلسفي مسایلو کي نه وو پېچلی، خو پیروانو ئې د ده ویناوو ته د الهیاتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ

سوه:

لومړۍ مهياينه: يعنې لوی مذهب (يون = يانه = په پښتو کې د تگ، رفتار او مذهب معنا لري) چې د هند په شمال او تبت او چين کې تر جاپانه خپور سو او د ځای د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تاویل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پیروانو مهم باله او ویل کې: هر فرد د کل چې انسان نومېږي جزو دی او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دی چې د دهرمه (دين) او عمل تر قانون لاندې راغلی دی. نو څوک چې غواړي چې د شر له لومي ځان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زیار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دی چې د نورو په خدمت کې تېر سي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهې او علم زده کړه او بل یې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هیینه یانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان یې په جنوبي هند کې دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او د دوی کتابونه زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه لیکل سوي او لکه چې چيني زایرانو د مسیحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کې لیدلي دي، د دې ځای په بودايي معبدو او بناوو کې د بودايي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دین پر اووه اصله: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وینا، سپېڅلې رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلې زیار او سپېڅلې توجه بنا کړی وو او ویل کې: هر چا چې په دې اوو اصلو عمل وکړی له قیودو منزله کېږي او خپل فکر په یوه مخصوص ټکي کې چې د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. د رشتیا د پوهېدلو په لار کې څېړنه.

۲. د حقایقو په پوهېدلو کې تفکر.

۳. ژور تفکر او سکون.

۴. بشپړ سکون او توازن چې (نروانه) نومېږي يعنې فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دین د څېړېدو د سببو په باب کې وایي: د آریانا د لمرختیځو سیمو خلکو چې تل د بهرحمو یرغلگرو تر پښو لاندې ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراگوپتا) د یرغلو تر لیدو وروسته دا دین چې له وینو

تویولو بېزاره وو او د خودگذری او ښه نیت توصیه ئې کوله د خپلي سلیقې سره سم ومونده او کرونده گرو یا کسبگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ یعنې ستوپې (توب افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دې ستوپو شکل په کابل او کاپیسا کې توپیر پیدا کړی او لوړې سوي دي، یعنې د ستوپې تنگاکچه (سکو) خلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زیات سوی او هم د گنبد او تنگاکچې ترمنځ یوه استوانه یې برخه اضافه سوې ده او د گنبدې لوړه څوکه د شیرواني په شکل لیده کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصیات درلوده د آریانه خاورو ته لېسرايت کړی دی.

د اشوکا د وخت پاته لیکنې چې د بودايي نصیحتو له مجموعې څخه دي د تکسیلا ترکتیو وروسته پر دوو ډبرو لیکنې پاته دي، چې یوه له مانسهرې څخه لس میله لیرې د ایبټ آباد شمال ته د پکهلې د ناوې په مدخل کې او بله د سوابي پر لویه لار د هوتي مردان لمرختو خوا ته اته میله لیرې په شهباز گرهي کې پرته ده چې دواړې لیکنې په پراکريت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چې د اشوکا نوري ټولې لیکنې په هند کې په براهمو رسم الخط دي چې د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبدا ده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتیبه د لغمان او ننگرهار ترمنځ د دروتې په تنگي کې وه، چې پردې کنجه شاتنه ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کې سته، ډېر تاوان وررسېدلی او څو لیکي ئې د څارویو د نه وژلو په باب کې پاته دي.

یوه بله کتیبه په آرامي خط شپږ لیکي د لغمان د قرغه یې د شله تک په درې کیلومترۍ کې پر غره کینلې سوې ده، چې د اشوکا نوم پکښې لیدل کېږي او تراوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسې ښکاري چې دغه به هم د اشوکا د ډبرینو مذهبي فرمانو څخه وي چې د دروتې له ډبرلیک سره شباهت لري (۱۶ لمبر عکس).

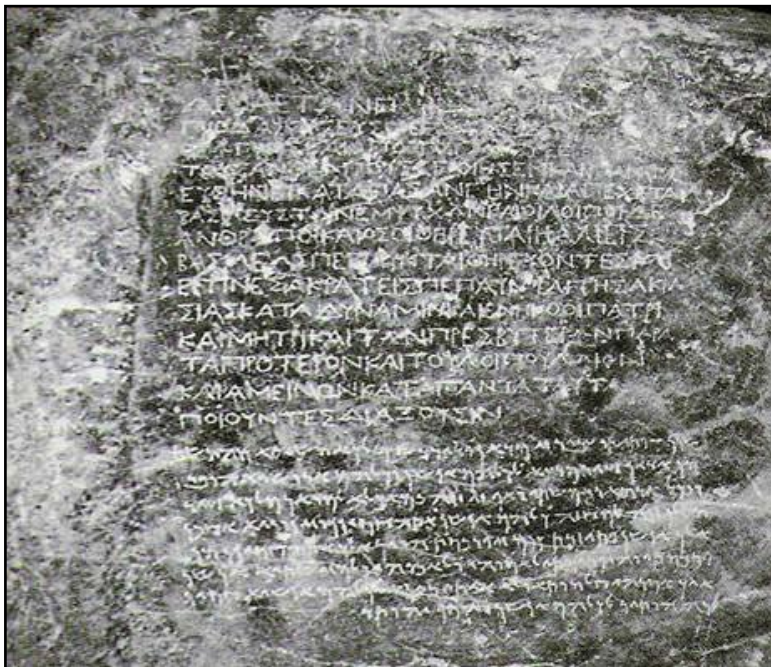
مگر د همدې پاچا یوه بله مهمه کتیبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه راووتله. دا لیکنه د کندهار په زاړه ښار کې چهل زینو ته نژدې د غره پر یوه کاني په یوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چې پورتنۍ برخه ئې په یوناني ژبه ۱۳ نیمې لیکي او کښته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نیمې لیکي دي، چې د ټولې کتیبې اوږدوالی

۵۵ سانتی. او پسر ئې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پوري دئ او په هغې کي د ځينو نورو کتیبو په څېر د اشوکا نوم پیوداس لیکل سوی دئ (۱۶ عکس).

د دې کتیبې له کتني څخه پوهېږو چي د اشوکا د بودايي کېدلو په لسم کال يعني په ۲۵۰ ق م کي لیکل سوې ده او په دې وخت کي د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپور وو او د ده زیاتره اخلاقي مبادي تطبیق سوي ول، حال دا چي په نورو کتیبو کي د همدې مبادیو د عملي کولو توصیه کوي. د کندهار د کتیبې د یوناني لیکني ترجمه داسي ده:

"پیوداس پاچا د لسو کالو زیار ایستلو په پای کي انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړه او له هغه وخته ئې د ټولي مخکي خلک لارښه دینداره او لارښه نېکمرغه کړه او پاچا د څارویو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو ښکاریانو او کب نیوونکو خلکو له ښکار او کب نیولو څخه لاس واخیست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري کي او تردې وروسته به په دې ډول ډېر ښه ژوندون ولري".

له دې کتیبې څخه څرگندېږي چي تر میلاد دمخه د دریمي پېړۍ په منځ کي په افغانستان کي یوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د یوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په کتیبو کي ئې لومړی ځای یوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر کي یونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا د دین اغېزه او یوناني فرهنگ د اراکوزي تر سکندريې (زړه کندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کټ مټ همدې وختو کي د هخامنشیانو له بقایاوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هیواد کي وو.



په کندهار کې د اشوکا یوناني او آرامي کتیبه
۱۶- لمبر عکس

یونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چي سکندر باخترونيو، نو پارسي ارته بازيوس ئې پخپل ژوند د دې ځای حکمران وټاکه. دی تر لنډي مودې وروسته مې سو او د ده ځای امین تاس د نیکولوس زوی ونيو. د آریانان په قول د سکندر تر مړیني وروسته قبرسي ستاسانورد باختراو سغد حکمران وو او کله چي سیلیوکوس په هند کي د چندراگوپتا سره روغه وکړه (۳۰۲ ق م) د باختراو حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چي سیلیوکوس بابل ته ستون سو باختراو تر پنځوسو کالو پوري د ده د کهول تر لاس لاندې پاته سو چي په باختراو بخارا کي ئې ډېري سکې کشف سوي دي او هم ده د باختراو ځايي خلک په خپل لښکر کي اخیستي ول.

د سیلیدو کي کورنۍ د دریم پاچا په وختو کي چي دوهم انتیوکوس نومېده د شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چي دی د مصر په جگړو اخته وو د ده له اطاعت سره وغږاوه او له هغه جملې څخه د باختراو خلکو د هغو یونانیانو سره لاس یو کی چي په دې هیواد کي د باختري آدابو او فرهنگ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکی. دا وخت په باخترا کي دیودوتوس = تهیودوتوس Diodotos حکمران وو او ده د ۲۵۶ ق م په شاوخوا کي د آزادي غوښتونکو باختریانو په ملاتړ په باخترا کي د خپلواکي پاچهۍ اعلان وکی او د ده د پاچهۍ حدود تر سغد او مرو او د هندو کش د غره تر لمنو پوري رسېدل او څنگه چي ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د دیودوتوس یوه سکه سته چي پر یوې خوا ئې د دوهم انتیوکوس څېره او پر بل مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زیوس د دوو وزو سره لیده کېږي او له دې څخه څرگندېږي چي ده د باخترا د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د انتیوکوس سیلیوکي په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باخترا په دارالضرب کي خپله سکه د پاچا په حیث پر سرو زرو باندي وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چي په

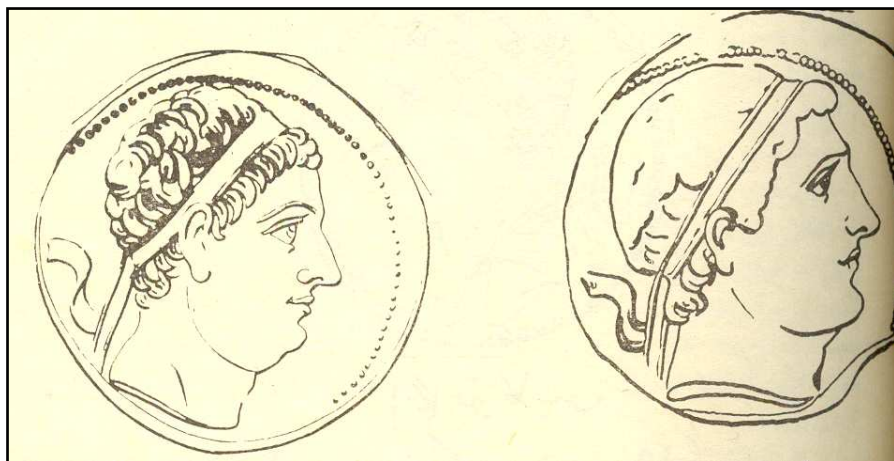
پاریس کي ده پر یوه مخ ئې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ ئې د جوپیتر (د آسمان، ټکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لڅ شکل دی چي په پښو کي یوه ګرېته (عقاب) هم کښل سوې او د سکې پر څنډه (بازیلیوز دیودوتوس) لیکل سوی دی یعنی دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کها له څخه یوازي یو زوی چي دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړیني وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کي) په باختري حکومت کړی دی چي ده د شامي سیلیوکیانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنگي درلوده او څنگه چي د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختري خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کي د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختريه قلمرو کي شامل سو او سغديانې ته هم له باختري حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهي ډېره و نه پاتېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چي ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سغديانې حکمران وو یاغي سو او د باختري پاچا ئې وواژه او دی په پخپله د باختري خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وختو کي د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکی او پارتي پاچا تیري داد ئې مغلوب کی او د ۲۰۸ ق م په شاوخوا کي ئې د باختري خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او ځکه چي د مقاومت توان ئې نه درلود بیرته باختريه راغی، او د باختري په پایتخت زریاسپ کي تر دوو کالو پوري کلابند پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل سوی دی) په دې موده کي دریم انتیوکوس درنګیانه او اراکوزیه هم ونيول، خو څنگه چي ئې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي سترې سوي وې نو هغه وخت چي د باختري شهزاده دیمتریوس د روغي د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د ادارې په یووالي او توحید کي زیار



ایوتیدیموس

دوهم دیودوتس

ويوست او د کابل د ناوې حکمران سوفگازتوس ئې د ځان تابع کي او د شمال خوا ته تر پامير ها خوا ته او تر چيني ترکستانه او ختن پوري پر مخ ولاړ او لمړ لوبډو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونيو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سيمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزيه او درنگيانه پوري يعني د آريانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې ديمتريوس د دې ولايت حکمران وو چي دې ټول ارت هيواد د يوناني جغرافيونو په اصطلاح زر ښاره درلوده او په دې عصر کي د باختري يونانيانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط د هند او غربي چين سره ټينگ ول او ايوتيديموس لومړی پاچا دئ چي د ده په عصر کي باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات يوو او د راولنسن په قول له خرو شتېي يوې کتيبي څخه څرگندېږي چي يوناني باختري هنرمندان په دې عصر کي هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کي ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ايوتيديموس د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق م پوري گڼل سوې ده چي د ده تر مړيني وروسته د ده زوی ديمتريوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کي د تکسيلا تر نيولو وروسته د گجرات تر کڅو او کاتياوار او د موريا تر پايتخت پتنه پوري پر مخ ولاړي چي دا پر مختگ د ده د دوو لويو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زيار تتيجه وه او مناندر د کابل په اويان کي زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري په هند کي پاچهي کوله.

ديمتريوس د ۱۷۵ ق م په شاوخوا کي له هند څخه باختري ته راوگرزېد او خپل دريم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزي او سيستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختري حکمران وو.

هغه وخت چي پانتالئون د اراکوزي حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اگاتوکليس Agathocles ونيو (۱۹ لمبر عکس).

ديمتريوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کي ډېري سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزي ديمترماس (کلات) او ايوتيديميا (سيالکوټ) او د سند ديمترياس (پتېاله) او ته افېنيا (د سند په لټا کي) ښارونه ودان کړه چي دوهم ښار د ده د پلار په نامه او څلرم ښار ئې د مور په نامه نومړی سوی دئ.

څنگه چي ديمتريوس د خپل ژوند په پای کي د خپلو لښکرو سره په هند کي



دیمیتریوس ۱۸ - لمبر شکل



اگاتو کلیس ۱۹ - لمبر شکل

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له يونانيانو څخه يو سړی چې ايوکراتيديس Eukratides نومېد په باختر کې پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکړ، او سکه ئې ووهله، چې په هغه کې ئې ځان بازيو زميگاليوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چې ديمتريوس د خپل تاج او تخت د بيرته نيولو له پاره زيار وويوست ځای ئې ونه نيو او مړ سو. ايوکراتيديس په باختر کې د يوناني پاچهانو د دريمي سلسلې بنسټ کېښود او تر ۱۸۶ ق م پوري د آريانه د ختيځې سيمي د حکمران مناندر سره وجنگېد، خو چې ئې د آريانه ټوله خاوره ونيوله، خو د لمر لوېديځي خوا څخه د پارت پاچا د ده د هيواد غربي ايالتونه ونيوله او هغه اختلاف چې د ديمتريوس او ايوکراتيديس د کورنيو تر منځ پيدا سوې وو، د باختر سلطنت کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق م په شاوخوا کې د هغه سلطنت مرکز د هندو کش له شماله څخه کاپيسا ته راټول کړه سو او هيليوکليس Heliokles د ايوکراتيديس زوی چې د ۱۴۷ ق م په شاوخوا کې پاچا سوې وو، د باختر وروستی يوناني پاچا گنل کېږي، چې د هندو کش د شمال د سيمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د گندهارا د ولايت تر پايه يعني تر تکسيلا او جيلم پوري غځولې وه (۲۱ عکس).

تر هيليوکليس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او گندهارا او پنجاب کې حکمراني کړې ده چې د ۳۰ ق م په شاوخوا کې د کابل له وروستنيو يوناني پاچهانو څخه اتتال کيداس امين تاس - هرمايوس زيات شهرت لري (۲۲ - ۲۳ - ۲۴ عکسونه) او د باختر د يوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سיתי قبيلو منځته راتلل دي، چې دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې پای ته ورسوله او په دې ترتيب د دوی واکمني تر دوه نيم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کې د ديودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او يوې ملکې په افغانستان او هند کې حکمراني کړې ده او يوناني فرهنگ او هنر ئې په آريانه او هند کې خپور کړی دی، چې په دې موده کې د ارباب انواعو پرستنه او يوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنگي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره کې د محلي او بودايي فرهنگي عناصرو سره گډ سوه او د يونانو باختري او گريکو بوديک خاص فرهنگ منځته راغی چې د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده. د دانيل شلوم برژه (په افغانستان کې د لرغون پېژندنې فرانسوی مشر) په قول د



ایو کراتیدلیس ۲۰- لمبر عکس



هیلیو کلیس ۲۱- لمبر عکس

هرمایوس
۲۲- لمبر شکل



میناندر
۲۳- لمبر شکل



اتتپال کیداس
۲۲- لمبر شکل



هیلنسمن نفوذ په افغانستان کې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې اشرونه ئې په دوه ډوله لیدل کېدای سي: لومړی د هنر له لارې او دوهم د رسم الخط له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کې د دې هیواد هنر لا د گریکو بودیک د مشهور هنر یوه وروستنۍ څانګه وه. خو د رسم الخط په باب کې باید وویل سي: هغه وخت چې د چین نامتو زایر هیون تسنگ په ۶۳۰م کال یعنی په عربو کې د اسلام د لمر راختمو پر وخت له باختره تېرېدی، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چې ۲۴ توري ئې بې شکه یوناني توري ول او یو د (نښ) ډېغ ئې چې په پخوانۍ دري کې وو او په یوناني کې نه وو پریزات کړی وو او هغه د PX توري یعنی د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه د دې یوناني کتیبې چې په ۱۹۵۸- او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کې کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کې په هندي ژبو کیندلي سوي دي، خو د دې کتیبو اهمیت په دې کې دی چې د ارغنداو په ناو کې آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوهان وايي د دې دوو کتیبو یوناني متنونه د یوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبې د جوړښت له مخې د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبې ساري ګڼل کېږي او وینو چې د ق م د دریمې پېړۍ په کندهار کې د تفکر او لیکنې ژبه هم هغه ژبه ده چې په آتن یا د میلیت په ښارو کې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنې ډول هم د یوناني کلتور یووالی ښیي او څرګندېږي چې دا ځای د یوه یوناني مؤرخ په قول د مسیحي عصر په شروع کې د یونانیانو ټاټوبی وو (د کندهار د کتیبې ۱۶ لمبر عکس ته دي رجوع وږسي). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپورمی-مخې مېرمن) په کنډوالو کې د همدې یوناني باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته د آمو او کوکچې سیندونه سره ګډېږي او ډېري کنډوالې لري، چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: یوې خوا ته یوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچې پر سیند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلې خوا ته د آمو سیند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوی استحکامات سته چې د دې ښار بالا حصار دی او یو حصار ئې د برج او خنډک سره د لېنډۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کې ئې له شمالي

۱۰۳

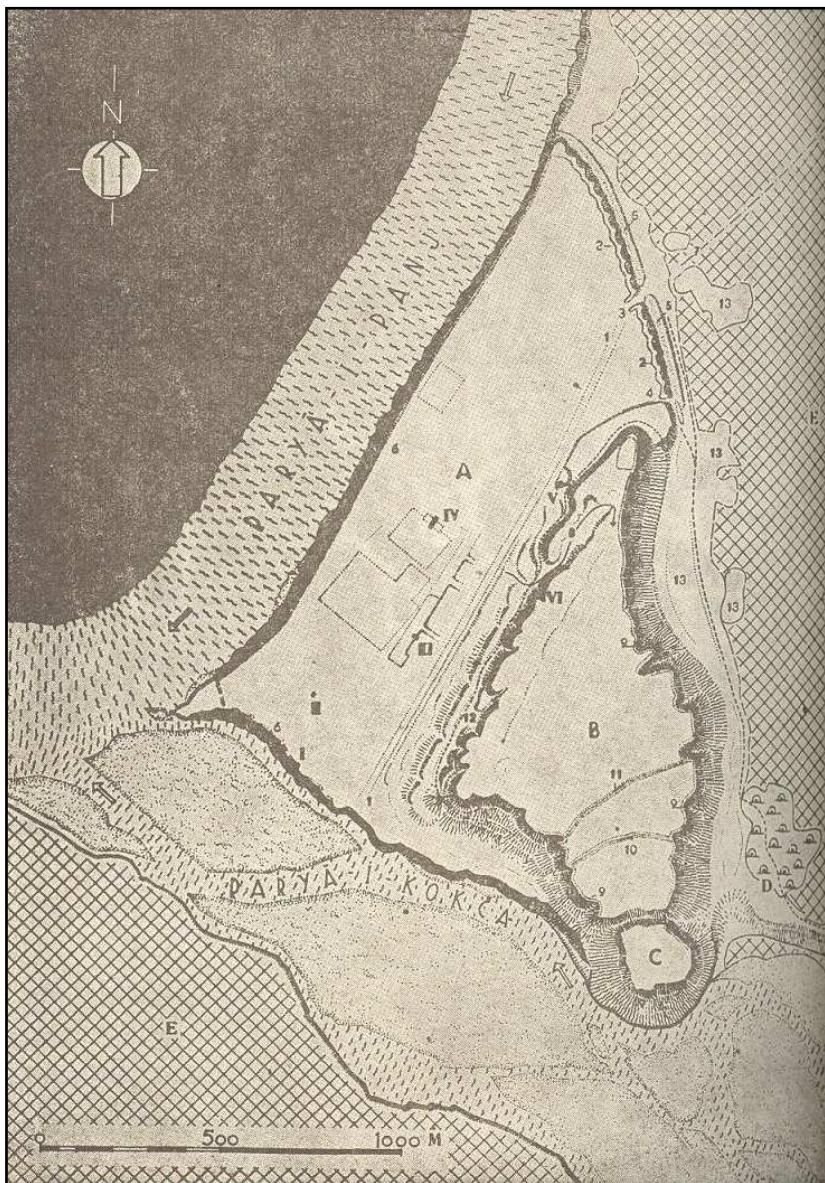
دروازې څخه د جنوبي دروازې خوا ته ۱۶۰۰ متره واټن ایستل سوی وو چي کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس - د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کې ئې د مدنیت نخښې موندلې دي، چي هغه باید (د گریکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چي د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دئ. خو کنډوالې د لوړې معمارۍ طرز راښيي چي په پخو خښتو او ډبرینو ستونو د مرکزي لویې ماڼۍ ودانۍ جوړې سوي دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کې د شنې، ژرې، سرې او توري رنگ آمېزۍ نخښې سته او هغه خښتې چي په دې ماڼۍ کې کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتۍ او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دئ او د دې ښار اوبه د ویالې له لاري د کوڅو لوړو برخو او حتی بالا حصار ته رسېدلې چي د کوکچي د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابېږي او دې ښار درې برخې درلودلې، چي یوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار راګڼسته او دریمه برخه ارګ دئ. په غربي جنوبي برخو کې د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چي د کشف سوي کتیبې له مخي هغه یوه یوناني تریابه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چي د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کي نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتیبه ده چي کلا ارګ دايي فرا دیوس زوی په آی خانم کې پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسي دئ:

"په کوچنیوالي کې ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاڅه سن کې سم کاره اوسه! په زوړوالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کې پوه سه چي څنگه بې افسوسه مړ سې!"

او دا قیمت بها و جیزه دهغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.



دآی خانم بنار نقشه، ۲۵- لمبر عکس

د آی خانم ښار د نقشې شرحه

- A- سفلی ښار
- B- علیا ښار
- C- ارگ یا اګروپول
- D- د آی خانم اوسنی کلی
- E- کروندې
- I- د سفلی ښار هغه ځای چې د کودرکو او خاورینو لوبښو د پیدا کېدو اټکل پکښې سوی دی.
- II- هغه ځای چې د هستوګنې اټکل پکښې سوی دی.
- III- د پېره دار ځای اټکل سوی دی.
- IV- په پرويله (چهلستون) کې یو محل اټکل سوی دی.
- V- د تیاتر د محل ګومان پر سوی دی.
- VI- د علیا ښار یو ځای چې د کودرکو او خاورینو لوبښو د پیدا کېدو په منظور اټکل سوی دی.
- ۱- مرکزي جاده
- ۲- د سفلی ښار د شمال ختیځې برخې دېوال (کلا)
- ۳- د ښار لویه دروازه
- ۴- د ښار فرعي دروازه
- ۵- خندق (کنده)
- ۶- د سفلی ښار د کلا پاته برخې
- ۷- ۸- پخوانۍ لاره
- ۹- د سفلی او علیا ښارونو ترمنځ د ګاډۍ لاره
- ۱۰- د عیال ښار کلا
- ۱۱- ۱۲- دېوال
- ۱۳- پخوانی کانال (مانده)
- ۱۴- د ښار څخه د باندې خرابې او مامتې

ساکان، پارتيان او پهلويان

د هخامنشي پاچهانو په کتيبو کي وليده سوه، چي د ساکه قبيلې د آموها غاړي ته د پامير په شاوخوا کي د هومه راوړونکو ياد گړنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر ادارې لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لاري د زرنگه = درنگيانه مخکي ته راتېري سوې او خپل نوم ئې سکستان = سيستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سيمو او باختر کي ژوند کاوه چي بيا له دې ځايه د لمر لوبډو او لمر ختو خوا ته خپرې سوې او د دوی پېښي د آريانه د تاريخ برخه گڼل کېږي.

موسيوهاکن پخپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجه) نومېږي وايي: "صحرائشینه ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کي يونانيانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځيني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چي د هغو له جملې څخه هرايوس Heraius د يونانو باختر د وروستيو پاچهانو په تقليد سکه وهلې او دا سکه ئې هاکن په خلم کي موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هيريود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهۍ په جوړولو ئې لاس پوري کي چي د دوی د هيواد وېش د لمر ختو پلو ته د بولان څخه د سند تر ناوې پوري هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي - پين) (Ki - pin) بللی دی او د ساکه له دې قبيلو څخه چي د ارغنداو کښته سند په ناوو کي اوسېدل يوه سړي چي مايوس Mayos نومېد د ۷۲ ق م په شاوخوا کي د (بازيليوزيازيليون ميگاليوس مليوس) په عنوان يعني (لوی شهنشاه مايوس) سکه وهلې ده او د خپل هيواد وېش ئې تر تکسيلا پوري رسولي دی، چي يوه کتيبه ئې په تکسيلا کي پر مسي غاب باندې کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چي د ختيځ پنجاب د يوناني پاچهانو نفوذ د مايوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دی او اووه رازه سکې ئې په يوناني او خروشتهي ليکنو کشف سوي دي.

تر مایوس نامي وروسته د ده له پاتو کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازیس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا کي) او بل ازیلیسیس Azilises دی. دوی په یوه عصر کي اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط (لوی شاهنشاه) لیکل سوی دی. داسي سکې هم لیدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل سوی دی (۲۶ لمبر عکس دي وکتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي کوچي قبيلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سيمو کي د پکھت = پښت او پښتنو سره ګډي سوي د ساکه نوم ئې په دې پښتنو کي پرېښو، چي په زابل او کابل کي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کي ساکزي (سګزي) تراوسه د دې نامه ريښه لري او د دوی نوري قبيلې په خراسان کي د هريړود له ناوې څخه د خزد د بحيرې ترکڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوي او د دوی مخکه هم د دوی په نامه ياده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هريړود ناوې ته تر دماغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځکه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهوري سوي چي پارت په سکائي ژبه تبعيد سوي ته وايي او دوی هم له باختره هجرت کړی وو.

سراولف کرو انګرېز افغان پېژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او ليکي چي د ساکي حکمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (که = د تجليلي تصغير نخښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي يا د لمر د سپاهي او يا د روڼا د سپاهي په معنا.

همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (خښتن) د مالک او خاوند په معنا دی.

او که موږ پارت = پارتهوه د ژوستن په قول (تبعيد سوی) او (مهجور) وېولو نو په پښتو کي ئې اوسنی شکل پردی Pradia يعني بېګانه او مهاجر دی.

يا به د پښتو (پرته) Prata وي (د دريم حرف په زور کي) چي دغه هم د ليري معنا لري لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. يا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري کوي.

موش سکاایی



لومپی ازیس



ازیلیسیس
۲۶ - لمبر شکل



داسي ښکاري چي سيستان ته د ساکه قبيلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسيو فوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ ق م) د سيستان د نيولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = ښکړدار) وبلل (په يوناني ايويرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې مټکه اوسېدل چي سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رويه ئې ورسره درلودله (د تمدن ايراني کتاب ته دي رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري ياپت) زوی د خپل ورور (تيرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت يوناني حکمران فريکليس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په يوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازيلوزبازيليون (شهنشاه) وباله، چي منځته راتله ئې د ۲۴۹ ق م په شاوخوا کي او پايتخت ئې اوسني دامغان ته څېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه ټپي سو او د هغه ټپ څخه په ۲۴۷ ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ ق م کال د ده زوی تيرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېښوست او ښه غښتلی مدير پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختري شاوخوا ته ورسېد، خو د باختري يوناني پاچا دوهم ديودوتوس سره ئې د سيليوکي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د يووالي لاس ئې ورکړ، دی چي زوړ سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دا دي:

- ۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق م) د تيرداد زوی چي د ده په وختو کي دريم انتيوکوس پر پارت حمله وکړه او باختري ته راتېر سو.
- ۴/ فري ياپت: اردوان زوی (۱۹۶ تر ۱۸۱ ق م).
- ۵/ لومړی فرهاد: د فري ياپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختري ديمتريوس معاصر.

۶/ مهرداد: د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳۶ ق م) لوی او هوښيار پاچا وو، چي د باختري يونانيانو غربي ولايتونه او مرو ئې ونيول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چې د دوی پر غوښت ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳۶ - ۱۲۷ ق م) ده د ساکه قبیلې خپلې مرستي ته وبللې چې د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنگ کې د ده سره کومک وکړي، خو ساکانو په چور او چپاول لاس پورې کړی او فرهاد د دوی سره وجنگېد، خو چې فرهاد ووژل سو او پارتيانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري پاپت زوی وو، چې د دوهم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کېښووست دی د تخاري خلکو سره چې د باختريوه برخه وه ونښت او په یوه جنگ کې د لاس پر مټ ټپي او له هغه څخه مړ سو، او پارتيان تر شا سول او همدا وخت وو چې ساکانو درنگيانه (سیستان) ونيو او هغه ئې په خپل نامه سگستان (= معرب سجستان) وبله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سوه او هلته ئې د هندو ساکه یا هندو سیتیهین دولت جوړ کړ. همدارنگه گرزندو صحرايائي سپین پوستو آريائي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کې ئې باختراو تخار ونيو او د هغه ځای یونان ئې لمر خاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشرل، او دا ټولې صحرايې قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آريائي خلکو څخه وې چې د ژر پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکې د دوی ژبه، څهرې، بڼې بېخي آريايي دي چې د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه څرگندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ - ۷۶ ق م) لوی پاچا وو، چې پخپل ۴۸ کلني سلطنت کې پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بريالی سو او د باختراو سیستان یوه برخه ئې ونيوله او د خپل سلطنت وېش ئې د هماليه غرو ته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې ته یووی، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنگو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښې په آريانه اړه نه لري او زموږ د تاریخ برخه نه ده او د اشکانیانو له سلسلې څخه تر پنځمې میلادي پېړۍ پورې په ایران او ارمنستان او د لمر لوېديځې آسیا په مختلفو برخو کې د ېر پاچهان پاچهۍ ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مگر دا چې خلرم اشک (خلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختر او سیستان او رڅخ او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو څانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانګه هم د پرتھوا = پهلوا څانګه ده چې د دې څانګې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سګستان او اراکوزي یعنې د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولونیوس Apollonios په ۴۳ - ۴۴ م کال د تکسیلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یو ویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مگر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونیس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتي خط دي او څنګه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora ورور ئې او سپه له ګادمه Spalagadma وراره ئې او سپه لي ریزا Spalirisa بل ورور ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په ګډه حکمراني کوله او د ونونیس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه ګان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندوفاریس Gandophares یا اندوفریس دئ (۱۹ - ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه - ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دئ او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بایي په کتیبو کې (۱۰۳ م) ګودوهره Guduvhara هم دا پاچا ګڼل سوی دئ چې له سیستانه تر سند او پنجاب پورې واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی ګندوفار ده ته منسوب بللی دئ چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم ګټونکی) دئ او که موږ دا نوم په پښتو واړوو نو (ګونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتيبي له مخي د گندو فارس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی دی او وايي چي دا کال د مسيحي رواياتو سره هم سم دی او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دين درلود، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کي د هغه د دين مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسيح دين ومانه چي په مسيحي روايتو کي د گندو فوروس په نامه ياد سو دی او له همدې سببه ده په ځينو سکو کي د خپل نامه سره د ديوه ورته Deva-Vrata صفت يعني دين دار هم ليکلی دی.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د گندو فارس سره هم د ده ځيني خپلوانو په حکمراني کي گډون درلود، چي يو له هغو څخه د ده وراره ابداسيس Abdageses د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman او سسه (چچ) او له حکمرانانو څخه ئې سپيدنه Spedana او سته وستره Satavastra په تکسيلا کي وو.

د گندو فارس تر مړيني وروسته د ده ارت هيواد د ده د پر ځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنيو برخو ووېشل سو (د ۵۰ م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه بارييس Sanabares په سيستان کي او پاکورييس Pakores او سسه په گنداره او لمر لوېديځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په يوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسيلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم د سکو له مخي پېژندل سو دی چي دی ئې همغه گودا - گاد د گندو فارس ورور بللی دی، چي د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دوهمه نيمي کي ئې حکمراني کوله او د چارسدې په خروشتي کتيبو کي ئې نوم (گادسا) دی چي ځينو دا نوم د گندو فارس د قبيلې نوم هم گڼلی دی او په دې صورت کي نو د مهابن د لمنو د پښتنو (گدون) د قبيلې نوم هم را په يادوي چي د چچ (همغه سسه) د مخکي په شمال کي پرته ده او عربي مورخانو دا نوم په (صصه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).



سیالی ریرس ۲۷- لمبر شکل



گندوفارس ۲۸- لمبر شکل

کوشانيان

د (۱۶۵ق م) په شاوخوا کي هغه قبيلې چي د آريايي ساکانو او سیتانو سره په وینه او توکم (نژاد) ګلوي وې او د بڼې او څېرې او اوږدو پزو او نورو څرګندو او ژبنيو خصوصیتو له مخي د لمر ختيځ شمال له آريايي نژاد څخه ګڼلې کېږي او چينيانو دوی يوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چين خوا ته وو راووتلې او د آمو د سيند شمالي سيمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آريانه لمر ختيځو سيمو او د هندوکش جنوب ته وشل حتی تر (۱۲۷ق م) وروسته تر هنده پوري هم تر شا سول او ځای ئې يوچيانو ونيو.

په (۱۳۸ق م) کي چي د چين امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ق م) د هيوانګ نو د قبيلو له يرغلو او حملو څخه وربرېده، نو خپل يو سفير ئې د چانګ کين Tchang- kien په نامه يوچيانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ور نه کي او د دې سفير په قول د آمو په جنوبي سيمو يعني باختر او بدخشان کي د تاهيا (تخار) خلک اوسېدل او د چين د يوه بل مؤرخ سيو - ماتسين Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له ليکني څخه هم څرګندېږي چي يوچيانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سيمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا را شوه سوي نه ول.

يوچي خلک د (۷۰ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاريانو (تاهيا) په کومک ئې باختر ونيو او تر هغه وروسته د يوچي او تخار تر منځ ګډون راغی او يو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راووست چي د کوشي Kushi کوی شانګ = کوشان نامتو قبيله د دې خلکو له پنځګونو قبيلو څخه وه او د (کوچي) اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ريښې نمايندګي کوي. د چين د يوه مؤرخ د يادوني په اساس د کوشيانو مشر چي کيو - تسيو - کيو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبيلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانګ پاچا) په نامه وپېژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د يوچي ځای په تاريخ کي ونيو او د دې ټبر لومړی

نامتو پاچا د چین د لیکونکو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو (= کوجوله کره کد فیزیس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کې) وو، چې پارتیا (خراسان) او کابل او کاپیسا ئې ونيول او د غزني په شاوخوا کې ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چې د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلې پاچهي په اوږده موده کې وکولای سوه چې د یوناني او پارتی پاچهانو پاشور (بقایا) له منځه یوسي او د آریانه په ټوله خاوره کې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا ستري امپراتورۍ بنسټ کېښېږدي. دی د ۷۸ م په شاوخوا کې په ۸۰ کلنۍ کې تر ۳۸ کالو پاچهي وروسته مړ سوی دی او تراوسه پوري یوازې د ده راز راز مسي سکې پيدا سوي دي، چې یوناني او خروشهې لیکني لري او د ده نوم په یوناني کې (کوزولاکده فیس) دی چې د ده القاب ئې (دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) لیکلي دي (۲۹ لمبر عکس دي وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فیزیس تر مړینې وروسته ئې زوی دوهم ویمه کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پوري حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کې وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دی چې د خپل هیواد وېش ئې د لمر ختو خوا ته د گنگا تر غاړو پوري رسولی وو. خو څنگه چې ئې د چین د پاچا دربار ته خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور ئې ځاتته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اویا زره سپاره د خپل نایب (سي Si) په مشرۍ د پامیر له لاري لمر ختیځ چین ته د یرغل له پاره ولېږل چې له چيني جنرال پان - چاو څخه ئې ماته وکړه او د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته ئې کلنگ (باج) ورکړ. مگر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټینګ کړل او په ۹۹ م کال ئې خپل نمایندگان د روما د امپراتور تراجان دربار ته استولي ول او د هغه هیواد سره ئې تجارتی او فرهنگي روابط درلودل چې د ده د عصر په سکو کې د رومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرګند دي او پر هغو باندي د ستر کوشانشاه دیوه پوتره Deva-Putra یعنی (خداوندزاده) القاب لیده کېږي چې د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کې ګڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاریخ کې ۲۰ کاله خلاسته چې په دې موده کې له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دی څرګند سوی او ځیني د سوترمیګاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کې ځایوي، خو غالب



کورولاده فیس ۲۹- لمبر شکل



ویمه کد فیزیس ۳۰- لمبر شکل

اټکل دا دای چي دا سړی په هند کي دویمه نایب السلطنه وو.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهی د ۱۲۵م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کي یو چاته ورسېدله چي کنیشکه Kanishka نومېد او بنایي چي کد فیزیس د کورنۍ سره ئې د خپلوی او خېښۍ روابط هم درلوده، خو دی د یو لوی کهول مؤسس دای چي د میلاد د دریمي پېړۍ تر منځ پوري ئې زموږ په هیواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهی مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کي کاپیسه بگرام وو، چي د هیواد د لمر ختیځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خوا ته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او یارکند او ختن هم ونيول او د چین له امپراتوره ئې یرغل واخلستل او بودايي دین ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دین تبلیغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودایانو څلرمه لویه دیني جرگه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښي برخه اخیستې وه د کشمیر په سرینگر کي د هغو اختلافاتو د لیري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا سوي وه او څنگه چي په بودايي دین کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرگه کي چي د کنیشکه د دربار پوهان او د گندهاره علماء هم پکښي ول او د اووم بودايي پېشوا د گندهاره د لوی عالم واسومیتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فیصله وسوه چي د هیڼه یانه Hina-Yana (د کوچنۍ بگۍ - کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړیني پنځه پېړۍ رواج وو تعدیل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذیب سپارښتنه ئې کوله د مهاییانه Maha-Yana په لوی مذهب تعدیل سو، چي د ناگارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتیب سوی وو. په بودايي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمر ختیځه آریانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو دساتیرو پر ځای داسي ښوول کېده چي یو سړی باید د بودیستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې یا نورو نڅښو ښوولو پر ځای باید د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چي د یونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکریټ ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پنځوانی کوچنی

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گڼل کېږي او هغه وخت چي لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چي پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چي خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په مارواء الطبیعه مسئلو کي خپل عقايد او د بودائيت په عالم کي د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کي د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چي په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چي په هغه کي د لوی مذهب پر مؤسس ناگارجونه سرېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوټره او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنگهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چي کنيشکه ئې بودايي دين ته واړاوه.

د کنيشکه په وختو کي د ده په ټول ارت هیواد کي خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگهارامې وداني سوې چي له هغې جملې څخه د هیون تسنگ په قول یو د (شا - لو - کيا) معبد وو چي چيني يرغلانو ودان کړی وو او په هغه کي ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کي خزانه هم ښخه کړې وه چي که دا سنگهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پیسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بگرام ته دوه کیلومتره ورڅېرمه د شترک په لېوزي (پوزه شترک) کي ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له مخکي راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چي کنيشکه خپل د ژمي ټاټوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيځ جنوب ته د ۱۵۰ فټه جگ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کي د اوو سوو په شاوخوا کي بودايي راهبان اوسېدل او د هیون تسنگ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته وړل سوی وو (چي په ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چي د بودا دا کچکول په شپږمي ميلادي پېړۍ کي هغه وخت چي شاه کيښ (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فټه جگه د پيپل ونه ولاړه وه چي د هغه وخت د خلکو په

عقیده بودا د هغې ونې تر سیوري لاندې کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودايي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زېږېدو پېښگويي کړې وه. همدارنگه کنیشکه د دې مقدسي ونې جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چې د فاهیان په قول د ۴۷۰فتو په شاوخوا کې لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چې اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیرې د (شاه جي دهيري) په شپږ گزه غولي کې پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه یو فلزي انځور سوې سندوڅپه کشف کړه، چې پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوڅپه کې د بودا مقدس آثار ول، چې د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوڅپې یوه مهمه لیکنه داسې ترجمه سوې ده:

"د آگيسله Agisala خدمتگار د مهاسينه په سنگهارامه کې د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچاهانو څخه دئ (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چې د ده د راتلو سره په دې خاوره کې د ادارې یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنگه چې د ده شهنشاهي ۲۲ کاله گڼل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کې اټکلېدای سي چې په دغه وخت کې به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کې مړ وي.

د کنیشکه تر مړینې وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چې د هند په ماتوره کې نایب السلطنه وو د ده پر ځای کښېنوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتیبه کې چې د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کې چې د ده د جلوس په ۲۶-۲۹ کلونو پورې اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دئ او له دې څخه څرگندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کې حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتیبه کې د ده نوم په څرگند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعني واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دئ.

همدارنگه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چې د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کې د ده د شاهنشاهی د شرقي ولایت حکمران



د افغانستان مقتدر کوشاني امپراتور، کوشانشاه - ستر کنشکا

۳۱- لمبر شکل

وو، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱۶۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرگنده ده چي تردې دمخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او دده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مکر د پاچهي په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتیبه کي چي د وردگو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دی او له بگرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توگه د ده د هیواد وېش د لمر ختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعنی شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره بنارودان کړی دی او دده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دی.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه و وراړسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا - یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دی پېژندلی.

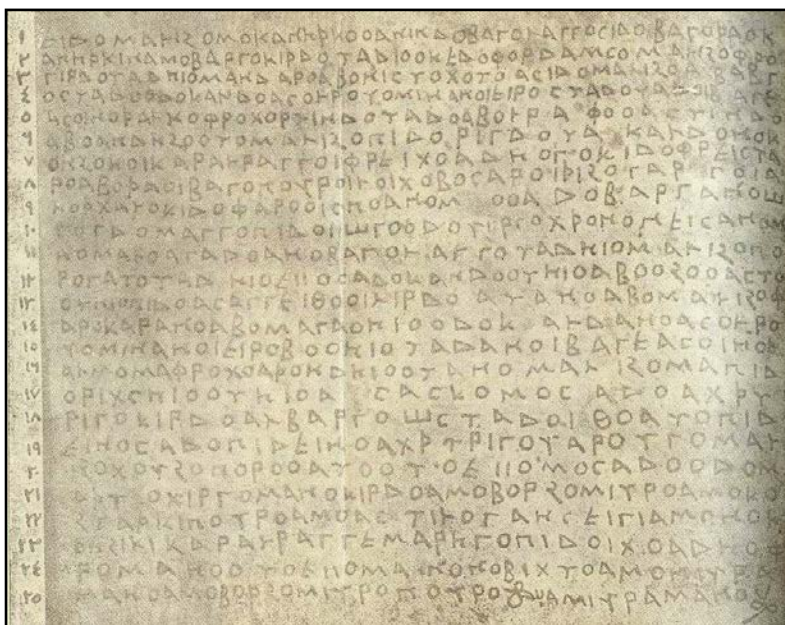
د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودايي مدنیتو د آثارو سره ګډه سوي او د شمالي توراني آریانیانو د ساکانو او سیتی تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ ئې منعته راوړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنايي آتشکدو سره بودايي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودايي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودايي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهاډر په معبد کي چي

د کشف سوي کتیبې له مخي د کنیشکه په وخت کي جوړ سوې او بيا د ۱۶۰م په شاوخوا کي يعني د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کي ئې ترميم کړې دئ د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پيدا سوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکي نوکونزيکي نومېد او د ماريک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مريک په قول دا فاميلي نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردگو د خوات په خروشتهي کتيبه کي هم راغلي دي. حال دا چي د بغلان د مهادر په معبد کي د اورنمانځني آثار او د خوات په کتيبه کي د بودايي دين نخښي څرگندي دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) ودان سوې چي د دواړو ترمنځ بس ۲۰ کاله فاصله راغلي ده.

په هغه عصر کي د ديني عقايدو د آزادۍ بل مهر دا دئ: په تګسټيلا کي چي د بودايي تهذيب مرکز وو، د آتشکدې د ودانۍ دېوالونه سته چي ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سلیقه ئې يوناني ده او دا څرګندېږي د يونانيانو د باختري مدنيت تر خپرېدو وروسته جوړه سوې ده او پر دې سربېره هلته آتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چي البته د هر دين پيروانو په آزادي سره د خپل دين مناسک پر ځای کول.

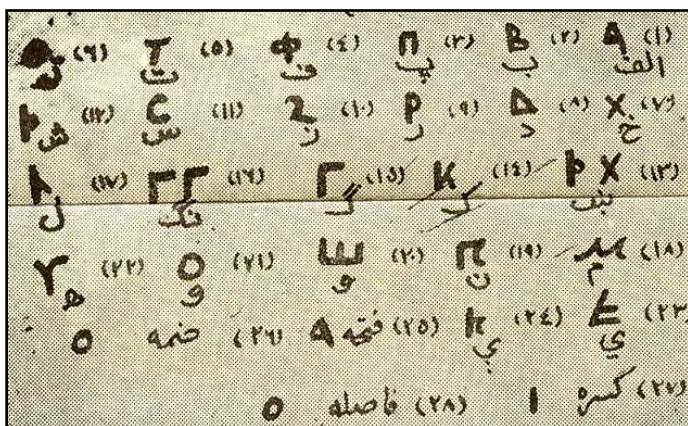
د ژبي او رسم الخط له مخي هم کوشاني فرهنگ ځکه غني وو، چي په سکو او د معبدو په کتيبو کي ئې يوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالوه او بغلان د مهادر په کتيبه کي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب ليکل سوي دي چي پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کي ئې د سنسکريت او پراکريت ژبي هم استعمالولې او همدا رنگه د هغه وخت په افغانستان کي د برهمني خط نخښي هم لیده کېږي او هغه رسم الخط چي د کوشانيانو په عصر کي د يوناني الفبا له تغيره منځ ته راغلی ځينو څېړونکو پوهانو هغه (يونانو کوشاني) خط بللی چي تر ۹ ميلادي پېړۍ پوري لا وو او د کيڼي خوا څخه ښي خوا ته ليکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کي چي د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرګندېږي چي کوشانيانو د دې هيواد د افکارو او فرهنگ او صنعت په جوړښت کي چي هغه ته د گريکو بوديک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنگ) يوه ټاکلې او خاصه دوره ويل کېدای سي، ښې



د کوشاني عصر ليکلي کتيبه، سرخ کوتل - بغلان

۳۳- لمبر شکل



د تخاري دري ژبي توري، ترهغه خايه چي د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي

۳۲- لمبر شکل

کارنامې څرګندي کړي دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستی. مخصوص آیین دى چې د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي او موږ د دې آیین پاڅوږ (بقايا) د اسلامي دورې په سر کې د غزني د باميان د دروازې په مزګت کې گورو چې د لويک د کهول وروستنى پاچا د خپل لوى نيکه لويک مجسمه د بت ماتوونکو مسلمانانو له بهرې د سپينو زرو په تابوت کې ايښې او په هغه مزګت کې چې پخوا د شاه پرستۍ خاص معبد وو په مخکې کې ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاريخ کې راوړه سى وو.

فرانسوي موسيؤفوشه وايي چې: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چې د دې دورې د ستوپو نوعيت د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ايران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانۍ سره هند ته لاره پيدا کړې ده او حتی د نوي پايتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمړخاته جنوب په شاوخوا کې د کوشان امپراتور خورا لوى بودتون ودان کړى دى".

دکتور هرمان گویتز چې د هند په باب کې د څېړنو المانى استاد دى د کوشاني دورې د هنر په باره کې وايي:

"يوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغير ورکى او د گندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پيدا کړه، خو دې هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالى وويل سي، بلکې اصلاً د ايران د لمړختو خوا (آريانه) د طرز پراخوالى دى چې ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندې پراختيا موندلې ده او حتى تر ۳-۴ م پېړۍ پورې لکه د کشمير د هروان په معبدو کې چې ليده کېږي يو بېخي خالص هنر پاته سى او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسې هنر ئې منځته راوړى دى چې د اېران د فلات په لمړختيخ شمال اړه لري او د لمړ لوېديځ ايران او هخامنشي له هنر څخه اخيستل سى نه دى".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنيت د دې خاورې يو خاص تمدن او په دې هيواد کې زېږېدلى فرهنگ دى چې د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالو اغوستلو د هنرو له مخې بېخي افغاني خصوصيت لري، د مثال په توګه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چې په يوناني يا خروشتي او

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې اوسنۍ ژبي مور ده هم لیده کېږي لکه شاه (= شاه) او شانانا شا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانۍ دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوښاد د مهادر مندر (معبد) کنډوالې دي چي په سره کوتل کي له مځکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اورد د نمانځني خورا لوی ځای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهې (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډېره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنيو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ سانتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ سانتي متره دی او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳) لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پور کي ئې د يوه لوی شاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنگه چي د ډبرو دا ټوټې څنگ پر څنگ سره کښېښوولې سوې نو څرگنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لړ املايي اختلاف همغه د پورتنۍ شاخې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه گڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د شاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرگند سوی نه دی او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرگندېږي چي د بگ لنگ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰م په شاوخوا کي) او دې نامتو راوبريمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(مهادر او مندر) (معبد) ودان کړی وو، چي هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنیشکه تر مړیني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کي) د دې معبد اوبه وچي سوې، نو ځکه د مقدس اور نمائځونکي له دې ځايه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، خو چي د کنیشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نیسان) په میاشت (د ۱۶۰م په شاوخوا کي) هغه وخت چي شاه بغپور لویک بوسر د شپږو گرگ ارواښاد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهی تر اثر لاندې په دې هیواد کي حکومت کاوه د هغه وخت یو سړی چي نوکونزوک نومېد او د خداوند او ایومون بخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ئې د ماریگ د کورنۍ د کنارنگي منصب درلود او د نوموړي لویک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بگ لنگ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو په غرض ئې شاه وکینه او د هغه بنسټ ئې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې یو ارت غولی هم ومښلاوه، چي تر اوبو پیدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بیا استوگن او ودان سو، او د اور پرستونکي هلته راغونډه سول.

د کتیبې په پای کي څو تنو چي د هغه مندر په بیرته ودانولو کي ئې برخه اخیتسې وه لاسلیک کړی دئ چي نومونه ئې دا دي:

بورزو مهر، کوزگاشکي پور، نوکونزیکي کنارنگ ماریگ ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر پورا مهره من.

هغه ژبه چي په یوناني رسم الخط د دې مهمي تاریخي ډبري په لیکنه کي کار ځني اخیست سوی دئ بې له شکې د همدې اوسنۍ دري ژبي پخوانی شکل دئ چي د گډو تورو او گډ گرامر د استعمال له مخي د پښتنو سره خورا زیات نژدېوالی لري. د مثال په توگه: آب - فریستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شاه (لوی شاه)، مالیز (مهادر)، انند (په پښتو کي د بهر ور په معنا)، ساد (خا)، ناموبرگ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن - کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروگرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کي د تلوار په معنا)، ستا د (د لومړي توري په سکون = ایستاد)، ایر (د آتشفاه په معنا چي په وزیري پښتو کي هم تر اوسه [ایر] د [اور] په معنا دئ او ایري خاکستر ته وایي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بگ پوهر (فغفور)، الو (په پښتو کي اروا)، ایوگ او دوهریس (= یو دیرش)، نیسان (حمل)، ما (ماه = میاشت)، مال (په پښتو کي مهال د وخت په

معنا دئ) کند (د کندن = کیندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هیئت د کیندنو پوهان وایي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لگېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شېستان او کوشکنو او برنډه کي د ایرو پندې طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لگېدو نخښي لیدلي کېږي او باید دا اورد (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدې توگه لگېدلی وي.

د نوموړي کتیبې له کتني او څېړني څخه دې نتیجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه میلادي پېړۍ کي دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د لیکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېدیځ او شمالي ایران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم دیني او درباري ژبه وه. په یوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې رېښه یوه او نژدې ده.

څنگه چي د یوې ژبي د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توگه نه دي نو باید وویل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د یونانیانو د تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې د آمو له سینده راپوري وتلې او په تخارستان او باختر کي مېشته سولې او بیا ئې ټوله آریانه تر لاس لاندي کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او لیکنې ژبه گرځېدلې وي، چي همدا کتیبه د هغې رسمي موقعیت او شهرت ثابتوي.

د کوشانيانو پايڅوړ او د هيتاليانو منځته راتله

د کنيشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکړ او بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کي بېخي رواج سو او زيات پر خپرېدو وو. خو د دې دين منفي او فنايي روحيې د کوشانيانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کړ چې د لښکرو پر موټو او فتوحاتو ئې تکیه درلوده او همدا روحيه د ساساني قواوو په مقابل کي د کوشانيانو د ماتي سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دين څخه واوښتل او بيرته خپل برهمني دين ته وگرځېدل او حتی د اگني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲۶م کال اردشير بايکان د ساسان لمسي په پارس کي يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېښوېست او داسي معلومېږي چې د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د ۲۳۰م په شاوخوا کي نيولی وو.

د شاپور په کتيبه کي چې د ۲۶۰-۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کي کينلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابگان Abgan کلمه ياده سوې ده چې بې له همدې اوسني (افغان) څخه به بل څه نه وي. څنگه چې د واسوديو د ۲۲۶م کال کتيبه هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمني دلالت کوي. نو څرگنده ده چې د کوشانيانو پايڅوړ (بقايا) بيرته برهمني دين ته اوښتي ول او په همدې وختو کي ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چې د دوی په تعبير هغه وخت ئې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې (کوشان شهر) وايه او د ۲۶۵م په شاوخوا کي دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندو کش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشميره خپاره کړه. مگر هغو شهزادگانو چې د کوشاني نسل پايڅوړ ته منسوب ول د واسوديو ۱۴۵-۱۷۶م تر عصر وروسته د آريانه په ليري غرو او رغو کي حکمراني کوله، چې ځينو د

اسلامي دورې تردرو سوو کلو پوري هم په دې هيواد کي خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هر مزد ته ۳۰۱-۳۰۹م ورماندینه کړې وه او د هندي منابعو سره سم د يوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا ښکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کي). د کوشاني پايشوپ له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چي کيداره Kidara نومېد د څلرمي ميلادي پېړۍ په منځ کي پر کندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چي په همدې نامه څو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي-نو-لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او کندهاره کي ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کي د ښيښې جوړولو سنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کي ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چي په لومړي سر کي تر ساساني اغېزې لاندې وو او وروسته خپلواک سوی دی او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نومېد چي د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې ئې سکه وهله او د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چي په همدې وختو کي د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چي: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰م او ۳۵۸م تر منځ د ځيونيانو او کوشانيانو سره چي په کابل او زابل او تخار او باختري او سپدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چي شاپور په ۳۵۸م کي ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کي د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چي د ۳۵۶م په شاوخوا کي کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چي په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کي يوه کتيبه ليکلې او په هغه کي دعا کوي چي شاپور دي کابل ته روغ رمټ راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چي په دې کال ساساني شاپور د کندهاره په ولايت کي د کيداريانو سره جنگېده چي داسيمه ئې تر ۳۵۶م پخوا نيولې وه او کيداره په کندهاره کي سکه وهلې ده، چي د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کي وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پوري رسېدلی وو چي په دې ځای

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدگرد سره ۴۳۹-۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جگړه وکړه او شاته ئې وشاره او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جگړه کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹-۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د ځان تابع کي، خو دوی ورته ټینگه سوه، په دې وخت کي پاچهي کنگ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړي سره هغه ته د روغي پېشنهاد وکی خو بريالی نه سو، او کنگ خاس هم کندهاره ته راوگرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپيسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سوه او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او ږیره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط ورباندي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دی او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هریوه توره په لاس کي ده ښکارېږي.

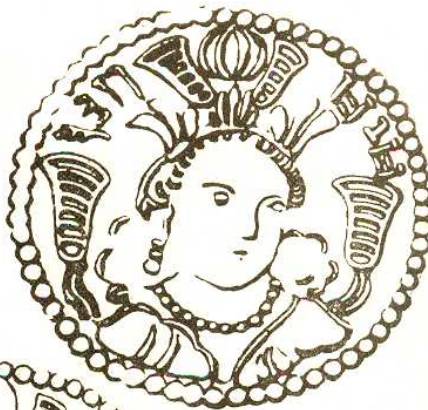
د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهۍ پر تخت کېښوست همغه (پیرو) دی چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نڅښې فېته د دوو ښکرو سره چي ښي او کیښي خوا ته کاره دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږيري په ورښتانو ئې مرغلي څږېږي، غاږګۍ او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط ورباندي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرګندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اورپرستی. دین ئې درلود او د (پیروشا) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پخوانۍ. دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشا وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهره) هم حکومت کړی دی چي سکې ئې کټ مټ د پیروشا سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دی چي د بامیان شیران او د غرجستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دی د همدې کیداري کهول پایڅوړ دي وي، چي ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

استاده بد به بامیان شیری

بنشسته بعض در بشین شاری

کیداره، دگنداري
خاندان مؤسس
۳۴- لمبر شکل



ورهران کیداري



شير باميان
۳۵- لمبر شکل



هېتاليان

د پنځمې ميلادي پېړۍ په سر کې د کوشانيانو او کيداريانو پاڅون خپل قوت د دوو لويو امپراتوريو تر منځ چې لمر خاته ته د هندي گوپتيانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه بايلود، خو د خپلي ازادۍ او ملي موقعيت د ساتنې له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجوديت په غړو کې ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کې د آريايي نژاد سپين رنگو قبيلو چې چينيانو (ئې تي - لي - دو) او يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيت Chionites او پارسيانو خيون يا هون Hion يا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کې ئې هيتال يا هيطل يا هيقتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي منابعو کې ئې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د مرکزي آسيا له مخکو څخه د هندو کش شمالي سيمو تخار او باختر ته د آمو تر سيند راپورې وتلي چې چينيان دوی له پردوهيونگ - نو څخه بېخي جلا بولي او هم بيزانسي مؤرخ پروکوپيوس ئې چې د هيتاليانو معاصر او په ۵۶۲م کال مې دئ دوی په دې سبب له ژر پوستو و حشيانو څخه بېل بولي چې د دوی بڼه سپينه او هم تر هغو مهذب ول او حتی د چيني مؤرخانو په قول د دوی ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او بنايي چې د ترکي او آريانه له لهجو څخه يوه گډه ژبه وي چې د خان = هون نوم ئې له همدې گډون څخه اخيستی وي او اصلاً همغه يو - چې دي.

دې هيتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړی وو او څنگه چې کوشاني کيداريان د دوی د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانيانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټينگ نه سوه او څنگه چې وويل سوه د گنداره سيمو ته پر شا سول. خو هپتاليانو چې نوم ئې د بدخشان په يفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کې تر اوسه پاته دئ تر ۴۲۵م پورې باختر ټول ونيو او له دې ځايه ئې د لمر لوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کړی او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او گندهاره او زابل سيمي ونيولې او د افغانستان غښتلي هپتالي دولت ئې جوړ کړ.

هېتاليان هم لکه کوشانيان او کيداريان او ساکيان د دې هيواد د نورو آريايي نژادو خلکو او پښتنو سره گډ سول او څنگه چي دوی په خپله هم سپين نژاده آريائيان او آريايي ژبي او د آريايي فرهنگ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چي د دوی د پاچهانو جگي پزي او بڼې کټه مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته دي او د دې نامه ريښې په تاريخ کي په لاندې ډول په مختلفو ژبو کي پاته دي، چي داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهاليت (يوناني)

هپتل = ابدل

هوټل = اوډل (پښتو)

هپتل = هپتال (دري) = اتل (پښتو)

هيطل (معرب) = هيطلال

هياطله (جمع معرب)

هفتليان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشميره خپاره سول او دلته ئې ډېر قوت وموند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتاليانو لويه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چي لمر ختيځه برخه ئې په هند او گندهارا کي وه او لمر لوېديځه برخه ئې له کابله تر مرو او گرگانه اوږده وه، چي د غربي هپتالي لښکرو لومړۍ نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام گور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سيمو کي د هغه سره وجنگېد، چي په دې جگړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام گور د هغه مرصع او زرین خول د آذربايجان آتشکدې ته اهداء کي او خپل ورور نرسي ئې د غربي آريانه د سيمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام گور زوی دوهم يزدگرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتاليانو سره چي د گرگان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل ونښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او ترده وروسته چي لومړی فېروز (۴۵۷ - ۴۸۴م) پاچا سو، د هياطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چي اخشونوار (خشنواز) يا اخشوان نومېد او دا وروستۍ کلمه تخاري کتبيو او سغدي متنو کي د پاچا په معناه ده. هپتالي (يفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

سره ونښتل چي په نتیجه کي فېروز مات سو او د تالقان سیمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چي د پارس دولت به تر دې وېش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هېتالیانو ته خورا زیات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د یدشاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هېتالیانو یرغل وکی او په دې حرکت کي شپېد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چي د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کي تبه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چي هغه ئې ماندينه کړه او د هېتالیانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کېښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آریانه د خاوري یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناو وپوري ټینگ کړي او یو داسي غښتلی دولت منځته راوړي چي د پارس ساسانیانو ئې خراج ته غاړه ایښې وي.

هغه وخت چي د هېتالیانو پاچهي په ټوله آریانه کي ټینگه سوه، د دوی قبیلې په زابل کي رایوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتیبو کي هېتالیانو ځانته جابوله Jabula یا جیولو له Jauvla یعنی زابلي ویلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر زرمهر په زیار د پاچهۍ له تخته راېږېوت او پوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چي د شهزادگۍ په دوره کي د هېتالیانو سره د یرغل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانیانو پر تخت کېښوست او د ایران دولت هېتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چي د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هېتالي رسم الخط لیکني سته او د مارکوآرت په قول (په ایران شهر ۶۲ کي) داسکې خاص هېتالیانو ته د خراج ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هېتالیانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چي د هېتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چي د کواذ پاچهي مخالفو عناصرو ورېږوله او دی ئې د مزدکي دین د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمیاسپ ئې په پاچهۍ ومانه نو کواذ د افغانستان هېتالي دولت ته پناه راوړه او

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښېښوست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نیمې پرې کې چې (۴۰) ایالته ئې درلوده او د پارس له مخکو څخه نیولې د ختن او چین او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خوا ته ئې د ساسانیانو غښتلې پاچهي تر لاس لاندې کړه او لمر خا ته پلو ته ئې د هند گوپتایان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواذ او نور ئې د ځان تابع کړي او خراج ئې ځني اخیست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره منه په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چې توره د شمشیر په معنا او من د فاعلیت توری دی) - تورمن یعنی شمشیري (چې د هند نیولو ته ئې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ئې ورپر داوه او خپل هندي پایتخت ئې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سیالکوټ) کې وټاکه.

په هند کې دوو کتیبو د دې هپتالي (زاوولي) توره من نوم یاد کړی، یوې په سکهړ او بلې په کور کې چې (مهارجه توره منه ساه جاوله) یعنی: "شهنشاه توره من زاوولي" ئې بللی دی او له دې کتیبې څخه څرگندېږي چې د ۵۰۰م په شاوخوا کې د توره من د پاچهۍ په لومړیو کلو کې د ده واکمني په هند کې خپره سوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰م په شاوخوا کې اټکل سوې ده چې تر دده وروسته ئې زوی میهیره کوله Mihirakula د زابلې هپتالیانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېښوست او د ده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷م په شاوخوا کې) د ده نوم د هند د گوالیار په کتیبه کې یاد سوی دی او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ئې خالص پښتو دی: میر = لمر + کول = کهول (خاندان) یعنی د لمر له کهوله چې د بدخشان په یوه خطي تذکره کې ئې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دی او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پایڅوړ د ځان تابع کړه او باج ئې ځني اخیست او کشمیر ئې ونیو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷م په شاوخوا کې) د گولاس Golloss په نامه یاد سوی دی چې لښکرو ئې د دوو زرو جگړنو پیلانو سره پر هند یرغل کړی او بلخ او بامیان او بادغیس ئې نظامي مرکزونه ول.

د میهیره کوله پاچهۍ د ۵۴۲م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وینو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چيني بودایانو او د بیزاتي راهب په آثارو کې چې په دې عصر کې ئې شمالي هند لیدلی وو د ده د دې دهشت او وینو بهولو یادونه سوې ده، تر

دې حده چي د هند شهزادگانو لکه بهانه گوپتا د بنگال محلي امير دگوپه راجه او نورو اميرانو سره لاس يو کي او په ۵۱۰م کال ئې په يوه سخته جگړه کي ميهيره کوله ته ماته ورکړه او د کشمير خوا ته ئې پر شا کي او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کي د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجگانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده وويست، خو چي په ۵۴۲م کال (يا د ۵۵۰م په شاوخوا کي) ميهيره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېري زمانې پوري په کشمير کي پاته ول.

د ميهيره کوله تر مړيني وروسته هپتالي دولت کمزوری سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کي ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبيلې د شمال له پلوه پر هپتاليانو يرغل وکي او په هغه جگړه کي چي دې متحدو قوتو په سغد کي د هپتاليانو سره وکړه په ۵۶۸م کال ئې دوی له پښو واچول چي فردوسي هم پخپله شاهنامه کي د هپتال د ماتي شرح راوپړې ده او مراد همدا هپتاليان دي او په دې وخت کي وو چي هپتالي دولت رسماً سقوط وکي او په افغانستان کي د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پوري پاته سوه، چي وروسته به بيان سي.

د هپتاليانو د ژبي او فرهنگ آثار په افغاني ژبو پښتو - دري او نورو کي پاته دي چي له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پوري د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کي هر افغان په دې نامه يادېږي او تورخان او مهرگل هم په پښتنو کي ډېر مروج نومونه دي. همدارنگه د اولس (ملت) او جرگه (د شورا مجلس) او يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کي او د سهاک (= ساکه) او خلجي (= غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاني (= کوشاني) او ميرويس (= مهرويسه - مهره کوله = د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کي د ساکيانو او کوشانيانو او هپتاليانو له عصره پاته دي.

داسي څرگندېږي چي هپتاليان د بودايي دين پيروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کي ئې ډېر بودايي معبدونه وران کړي او د هغه دين پيروان ئې ووژل او هغه وخت چي هيون تسنگ په ۹ه کال کي افغانستان ته راغی، د گندهاره په ولايت کي ئې ډېر خلک او شهزادگان وليدل چي د خپلو معبدو په ترميم اخته ول او دا بودايي معبدونه د ده تر ارتگ دمخه وران سوي ول، کله چي په ۵۲۰م سانگ - يون چيني زاير ماوراءالنهر

ته ورسېد هلته ئې وليده چي هپتالي پاچا د کراستي تر کړېدې لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو خلو پښتو هيوادو سوغاتونه ئې منل او د هندو کش په جنوب کي د بودا د دين دښمن او ورانوونکی مهره کوله وو.

د هپتاليانو پر سکو چي له هډې، کابل، غوربند او نورو غايو څخه کشف سوي د دوی د پاچهانو څېرې د جگو پزو او غاړگيو او د مرغلرو د غوږواليو او تاجو سره ښکاري چي د کوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسکریت ليکني ورباندي سته د سکې پر بل مخ د آتشکدې شکل د دوو نېزه لرونکو ساتندويو سره لیده کېږي، او له دې څخه پخپله څرگندېږي چي دوی آتشکدې او روڼا ته احترام درلود او څنگه چي په دې وختو کي د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خير خانې په کوتل کي هم کشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خوا ته په زمينداور کي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم و نو ويل کېدای سي چي هپتاليانو نور او روڼا څه په اور او څه په لمر کي نمانځله او پرستش ئې کاوه او بودائيت ئې له منځه وړی (۱۵) لمبر عکس دي وکتل سي).

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې چې د اسلام لمر د بطحاله څنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر ادارې او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندې وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندې وه چې ژبه یې پهلوي او دین یې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په کندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناوو کې د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایشور د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايي او برهمني دینونه یې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین بېخي محلي بڼه موندلې وه او داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کې د عقیدې او پرستش آزادې وه او هرې خوا ته د راز راز دیناتو معبدونه ودان ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کې د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کې یعنې د تګسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کې لاس درلود او تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هیواد کې بودايي، زردشتي، لمپرستي، شیوايي، مسیحي، نسطوري دیناتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبدانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغې زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناکري، سنسکریت، یوناني ول، چې د دې هریوه رسم الخط نڅښلی له مخکې څخه راوتلي دي. د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراکریټ ژبي وې چې د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانستان کې څرک موندلای سو.

هیون تسنگ گرزندوی او چینی بودایی زایر چي په ۹هـ کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وایي چي: په دې سیمو کي د بودایی د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زیات ول او په زیاتو ښارو کي د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چي د عدم مرکزیت او تشتت په سبب او د ملوک الطوائفی د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چندانې ښه نه وه او په دیني چارو کي او هام او خرافات ګډ سوي ول.

هیون تسنگ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندو کش د نورو شمالي ښارو د بودایی معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چي په ۲۴هـ کال چي له هنده بیرته راګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلی کي ئې د ارونا په غره کي د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چي دا معبد د زابلستان سوناګیر ته وړل سوی وو او دا همغه د زمیندور زور (زون) د غره بودتون (پرستشگاه) وو چي د البلاذري په قول په ۳۰هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترگو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چي هیون تسنگ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندو کش د اوسنی شیبې په شاوخوا کي وو (شیبې هم د شابهېار مخفف دی) چي عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کي یاد کړی او وایي چي په ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوځل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چین د چيني بودايي زایرانو لیکني دي چي د بودايي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹م کال شي فاهیان او په ۵۱۷-۵۱۸م کال سونګ یین او (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵م) هیون تسنگ او په ۶۶۰م کي وانګ هیون-تسو سفیر او په ۶۶۴م کي هیون تچاو او په ۷۵۱کي ووکنګ د افغانستان مخکه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنگ چي د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کي ئې له ملوک طوائف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی او تر هغه وروسته د عربو

مؤرخانو او جغرافيا ليکونکي هم وايي چي په هره سيمه کي په بېل نامه حکمرانان ول چي له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مرو شاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قيقان شاه، داوران شاه، قشميران شاه، نخشيان شاه، کنارنشاپور، د مرو ماهويه، د سرخس راډويه، د اييورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان پرازينده، د مرو رود کيلان، د زابلستان فيروز، ترمز شاه، شېر باميان، د سغد فيروز، د فرغانې اخشيد، ريوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه يا شيرختلان، بخارا خذاه، د سمرقند طرخان، د سيستان او رنج او داور رتبيل، د هرات او پوښنگ او بادغيس پرازان، د ماوراءالنهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغيس او تخار نيزک، د تخاريبغو، د سوراو غور جهان پهلوان، د غزنه او گردېز لويک، چي فردوسي د مهرباب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواږه نکلونه لري.

د غزنه لويکان لرغوني کهول وو، چي د يوه نيکه نوم ئې د بغلان په ډبرينه ليکنه کي لويک بوسر راغلی دئ او د ۱۶۰م په شاوخوا کي د کوشانيانو فريستار آب (د اوبو رسولو وزير) وو او د دې کهول پاڅون په گردېز او د غزنه په دربار کي د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو^(۱).

بل مشهور کهول د زابلي رتبيلانو دئ چي د کابلشاهانو سره ئې خپلوي او خېښي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سيستانه حکومت کاوه او د بيهقي په قول شهرستان رتبيل د ارغنداو پر غاړه په کوهک کي وو چي د ډبرليکونو او عربو او هندي او چيني مؤرخانو د يادوني له مخي د دې کهول ډېر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، خو چي د ۲۵۸ه په شاوخوا کي د يعقوب ليث صفاري له خوا له منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چي په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کي ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البيروني په قول د برهتکين له اولادې څخه دئ چي د دې کهول د وروستي پاچا لکتورمان د پاچهي په وخت کي د هغه وزير کلر د دوی تاج او تخت ونيوه او سامند او کملو او بهيم او جيبال او اندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

(۱) د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۳۱ او رساله لويکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

د البيروني پر روايت سربېره د کابلشاهانو ځيني نومونه د دوی له هغو سکو څخه چي لاس ته راغلي څرگندېږي لکه خودويه که، سپاله پتي، پد مه، ونکه ديوا. د تاريخ سيستان مؤلف د ۳۶هـ په شاوخوا کي د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چي لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کي مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونکی لښکر ئې درلود.

اليقوبي عربي مؤرخ د يوه کابلشاه خنجل نوم اخلي، چي د المهدي عباسي خليفه د ۱۶۴هـ په شاوخوا کي معاصرو، مگر له مسکو کاتو څخه ښکاري چي په کابل او گندهاره کي تر کشميره يوي کورنۍ د خنجل په نامه حکومت کاوه، چي د دوی نومونه پر مسکو کاتو باندې د خنجل له کورنۍ څخه ليکل سوي دي او دا د کابلشاهانو يوه کورنۍ وه چي د نامه اصل ئې خان + کهول = خانگل = خنجل وو او د نوم په هندي رسم الخط څن خيله = خان خيل دئ، چي له کابله تر کشميره پسله ۵۶۵م څخه د دوی شاهي وه او د غزنويانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ئې دوام وکړ.

دغه کابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له کابله پېښور او ويهند او تکسيلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسين د غاړي له ويهنده هم وايستل او په ۲۹۰هـ کال د سوات او مردان مځکي هم د کشمير پاچا گوپاله ورمن ځني ونيولې او د دوی پاته سړي تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي شاهي پوتره (شهزادگان) بلل کېده او کله چي موږ په تاريخ کي د دوی نومونه او يادوني شمېرو نو ئې عدد تر (۲۰) پوري رسېږي^(۱).

له دې مقامي پاچهانو څخه بله کورنۍ د ترکي خاقان ده چي د چيني نوشتو سره سم دوی له ۶۲۰م څخه تر ۶۳۰م پوري کابل او گندهارا او د هندوکش شمالي سيمي ونيولې، په اصل کي هم دوی د دغو سيمو خلک ول چي ترکشاهي کورنۍ ئې بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵۶۹م او ۵۸۹م او ۶۱۶م جنگونه وکړل او تر سغد پوري سيمي د دوی وې.

له ترکشاهانو څخه په تاريخ کي د نيزک او شاد او جېغويه د کورنيو نومونه له گندهارا او تخارستانه تر بادغيس پوري ياد سوي دي او تگين شاهان هم له دوی څخه ښکاري.

له ۶۵۱ تر ۷۰۹م پوري يوه مشهوره ترکي کورنۍ د نيزک طرخان په نامه د

^(۱) د تفصيل له پاره وگورئ: راجه ترنگيني ۳۳۳۰/۸، افغانستان بعد از اسلام ۷۱/۱.

افغانستان په تاريخ کي يادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سيمو کي پيدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغيسه رسېده او په ۹۱ هـ کال يوه آخري نيزک قبيبه عربي فاتح سره سخت جنگونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نيزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ويلی دی، خو صحيح به نيچکي - نيزکي وي ^(۱). په چيني منابعو کي دا نوم نو - سي No-Se دی چي د کاپيسه پادشاه وو او په ۷۱۹ م ئې يو وفد د چين دربار ته واستاوه او داسي ښکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوې وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه يوه سکه د تگين خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ يا ۷۲۵ م کال وهله سوې ده او دا هغه پاچا دی چي په چيني نوشتو کي هو - سن - تي کين - شاهي راغلی دی او دی په ۷۱۹ م د کي - پن پاچا سوی وو او ښايي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تگين اباد ښار هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دی.

د باميان شيران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹ هـ کال د هيون تسنگ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان ول او لومړی شېرباميان د منصور عباسي خليفه په وخت کي (۱۳۶ - ۱۵۸ هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷۶ هـ په شاوخوا کي د باميان حکمران وو، چي په عربي تاريخو کي ئې يادونه سوې ده. دغسي هم په غرjestان (غرستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان ول، د فريغونيانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانيجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانيان اميران د يادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي يا ترکي کورنيو څخه د اسلام په لمړيو درو پېړيو کي پاته ول.

د روزگان په دره شالي کي د هغه ځای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندې په يوناني خط او قديمه دري پاته دي چي په دغه ځای کي د زاول شاهانو حکمراني رانښيي او داسي ښکاري چي د کوشانيانو او هپتاليانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنيو پاته شهزادگان د مملکت په هره خوا کي د هغو ځايو د شهزادگانو په نامه پاته ول، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې ځای د شاه پورويمه شاه الغ يو ډبرليک په يوناني خط سته او هم د وزيرستان په ټوپچي کي يو بل ډبرليک سته چي د گومل بغيور (شهزاده) هلته يو

^(۱) اکتا تيکوا - هنگري ۱۹۶۹ م.

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹هـ ۸۶۲م جوړ کړی وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکريت ئې نوم چنډره بهوپه وو (چنډره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغپور په سنسکريت نوشته کي کهوچنه پتره يعني د کوشان زوی بلل سوی دی چي ځان ئې د کوشانيانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوپچي کي يوه بله ليکلې ډبره هم په يوناني خط پيدا سوې ده چي په ۲۵۱هـ ۸۶۵م يعني تر پخواني ډبرليک درې کاله پس يوه بل کوشان گومل بغپور خاقان خپل هلته يو ساهو سړای (سوداگر خانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لويکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهير په گردېز او غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سياسي خلک او سفيران ول^(۱).

عربي مؤرخ اليعقوبي يو کابلشاه د خنجل په نامه يادوي، چي د ۱۶۴هـ په شاوخوا کي د المهدي بن منصور عباسي معاصر وو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ويهند، تکسيلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړي ويهند څخه شاته وشرل او د ۲۹۰هـ په شاوخوا کي د کشمير پاچا گوپاله ورمڼ هم د سوات د پېښور د شمال د مردان مځکي له دوی څخه ونيولې او د دوی پايشور تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوښدل^(۲).

په همدې دوره کي د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايشور به وي.

د هندوکش په شمال کي هم ځيني پاچهان د تگينانو په نامه ول، چي نيزک او شاد او جغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱هـ کال د عربي فاتح قتيبه په مقابل کي د نيزک سخت مقاومت په تفصيل سره راوړی دی.

(۱) د دغو کورنيو د تشرېح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبيبي ليک، هفت کتيبه قديم د حبيبي ليک، تاريخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد ليک، يک تحقيق نوين درباره کابلشاهان، د حبيبي ليک، بقاياي حکمرانان کوشاني در افغانستان د حبيبي ليک، هپتاليت او خيونت په فرانسوي د گيرشمن ليک.

(۲) راجه ترنگيني ۸/ ۳۳۳۰ د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

د باميان شيران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چي تر ۹ ه وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کي او بيا ورپسې په ۱۶۴ ه کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کي هم د سوريانو کهول چي د هغې سيمي ځايي خلک ول حکومت کاوه، چي سوري ماهوي د ۳۵ ه په شاوخوا کي د حضرت علي معاصر وو او د ۳۶ ه په شاوخوا کي شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰ ه په شاوخوا کي امير پولاد او له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴ ه پوري جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی او د ۱۶۰ ه په شاوخوا کي امير ناصر د امير کروړ زوی او د ۱۷۰ ه په شاوخوا کي امير بنجي د نهاران زوی او د ۲۵۳ ه په شاوخوا کي امير سوري د محمد زوی د دې کهول له قدماوو څخه بلل سوي دي ^(۱) او د غور د پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پيدا ايښت په وخت کي د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د گلو واديانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تيت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چتيا توکک وو، خو د خپلي ملي بنې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مينه او علاقه درلوده.

^(۱) د دې کورنۍ تفصيل په افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۱۰۹، او طبقات ناصري او تاريخ فرشته کي وگورئ.

د افغاني فرهنگ تاريخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاريخ له مخي خوندور تحليل او په زړه پوري شرحه لري. په دې معنا چي موږ ټول هغه فكري او مدني حركتونه چي د تاريخ په لمنه كي د افغانستان په خاوره كي راغلي دي (افغاني فرهنگ) بولو او دا فرهنگ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعني د ۱۴۰۰ ق م په شاوخوا كي له ويدي دورې څخه شروع او بيا تر هغه وروسته د اوستا په دوره كي يعني د ۱۲۰۰ ق م په شاوخوا كي ادامه لري او په دې دوره كي دې چي آريائي خلك په بلخ كي له بدوي او كوچيتوب له ژونده بناري ژوند او مدنيت ته رسېږي او زړه تشتره (زردشت) په همدې هيواد كي د مزديسنا د دين او د ژوند د درو بنسټو: "بنه انگېرل، بنه كول، بنه ويل" په تبليغ خوله پوري كوي او د پېشداديانو او كيان شاهي كورنۍ د انساني مدنيت په زانگو بنكلي بخدي كي د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هيواد په لمر لوېديځو سيمو كي د آريايي خلكو هخامنشيانو او اشكانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنگي مبادي په دې سيمو كي هم خپروي شو چي د هخامنشي دورې په پاى كي يوناني لوى سكندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پوري د ايران له لاري پر افغانستان يرغل كوي او دا فتح د يوناني ژبي، ادارې، سياست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنگي مظاهرو اغېزه افغانستان ته رانه باسي او په ۲۵۰ ق م كال د يودوت په باختر كي د يوناني باخترې سلطنت بنسټ ږدي چي د ميلادي عصر تر سره ئې دوام وكى او د افغانستان د يوناني و باخترې د خاص فرهنگ او مدنيت په جوړښت كي ئې چي لرغوني ويدي او اوستايي رېښې ئې درلودلې څرگنده اغېزه وكړه.

په دوهمه ميلادي پېړۍ كي د افغانستان كوشاني لوى پاچا كنشكا د لويو كوشانيانو د سلسلې بنسټ كېښود او د بودايي دين په منلو او خپرولو او تبليغولو

ئې د افغانستان مدنيت او فرهنگ ته يوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانیشکا پایتخت په دوبي کي د کابل په شمال کي کاپيسا او په ژمي کي پېښور او ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سيمو او هند کي رواج کي او لويه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کي چي تر ټولملي ميلادي پېړۍ پوري ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنگ خاصه بڼه له يوې خوا د زردشتي له پخوانيو وطني عناصرو څخه او له بلې خوا د هندي له بودايي آثارو او يوناني مواريشو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چي په دې وروستيو وختو کي د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرگندېږي چي کوشانيانو د دې هيواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پيدايښت کي چي وروسته ورته د گريکو بوديک په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل کېدای سي څرگندي کارنامې پای ته رسولي دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسيو فوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېري آسانی بېلېدای سي، که وغواړو چي دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانيو سره بيان کړو بايد ووايو چي د آشوکا سبک (په فرانسه کي له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پوري) د ستوپو رومي سبک او د کانیشکا سبک د گوتيک سبک دئ چي په فرانسه کي له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پوري موجود وو. د آشوکا ستوپې د ايران فلات ته هيڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانیشکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېري آسانی سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پایتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دئ.

دې بودتون څو واړه اور اخیستی وو او اوس يوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د يادداشتو د لوستلو په نتيجه کي وکولای سوه اصلي خطونه ئې وپېژنو، چي د دې کنډوالې په آثارو کي د معجزې په توگه د بودايي له مقدسو شيانو څخه يو شی چي د کانیشکا تصوير او لاسليک ورباندي سته راپاته او کشف سوی دئ.

آلماني دکتور هرمان گویتزچي د هند په باره کي د څېړنو استاد دی د کوشاني

دورې د هنر په باب کې وايي: يوناني هنر په هنري هنرو د شکل په بدلون شروع وکړه او د گندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر خپرونکي په دې عقیده دي چې نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکې دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور سوی دئ او په دې ډول په کشمير کې د گوپتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرگندېږي يو بېخي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چې نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلی وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کې خپل ځای يو بل گڼه مدنيت او فرهنگ ته پرېښو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو. اسلامي او عربي عناصر چې د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنگ کې ورگډ سوه هغو ته ئې بېخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاورې څخه د شمال او لمړختو خوا ته تر چين او هند پورې خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کې د گډو سوو فرهنگو د پيداينېت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تاييني د تاريخ انگرېز فيلسوف پخپل نوي کتاب کې چې (د اکسوس او جمن تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round-About يعنې د فرهنگو د انشعاب ټکۍ او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چې د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چې ئې پخپله درلوده او څه چې له دباندې ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې

رارسېدلي ول او همدا وخت دى چي افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه كي د اسلامي برياليو عسكرو او د عربي نوي دين او افكارو او ثقافت او ژبي د تېرېدو لاره وگرزېده او دا ټول فرهنگي مهم عناصر په افغانستان كي دوي پېړۍ د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بڼې سره گډ سوه او بيا په گډه د (سند) د مهران ترڅنډو پوري پرمخ ولاړه او دا مطلب له هغي ليكني څخه ثابتېږي چي په عربي او سنسكريت ژبو پريوه ډېره ليكل سوې او دا ډېره د شمالي وزيرستان په توچي كي لاس ته راغلې ده چي د ليكني نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادى الاولى مياشت ده.

د توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي كاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چي اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا كي هغه ځاى ته رسېدلى وو.

اسلامي فرهنگ خاص عربي عناصر درلوده چي د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو كي پرمهغو خالصو عربي مباديو باندي بنا سوې وو او مهم اجزائي داسي ول: خالص عربي عنعنات او دود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پيغمبر ښووني چي توحيد او ښه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فريضې څرگندول. دريم هغه نوى عناصر چي مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښكر كښيو او سوداگريو او ادبي او فرهنگي روابطو په ترڅ كي اخيستي ول او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ كال وروسته چي د امويانو د واک كبله ټوله سوه او خراسانيانو په بغداد كي د آل عباس خلافت جوړ كى او له دې انقلابي حركت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې بڼه وموندله او د عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ كي ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنگي او فكري او عقلي مباديو ته په عربي ثقافت كي ځاى ور كى.

دا وخت په افغانستان كي يو خاص اسلامي افغاني فرهنگ تشكيل سو، يعني تر اسلام د دمخه دورو د فرهنگ پر پخوانيو مباديو او س يوه نوې مبدا زياته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چي د افغانستان له هيواده د مدنيتو د يوې گذرگاه په توگه د هند او ماوراءالنهر او چين خوا ته هم تېره سوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه خاصه بڼه موندلې وه په دې معنا چي خراسانيانو د خپلو فرهنگي پخوانيو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنيت مبادي هم

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کې ئې ښه څرگند فعاليت وکړ. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنگ په زانگو کې روزل سوې وو په عباسي هيواد کې د ادارې او علم او فرهنگ واگي په لاس کې ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو او افکارو او فرهنگ د روزني ځايونه وگرځېده، ډېر خراساني موالې عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کې تر دې درجې وه چې ځينو خلفاوو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدې افغاني ښارو او خراسان کې روزل سوې وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چې حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلې ژبې ته ورننه ايستل او څنگه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد، مثلاً ابن ندیم د سمنيه (بودايانو) او د هغو د پېشوا بوداسف د حالاتو د بيانولو په وخت کې له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم څرگندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د گاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توگه وويل سي چې زموږ په دې هيواد کې تل افغاني فرهنگ موجود وو که څه هم د زمانې په تېرېدو سره ئې بڼې او صبغې تغير کړی دی خو د دې گذرگاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هویت تشخص ساتلی دی (د دې مخ مربوطې نقشې ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

مأخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا اتتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبې (د ستين کونو)، مادر زبان دری.

۳۶- لمبر عکس

افغانستان د حکمدارانو په هکله د سنواو مقامونو څرگندونه د اسلام د ظهور په حدو					
مسلمان	دغربي لوبگان	رښيلان زلم	د ابيامريان	کابل شان	تگيبان
۲-۱۰۰	شېر وگړگ ۱۰۰-۲ لوکي نويسر ۱۹۰-۲			بريجه گين	
۲-۲۰۰					
۲-۳۰۰				شخصيت پست (البيروني)	
۲-۴۰۰	فيروز بن کنايه؟			کنگ	
				خود و بله کله	
				سپاله پتي	
۲-۵۰۰				پد منه	
				وله او يوا	
				نولکيه يانو	
۱-۶	زبيل ۳۰ هـ			کابل شاه ۳۷۴ هـ	ماهوری البر ۳۳۴ هـ
	۶۰ هـ			کابل شاه ۲۶ هـ	تيرک ۳۱ هـ
	نظام ۱۰۰ هـ			؟ ۸۰ هـ	؟ ۳۶ هـ
۲-۱۰۰	وگړي ۱۰۰ هـ	رښيل بيروز ۱۱۴ هـ		تيرک ۱۲۰ هـ	امير پولاد ۱۳۲ هـ
	۱۴۳ هـ	شېر صاحب ۱۴۲ هـ		تيرک ۱۲۰ هـ	۱۳۲ هـ
	۲۰۰ هـ	حسن بن کبير ۱۲۶ هـ		تيرک ۱۲۰ هـ	۱۳۲ هـ
۲-۲۰۰	محمد بن خانان ۲۳۰ هـ	۲۳۰ هـ		لکټوريان ۲۰۰ هـ	امير يکي ۱۷۰ هـ
	۲۵۰ هـ	۲۵۰ هـ		کله ۲۵۰ هـ	
	۲۵۸ هـ	۲۵۸ هـ		ساعتد ۲۸۰ هـ	امير يسوري ۲۵۲ هـ
۲-۳۰۰				لحجيم ۳۲۰ هـ	۳۲۰ هـ
				جبريلا ۳۵۰ هـ	۳۵۰ هـ
				۳۵۰ هـ	۳۵۰ هـ
				۳۵۰ هـ	۳۵۰ هـ
۲-۴۰۰	هرس بن منصور ۴۰۰ هـ			تروچي ۳۰۰ هـ	۳۰۰ هـ
	سعد بن هرس ۴۰۰ هـ			۳۰۰ هـ	۳۰۰ هـ

افغانستان ته د اسلام راتگ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلرمه برخه تېره شوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چې د عربو زړه وړ او جهان نيونكې لښكر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدگرد د جلولا تر جگړې (۱۶هـ كال) او د نهاوند تر جنگ (۲۰هـ كال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه كومك ئې ونه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدگرد پسي وگوماره او احنف د خراسان مخكه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کي ماهوی سوري وو، چې د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران گنل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدگرد پسي وو او يزدگرد په مرو کي ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آمويه د حکمدارانو سره د يزدگرد د روابطو د ټينگېدو څخه وبېرېده او يزدگرد ئې د يوه ژرندگړي په لاس وواژه (۳۱هـ - ۶۵م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پوري پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دي. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وښاره او د ژوند تر پايه د مروالروډ په څلور فرسنگۍ کي ئې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکمداري کوله، مگر د ماهوی د ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چې وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالۍ لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

طېسين (د طبس تر کلا او د کرین تر کلا) پوري رسېدلی وو چې د افغانستان د اوسني گرمسیر په غربي سرحد پوري نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاغي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کې (۲۲-۲۳هـ کال) د عربو د لښکریو یې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نیولو وروسته پر سجستان (سیستان) باندي هم یرغل وکړ او د سیستان ساتندوی د زرنګ (معرب ئې زرنج) په ښار کې چې د سیستان مرکز وو ځان کلاند کړ، مګر څنگه چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پرمخ ولاړ، نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه، او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چې له سیستانه د شرق خوا ته پرمخ تللی وو، د ارغنداو په ناوړه کې د رتبیل د لښکر سره (چې دمخه ئې یادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواژه، چې البلاذري ئې د هیواد ارتوالی د (هیاطله) په نامه تر هراته یادوي (۲۴-۶۳۳م).

عثماني خلافت

(۲۵-۳۵هـ)

په عثماني وخت کې تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کې پرمخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابل ورسېد او دا ښار ئې کلاند کړ او تر سختې جګړې وروسته ئې ونيو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تګ وروسته بیا د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قیس زوی په مرو کې تر هراته او خبیب د قره الیبروغي زوی په بلخ او تخارستان کې او عبدالله د عمیر لیشي زوی په سیستان کې حکمرانان ول، چې په ټول افغانستان کې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کې د سیستان حکمران یاغیان له منځه یووړه او کابل ئې بیا ونيو او مجاشع د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبیلو او د افغانستان د جنوب د گرمسیر د بلوڅو سره ونښت او تر خونړیو جګړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹هـ = ۶۴۹م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قیس زوی او د هغه ملګرو (تر ۳۲ هـ = ۶۵۳ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنگان پوري له

ياغيانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) کي جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالروډ د محلي شهزاده بازان سره چي د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنگېده په قصر احنف کي جگړه وکړه او هغه ئې له منځه يووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغيس او غور او خراسان ونيول او د سرخس محلي ساتندوی راډويه پناه وغوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او يو ميليون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کي هراتي قارن د څلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سپړي هم د نيشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ۶۵۰م) کال په شاوخوا کي د خليفه له خوا ربيع د زياد زوی سيستان ته راغی او د پېره (فهرج)، زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هلمند پوريووت او د زرنج درې ميلۍ ته ئې په (زوشت) کي سخته جگړه وکړه او د سيستان ساتندوی يا دهقان اپرويز (يا ايران د رستم زوی) د روغي له لاري ور وړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنين پوري ئې د رستم د آس آخورو ونيول او همداسي تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سيستانيان تر هغه وخته تابع ول چي ربيع هلته وو، دوه کاله وروسته چي له هغه ځايه ووت، د سيستان خلک بيا وښورېدل او د ربيع نايب چي په زرنج کي وو له هغه ځايه دباندي وشاره، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چي عبدالرحمن ؓ د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ۶۵۳م) کال کي هغه ښار بند کړ او د هغه ځای ساتندوی اپرويز (ايران) اطاعت ته غاړه کښېښووه او دوه مليونه درهمه او دوه زره نابلغه مريان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کړ، خو په دې کي وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلي خوا امير د احمر زوی په زرنج کي پرېښوو او پخپله د بصري خوا ته ولاړ، دا وخت د سيستان خلکو بيا د عبدالرحمن له غيابه گټه واخيسته او پر امير ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځايه وشاره او په دې توگه سيستانيانو بيا وکولای سوه چي د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلي غاړي وباسي.

د علي ﷺ د خلافت وخت

(۳۵-۴۰هـ)

حضرت علي ﷺ په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جرو الطائي زوی د سيستان حاکم وټاکه او په (۳۶هـ = ۶۵۶م) کال ئې سيستان ته واستاوه، چي دا سړی په يوه جگړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصري والي وو څلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولبړه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سيستان ئې ونيو او د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پر مخ ولاړه.

شلو زرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابندی وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بنديان ول نور تيت او پرک سول (۳۸هـ = ۶۵۸م کال) په ۳۶هـ کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سيستان او ارغنداو د ناوې له لاري پر مخ ولاړ او کابل ئې ونيو، په دې جگړه کي پخپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي ﷺ د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي ﷺ ده ته فرمان ورکړ چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزيه ورکړي، خو خراسانيانو بلوا وکړه خو چي جعهده د هبیره مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مگر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱-۱۳۲هـ)

په (۴۰هـ = ۶۶۰ع) کال چي حضرت معاويه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني اميه څخه پر اسلامي هيواد بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راوڅوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قيس بن الهيثم سلمی بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

ئېوران کی او ده تر لاس لاندی حاکم عطا خشک د بلخ پر درو سیندو ئې درې پلونه جوړ کړه، چي د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ۶۶۵ ع کال پوري د بلخ په شاوخوا کي عبدالله د خازم زوی او په هرات او بادغیس او فوشنج او قادس کي نافع د خالد زوی او په تالقان او فاریاب او مروالروډ کي قیس د الهیثم زوی او په مرو کي امیر د احمر زوی او د خراسان په نورو برخو کي حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران ول او په ۵۱ هـ = ۶۷۱ ع) کال چي ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي سو، پنځوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه میشته کړه او تر هغه وروسته سعید د عثمان ؓ زوی د خراسان والي وټاکه سو، چي د عربو لښکر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پوري غاړي ته وخوځول او تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران سو چي د معاویه تر مړیني پوري همدلته وو.

د معاویه تر مړیني وروسته د یزید له خوا اسلام د زیاد زوی د خراسان په امیری وگومارل سو او ده د یزید تر مړیني وروسته مهلب د خراسان امیر کی، خو چي دی له دې ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو او تالقان او گوزگان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري وموندله. خو په دې وخت کي د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښناوه او پخپله ده په هرات کي بني ربیعیه او بني تمیم کلابند کړه او تريوه کال جگړې وروسته چي اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونيو او خپل زوی ته ئې وسپاره (تر ۶۴ هـ = ۶۸۳ م وروسته). عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پوري په خراسان کي پاته سو او په (۷۲ هـ = ۶۹۱ م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وگومارل سو چي عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې کی او پر خراسان مسلط سو، مگر په (۷۸ هـ = ۶۹۷ م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالروډ راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځایه تر آمو پوري ووت او تر دوو کالو پوري په ماوراءالنهر کي په جگړه بوخت وو او بیا بیرته بلخ ته راوگرزېد.

په ۸۲ هـ کال چي مهلب د مروالروډ په زاغول کي مړ سو حجاج د ده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانی وگوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر وو او ده په ۸۵ هـ = ۷۰۳ م کال بادغیس ونيو، او په ۸۶ هـ = ۷۰۵ ع کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوگرځېد او حجاج خلیفه

عبدالملك ته واسطه سوڅو څو ځي قتيبه ئې د خراسان حڪمران وټاكه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح كړه او له بلخ څخه ئې ډېر مريان ونيول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر كې په خپلو فتوحاتو لاس پوري كی. قتيبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښكري سوقياتو مركز وټاكه او هروخت چي د ماوراء النهر له پرله پسې يرغلو څخه راگرځېد په بلخ او مرو او خراسان كې ئې خپل قوت نوی كاوه (۸۶ تر ۹۶ هـ پوري) قتيبه كلک او کروړ سپی وو، چي د خراسان په ولايت كې ئې د تخارستان تر پايه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښكر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټكول، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغیسی نېزك دئ چي د تخارستان د ييغو امير له خوا حڪمران وو (۸۴هـ). دى څه وخت د آمويه د دواړو غاړو په فتوحاتو كې د قتيبه ملگرى وو خو چي د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواكۍ بيرغ ئې پورته كى او د بلخ او مروالروډ او تالقان او پارياب (اوسنۍ ميمنه) او گوزگانان (اوسنى سرپل) خلك ئې د قتيبه پر خلاف پر ځان راټول كړه او له كابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخيسته.

قتيبه د دابل كال (۹۱هـ) په پسرلي كې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل وكى او په تالقان كې ئې د نېزك د لښكر سره جگړه وكړه، نېزك ماته وكړه او قتيبه د ده لښكر پوپنا كى او د نيزك ملگرې ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نيزك دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزك په بغلان كې خپل مركز ته راغى او قتيبه سمنگان ونيو او تر دوو مياشتو ئې نيزك په (دژكر) كې كلابند كى، خو وئې نه نيولای سو، خو چي په پای كې ئې سليم نامى د روغې له پاره نېزك ته ولېږه او نېزك ئې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت، خو قتيبه نېزك او د ده دوه ورېرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملگرو ووژل او په دې توگه ئې د افغانستان ټول شمالي ولايات له اغتشاشه پاك كړه (۹۱ هـ = ۷۰۹م). خو قتيبه د اموي سلطنت د مركز او وليد بن عبدالملك مخالف سو او په خراسان كې ئې په بغاوت لاس پوري كى. اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دى د خپل لښكر د يوه مشر وكيع نامي په واسطه وواژه (۹۶ هـ = ۷۱۴م) تر قتيبه وروسته تر ډېرې مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلك تل د بني اميه مخالف ول او غوښتل ئې چي خلافت بيرته آل رسالت ته په لاس ورسې، څنگه چي بني اميه د بني هاشم او د امامت له كورنۍ سره دېښمني درلوده، ځكه نو حضرت يحيى د زيد زوى (د علي  له اولادې) له كوفې

څخه د بلخ په نيت راوځوځېد، د بلخ امير چي د اموي دربار گومارلی سړی او نوم ئې عقيل د مفضل زوی وو دی ونيو او بندي ئې کى، خو په دې وخت کي (۱۰۵هـ = ۷۲۳ع) اموي هشام مړ سو، او وليد د يزید زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليک و استاوه چي يحيی ايله کي، مگر يحيی تر ايله کېدو وروسته په گوزگانان کي د اويانو تنو سره د اموي گومارل سوو کسانو په لاس کښووت او تريويې سختي جگړې وروسته شهيد سو (د ۱۲۵هـ برات مياشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷هـ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو څخه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جگړه وه، چي په دې جگړه کي د دې سيمي بنورښت آرام او نمرون ئې د اسلام په دين کي داخل کى.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳هـ = ۶۶۳ع) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په حيث راو استاوه او نوموړی تر ۴۴هـ کال پوري د دې سيمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زمينداور) او رځ (ارخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خوا ته پرمخ ولاړ او د زور غره ته (د زمينداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترگي ئې د ياقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او دا ښار ئې تر کلابندۍ وروسته د منجنيق د ډبرو په ويشتو ونيو او تر څه مودې هلته پاته سو. په دې جگړو کي په ۴۴هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوی (او په بل روايت ابو قتاده العدوي) په کابل کي شهيد سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دى.

په همدې کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابې صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولاياتو ته وگوماره، مهلب له کابله پېښور ته پرمخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لار کي ئې د اوو ژنده پيلو په قوت (چي د هر پيل سره څلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کى او ښه او لاهور ئې د سند د سيند راسته غاړي ته د مردان په ناوه کي ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړی کى او ده د سند ها

غارې ته گام واخيست او تر ملتان تېرسو، قنډاييل (گندهابهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کې د قصدار په پنځه فرسخي کې پروت دی) او قيقان (کلات) ئې ونيول او دا د خيبرهاخوا ته د کابل له لارې د عربو لومړۍ لښکر کېښې وه.

په ۴۶۶ هـ کال ربيع الحارثي د سيستان والي سو او په ۴۶۶ هـ کې ئې پر بست او رنج (رخد) يرغل وکړ او د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کړ. ربيع په زابلستان او د ارغنداو په ناوړه او سيستان کې د خراج او محاسبې د پېوان جوړ کړ او دا هيواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته په ۵۱ هـ = ۶۷۱ ع کې عبدالله د ابې بکرة زوی سيستان ته راغی او د هغه ځای د گبرگانو (زردشتيانو) سره ونښت او بيا تر بست او رنج او کابل پورې پر مخ ولاړ او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او په دوه مليونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبيل ورتسليم سو، دی بيرته سيستان ته ولاړ.

په ۵۹ هـ = ۶۷۹ ع کال د معاويه له خوا عباد د زياد زوی د سيستان حکمران وټاکل سو، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاويه د وختو تر پايه د سيستان حکمران وو، هغه وخت چې يزید د شاهۍ پر تخت کېښووست عباد د ۲۰ مليونه درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه ئې د سيستان په خزانه کې راټول کړي ول، بصري ته ولاړ او د ۶۲ هـ = ۶۸۱ ع کال په لومړيو مياشتو کې يزید د زياد زوی د سيستان په اميرۍ او ابو عبیده د زياد زوی ئې په سپاه سالاری وگومارل سوه او سيستان ته راغله، په دې وخت کې بيا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي گومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بيرته اخيستلو له پاره پاڅېدل، يزید او ابو عبیده پر کابل يرغل وکړ خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله يزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کې بندي سو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سيستان د تنظيم له پاره راغله او د عربو هر يو سردار د افغانستان د يوې يوې غربي ناحيې واگي په لاس کې واخستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کې د اموي پاچهۍ پر تخت کېښووست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چې د پلار او نيکه څخه ئې د سيستان په چارو کې تجربه درلوده د سيستان حکمران کړ او ده تر ۶۴ هـ وروسته په سيستان کې د طلحه لښکر راغونډ کړ او څنگه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره بیا ونښت او هغه ئې مات کړ او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو مریانو سره سیستان ته راوگرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ۶۹۲ ع کال او اموي عبدالملک تر وختو پوري په سیستان کې امیر پاته سو، خو چې عبدالملک په همدې کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په ۷۴ هـ کال پر بست یرغل وکړ او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جگړه وکړه او دی ئې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کړ او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ۶۹۴ م کال کې عبدالملک اموي عبدالله د سیستان له امیرۍ څخه معزول کړ او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو څنگه چې د سیستان چارې گډې وډې سوي، بیا هم هغه عبیدالله د ابی بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وگومارل سو. ده په ۷۸ هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالاری سیستان ته راوست او د زرنج ښار ئې ونيو او د بکوا د ښت له لارې ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکړ، خو رتبیل دا لښکر له منځه یووې او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو درهمو په ورکولو مجبور کړ او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹ هـ). څنگه چې عبیدالله د دې ماتې له ویره په بست کې مړ سو نو د ده زوی بوهر دغه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواويس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰ م کال سیستان ته راوړل.

عبدالرحمن چې سیستان ته راوړسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د غښتلي لښکر سره په سیستان کې له ده سره جگړه وکړه، خو همیان مات سو او عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنگ وکړ او د زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ او څنگه چې عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کې لوی قوت په لاس ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنگ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲ هـ). خو ماته ئې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کې حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سرکوټلو له پاره

وگوماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر ورپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جگړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبيل ته ئې پناه يووړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازی واستاوه او ټول مالي تکليفونه ئې هغه ته ويځنل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملگری ابوالعنبر ئې ونيول او غوښتل ئې چي د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښي د کندهار د ارغنداو د ناوې په رڅخ (رخد) کي تر (۸۴ - ۸۵هـ) کال پوري پېښي سوې.

تر دې وروسته په ۸۶هـ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سيستان ته وگومارل سو، ده د ابو خلده خارجي سره جگړې وکړې او هغه ئې ونيو، خو څنگه چي مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتيبه د مسلم زوی راغی او چي قتيبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سيستان کي پرېښوو، ده په ۸۸هـ = ۷۰۶ع کال په بست کي د رتبيل سره جگړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتيبه ورور) همدغه کار تکرار کي او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴هـ کي قتيبه د مسلم زوی له خراسانه سيستان ته مخه وکړه او رتبيل له ده څخه وپېرېد او د کاله ئې يو ميليون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸هـ = ۷۲۶ع کال پوري يو شمېر کسان د سيستان په اميرۍ وټاکل سوه خو تر سيستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کي اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی په ۱۰۹هـ کال له سيستانه ووت او د زابلي رتبيل سره ئې سختي جگړې وکړې، چي په هغو کي پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سيستان کي د عربي قبيلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰هـ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکي او د اموي دولت له مرکز همدې ډېر خلک د دې ځای د اميرانو په صفت راغله او دا دوره په سيستان کي د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جنگو کي تېره سوه، مگر اسلامي لښکرو د درياب له لاري د سند پر مځکه يرغل وکي او د اموي په عصر کي ئې تر ۹۶هـ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور بنارونه لکه ارمابيل، ديبل، نيرون، سيوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهري) بابه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونيول او تر هغه وروسته هم د سند مځکه د ملتان تر پايه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر اميري

لاندې پاته سوه او په دې توگه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړې وو، خو لکه پورته چي مو وليدل د افغانستان خلکو له مرو او سيستان څخه نيولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه يو سل کاله د عربو د برياليو لښکرو په مقابل کي مقاومت وکړ او دا غرونه تل د خونړيو جگړو ډگر وو او هغه وخت چي رتابلې او کابلشاهانو په زابل او کابل کي د عربي برياليو څخه ماته کوله، د جبهې شاته يعني گردیز او پېښور او ويهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بيرته پر کابل او زابل يرغل کاوه او د عربو ساخلوگان ئې پوپنا کول، څو چي يوه پېړۍ په دې گيړودار کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مړانه له خپلي خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دين ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کي د گندهارا ولايت له کابلې تر پېښور او ويهند، کندر، سند او تکسيلا پوري د گريکو بوديک د مدنيت او صنعت مرکز وو او په دې هيواد کي بودايي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

مآخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چېچ نامه، تاريخ سيستان، الاصابه، افغانستان به يک نظر، جغرافياي تاريخی ايران، دائرة المعارف اسلامي فتوحات عرب در آسياي ميانه، خلافت د ميورپه قلم، معجم الانساب زمباور، تاريخ يعقوبی، د ابن اثير الکامل، د يعقوبي البلدان، د گرديزي زين الاخبار، مجمل فصیحی، سی - یو - کي د هيون تسنگ، راجه ترنگيني د کلهنه، د ايليت د هند تاريخ، د افغانستان ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دري، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاريخ.

د عباسيانو زمانه

(۱۳۲ - ۲۰۵ هـ)

په افغانستان کي د راشده خلافت او د اموي امارت يو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جگړو تېره سوه او د دې هيواد خلک لومړی د عربي دولت د سياسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چي د بني هاشم او بني اميه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چي اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چي خلافت دي بيرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کي ئې زيار ويوست چي خپله خپلواکي او واکمني بيا

تینگه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان یو نامتو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزي (چې په ۱۰۰هـ کي زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه لیرې د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکښ (پېشوا) سو او په (۱۲۴هـ = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کي کوفې ته ولاړ او په مکه کي ئې د امام ابراهیم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تایدولو ته راوبلل چې له هغه سفره بیرته وطن ته راغی، په ۱۲۹هـ = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سیمو کي له مرو څخه نیولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کي او تور بیرغ ئې چې د دې بلني نڅښه وه ورپاوه او پخپله لښکري چوڼۍ کي ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب یاد کي. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱هـ = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهیم سر د آهکو په بنۍ کي وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت او په ۱۳۲هـ کال ئې د کوفې په مسجد جامع کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وویل او د امویانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ایښوولو وروسته بیرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵هـ = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کي او ماوراءالنهر ئې هم ونيو او په ۱۳۶هـ کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکې ته رهي سو، خو د سفاح ورور خلیفه منصور دوانیقي د ابومسلم له ستر شخصیت څخه وېرېد او دی ئې په (۱۳۷هـ = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسیانو په امپراتورۍ کي دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بیا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فیروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پر ضد پورته سو او د تاری د غرب او تېرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خلیفه منصور، جهور د مرار عجلي زوی د ده جنگ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جگړه کي د خپلو شپېتو زرو پیروانو سره ووژل سو، د خراسانیانو بله هڅه په ۱۴۱هـ کال د برازبنده په مشرۍ تر سپین بیرغ لاندې وه، چې خلیفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وگوماره، او د برازبنده قواوې ئې له منځه یووړې او پخپله ئې هغه د جگړې په ډگر کي

و واثه او دا ماته د ۱۴۲هـ کال د ربیع الاول په ۶ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴هـ = ۷۶۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمدازدي د زوی سره ئې سخته جگړه وکړه او بیا په ۱۵۰هـ = ۷۶۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستانی په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زه تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابله ته راواستول، و عمرو او ابي عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکی او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کې ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کی چي په بغداد کې ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چي د مامون مور وه، په ۱۵۱هـ کال د زرنج ښار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد و جنگېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کی، تر هغه وروسته په ۱۶۱هـ = ۷۷۷م کال یو بل سری مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له ديه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کې ئې د سپین کالیو (سپید جامگان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آموها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱۶۳هـ) او هم د (۱۶۰هـ = ۷۷۶م) په شاوخوا کې په خراسان کې یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کې ئې د بلوا بیرغ وړپاوه، خو په یوه جگړه کې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کې ووژل سو.

د سیستان په جبهه کې د سفاح په وختو کې یوه بستي سړي چي بو عاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بو عاصم ئې له منځه یووې او په بست کې ئې هم د رتبیل سره جگړه وکړه او هغه ئې مات کی (۱۳۸هـ = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حنین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱هـ = ۷۵۸ع) کال کې بلوا وکړه، چي لومړی د عباسي منصور له خوا هندای السری وو تر هغه وروسته په (۱۴۶هـ = ۷۶۳ع) کې د المهدی ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱هـ = ۷۶۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رنج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جگړه کې چي د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چي (ماوند یا ماوید)

نومېد د دېرشو زرو تنو لښکرو سره بندي ونيو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲هـ کال د سيستان خلکو د معن نس خيري کي، په دې وخت کي په سيستان کي د خوارجو بنو رښت ډېر شدت درلود او په ۱۵۹هـ = ۷۷۵ع کال د حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی او سيستاني خارجي نوح ئې له پښو واچاوه، د سيستان له نورو مهمو پښو څخه د تميم د سعيد د زوی اميري وه، چي دمهدي له درباره په (۱۶۹هـ = ۷۸۵ع) کال سيستان ته راغی او د بست او رڅخ خوا ته ئې لښکرو ويوست او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او د هغه ورور ئې بندي کي او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کي له (۱۷۱هـ = ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان ول او بيا په (۱۷۴هـ) کال خالد الغطريف او په ۱۷۶هـ کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميري وټاکل سوه او په (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران سو او په دې ځای کي ئې يو غښتلی لښکر د خراسان د لښکر په نامه جوړ کي، چي شمېر ئې يو نيم ميليون تنو ته رسېده او ډېر نفوذ ئې پيدا کي، او په (۱۷۹هـ = ۷۹۵ع) کال له خراسانه بغداد ته وگرزېد، دی د خراسان د خلکو په قوت د عباسي د دربار له سپين رويو نوميا ليو څخه سو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چي د هارون الرشيد په وختو کي ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کي وزارت ته ورسېدل، خو په پای کي د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه وېرېده او څنگه چي خراسانيانو تل د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره هڅي کولې، ځکه هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چي د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس کي اخيستی وو د قتل عام په واسطه پوپنا کړه (۱۸۷هـ = ۸۰۳ع). د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عیسی زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰هـ کال او بيا هرثمه د اعين زوی په ۱۹۱هـ کال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳هـ کال د خراسان اميران ول، خو په سيستان کي د هارون د جلوس په کال بلوا وسوه، او کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کي، او د رتبيل سره ئې په رڅخ کي جگړه وکړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سيستاني حصين سره چي د خپلو سپرو سره په بست او سيستان کي ياغي سوي ول سختي جگړې وکړې او تر هغه وروسته په (۱۷۶هـ = ۷۹۲ع) کال

داود د بشر سيستاني زوی د سيستان امير سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سيستان د بنور بنتو د آرامولو له پاره پخپله له سيستاني لياقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصين له منځه واخيست، او سيستان ئې آرام کی خو د دې له پاره چي داود په نيمروز کي نفوذ پيدانه کي ژر ئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸هـ کال يزید د جرير زوی د سيستان په حکمراني وگومارل سو، دې سړي پر زابل او کابل يرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲هـ کال د سيستان حکمران عیسی نامي تر کابل په مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهمو پېښو څخه يوه هم دا ده چي په ۱۸۲هـ کال په سيستان کي يو نامتو پهلوان چي امير حمزه د عبدالله سيستاني زوی (د زو طهماسب له نسله) وو، ميدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصيت د خراسان د پخوانيو آزادی غوښتونکو او استقلال طلبو نومياليو په پيروي په سيمه کي د آزادی ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشيد حکمران ئې وشاره او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بيرته دی د سيستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نيمروز کي تازه قوت واخيست او بيا ئې پر نشاپور يرغل وکی او سختي جگړې ئې وکړې او په ۱۸۸هـ کال بيرته سيستان ته وگرزېد. څنگه چي د دې نيمروزي پهلوان ميدان ته راتله د عباسيانو د واکمنۍ بنسټ رپرډولی وو، او خراسانيانو او نيمروزيانو بيا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لږزونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳هـ = ۸۰۸ع) کال خليفه هارون الرشيد پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جارا لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنگه چي د ۱۹۳هـ کال د دوهمي خور په مياشت خليفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسيانو د وير ژړلو پاته کسانو سره جگړه و نه کړه او بيرته سيستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بريالی سو او په (۱۹۹هـ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بيرته راغی او په ۲۱۳هـ کال ووژل سو. خو د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړيو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حيث پېژاند کېده او د ده په پيروي حرب د عميده زوی له بسته پاڅېد، دی د سيستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹هـ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې او د آزادی غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سيستان ته راتله، خو حقيقي واک د آل طاهر په لاس کي

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د آل عباس د خلافت په جوړښت کې ئې د ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه د غورد سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همهنه کهول پايڅوپ وو چې دمخه ئې يادونه وسوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کې شنسب د خرنک زوی د غور په غرو کې امارت درلود، او زوی ئې امير پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ ع) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم پرخوا وو، چې تفصيل به ئې د غوريانو د حالاتو په شرح کې راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاريخ سيستان، طبقات ناصري، پته خزانه، يعقوبي، تاريخ برامکه، البرامکه، انسيکلوپيډي اسلامي، ابن اثير، مروج الذهب، معجم الانساب، زين الاخبار گردیزی، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، الکامل ابن اثير، مجمل فصیحی، ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وويل د خلفای راشدينو او امويانو په وختو کي خو خو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سيستان څخه نيولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سياسي واک د خپرېدو پر خلاف وېنورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودايي او برهمني مدنيت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هيواد په لمرلوېديځو سيمو لکه سيستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي ليدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هيواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کي پرېږدي. د امويانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امويانو د امپراتورۍ برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبی سو. خو دا نکته بايد هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه مگر په حقيقت کي د دې خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دليل ئې دا دئ چي همدې خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بېخه ويوست او د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کېښود سو او يو مسلم خراساني ابراهيم امام او سفا د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي مو ليدل په خراسان کي پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانيان لکه چي د امويانو سره جنگېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هيواد کي ملي پهلوانان پيدا سوي دي او که د امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

ترلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسيانو تر استقرار وروسته بايد په دې هيواد کي د خونړيو جگړو د اور لمبې مړې سوي وای.

خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبيه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او يو زمانه بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازي يو مقصد پر مخ بېوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ گټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جگړه گټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دين ئې د هغه د نوي ترقۍ خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي رواياتو سره گډ کي او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دينونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني گټه اخيستل ممکن نه وو.

په لومړيو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام ديانت د زردشتي او بودايي او برهمني اديانو ځای په افغانستان کي ونيو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نيم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختيځو سيمو کي د سنسکريت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډېره پخوانۍ کتيبه چي په توچي (لمر ختيځ افغانستان) کي (۲۴۳ هـ = ۸۵۷ع - جمادى الاولى) پريوه ډېره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزيم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سيستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښو او اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لويې اسلامي مدرسې منع ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنيفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامی مذهب مؤسس)، او ابراهيم بن طهمان باستاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث او ابراهيم ادهم بلخي صوفي

او ابو سليمان موسى جوزجاني حنفي فقيه او ابراهيم بن رستم مروی د بو حنیفه له ملگروڅخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتیبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هیواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیان او نورو یووړه او د عربي ژبي کلمات په دري ژبه گډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې مځکه کي عربي او خراساني گډ مدنیت منځته راغی او یو زیات شمېر بریالي عربان د دې مځکي په لویو ښارو کي لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کي مېشته سول او په دې توگه د افغانستان د آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل گډون او په دې هیواد کي د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر او سپدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کي په جگړه اخته ول، چي د ابن اثیر په قول د اموي په وختو کي د قتیبه په مشرۍ نه زړه د بصرې خلک، لس زړه د بکر له تېره او لس زړه د تمیم له قبیلې څخه او څلور زړه له عبد قیسه او لس زړه له ازد څخه او اووه زړه د کوفې له خلکو ول، چي ټوله اووه څلوېښت زړه خالص عربي نژاده لښکر او اووه زړه هم موالی د حیان بنطی تر مشرۍ لاندې ول، قتیبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چي د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونډ کړی وو چي د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه څرگندېږي چي په خراسان کي د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کي د چین تر حدودو پوري رسولې ول.

په اموي او عباسي عصر کي اسلامي فتوحات د سند او غربي هند زیاترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دواوي او عقاقر او اودلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان او دیبل او منصوره او ویهند او ارور (رهري) او قنډییل (گندایي) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیر نیولې د (سند) د مهران د سیند تر مجرې پوري د زابل او سیستان او هرات له لاري ایران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توگه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وینا د

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانیذ (سپيني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وایي په توران کي د دانه داري سپيني شکري د اعلی ډول لويي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراءالنهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چيني مالونه هند ته وړه. د خراسان او مرو ورېښمين ټوکران د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چين ته هم تله او د هيد په وينا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختيا موندلې وه، چي هندي لوبښي او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکيل او د سپنسو کالي او پيلان د افغانستان له لاري د عربي هيواد لمر لوېديځو سيمو ته وړل کېده، څنگه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټينگښت په سبب امنيت ټينگ وو نو ځکه د سامانيانو په ښارو کي د چين تجارت هم زيات سو او هم له بلي خوا څنگه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هيواد د عربي هيوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هيوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم څرگند پرمختگ وکړ.

ابو زيد سیرافي وایي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دې لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځايه قزدار او کيزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کويته) او بولان د درې او سيبۍ (سيوۍ) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثير په قول د هرات او دلو شيانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداگر ته (هراء) وایه او هغه وخت چي مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په ردیف کي يادوي او له دې څخه څرگندېږي چي په مصر کي عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسيت د خراساني منسوجاتو تقليد کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداگر او سپدل او د مشکو سوداگري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دينور او ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونو ول، چي د لومړي ياد سوي ښار تجارتي مالونه گنی (نیشکر) او غوايي او پسونه او د وروستي ياد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلي او گران قيمته کالي ول.

خو د حدود العالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان يو ودان او د نعمتو ډك ملك وو چي د سرو او سپينو زرو او جواهرو كانونه پكښې ول او د اسانو او جامو او پېروژو او داروگانو او ورېښمو او مالوچو د پيدا كېدو ځاى او تجارتي لوى مركز ئې نيشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا ول: له هراته كرباس او شيرخشت او د وښا، له مالن څخه طايفي وڅكي (مويز)، له كروڅه كشمش، له مرو څخه اعلى مالوچ (پښه) او قزوين جامونه او سرکه، له گوزگانان څخه ښه آسان او كراستي او د آس تانگونه او زيلو او پلاس، له تالقانه وڅكي او كراسته، له كندرمه كراسته، له بلخه ترنج او نارنج او گنى (نیشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنگانه (اوسني ايبكه) وڅكي او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشېره) سره زرا او سپين زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه او زيلو او خرما او انكوزه، له بسته (د هند لوى تجارتي مركز) وچي مېوې او خمتا (كرباس) او صابون، له درغشه (زميندار) زعفران، له بدخشانه سپين زراو سره زرا او بيجاده او لاجورد.

المانى فون كريرم وايي چي: د شېرقان (اوسنى شېبورغان) توري د عباسيانو په هيواد كي ډېري مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري كېده، د تالقان كراستي او نور د اوارېدو وړين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځاى تاوده او دلي شيان په تېره بيا چوخه او پټو ډېر مستعمل ول، هغه لوى ښارونه چي په خراسان او سيستان او زابل كي د تجارت مركزونه ول د دې هيواد د كرهني او تجارت او صنعت پر پرمختگ دلالت كوي.

تر كمه ځايه چي د تاريخ له پاڼو څرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندي عايدات د خراج، جزيې، زكاة، د غنایمو د خمس او د دولتي مځكو د عايداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشياري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاټري، (۱۰۰۰)

مريان، (۲۰۰۰) كالي، (۳۰۰۰) رطله هريړه.

له سيستانه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) كالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه

شكره).

له توران او مكران څخه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توگه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر

اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتنو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار، خجستان، زرزړ درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰ هره په شاوخوا کي: اته دېرش مليونه

درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه (۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزیه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه وو، چي په خراسان کي تر اسلام دمخه رواج درلود.

د طلا پيسې دينار وې، چي ۲۵، ۴ طلايې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلي رواج وو، چي کر (د لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خوارو سره برابر وو. ابن خرداذبه د خلافت د شرقي محکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زمينداور ترترخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنگ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

۱۷۵

تالقان د مروالروډ او بلخ ترمنځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ:

(۱۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پيسونه.

د تخارستان سيمي د بلخ او جيحون ترمنځ:

زم: (۱۰۶۶۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزگانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونډه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰۶۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئي: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره مينځي د شپږ سوه زرو درهمو په

قيمت).

ريوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دې عايداتو کي هغه پيسې چي له جزيې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې له اسلامه د نورو آسماني اديانو له خاوندانو څخه اخيستلي کېدې، او د امام ابو يوسف رحمۃ اللہ علیہ په قول په خراسان کي د هريوه سړي پر سر درې ديناره ټاکل سوي ول، چي بېوزلي او غريبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کي ټاکل سوی

وو، خو د خراج په ډول کي د مقریزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني یو جریب څخه لس درهمه او له نخلستان څخه اته درهمه او د گنیو (نیشکر) له کنبت څخه شپږ درهمه او له مېوه لرونکي مځکي څخه پنځه درهمه او د غنمو د کنبت له مځکو څخه څلور درهمه او د اوریشو له مځکي څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه یوه نتیجه راباسو، او هغه دا چي د خراسان له مځکو څخه له نیشاپوره نیولي د سند تر سینده او له جیحونه تر بحیره عرب پوري د عربي دولت ټوله مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د نامعلوم مؤلف په قول د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ ملیونو درهمو په شاوخوا کي ول او که د مقریزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ۶ څخه تر ۷ مثقالو پوري سپین زر وگڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قیمت ولري نو ټوله به ۲۲۵ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي وگڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو څخه ئي خبر نه یو، یوازي د سیستان د تاریخ نامعلومه مؤلف په سیستان کي د دولت د مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دئ چي له هغه څخه په هغه وخت کي د حکومت د مصارفو ډولونه او اندازه معلومېدای سي، او موږ هغه راوړو څو چي د عربي حکومت د ولایاتو په یوه ولایت کي د دولتي عوایدو او مصارفو څه نه څه یوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړی مؤلف د سیستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي لیکي او مصارف ئي داسي بیانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تیموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه (بنایي چي د هلمند د رود بند وي).

د باړې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد

خادم ته د روژې په میاشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

په هر کال کي د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو تړل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د تړلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربېره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي چي نور پاته عايدات ئې د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقي او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربېره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو کي د خلفاوو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو کي وهلي کېدلې په خراسان کي د سند تر سينده د پخوانيو غير اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمه طيبه هم وهل کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ هـ په شاوخوا کي) او عبدالملک د يزيد زوی (د ۱۵۹ هـ په شاوخوا کي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱ هـ په شاوخوا کي)، او علي د عیسی زوی (د ۱۸۰ هـ په شاوخوا کي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱ هـ په شاوخوا کي) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲ هـ په شاوخوا کي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور کي ئې په خپلو نومو سکې وهلي دي، چي نومونه ئې سته او هم ابو مسلم خراساني (د ۱۳۲ هـ په حدودو کي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کي سکه وهلې ده چي تر اوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هيوادو کي رواج سوې او لکه مقريزي چي ليکي په اسلامي عصر کي حضرت عمر

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندې ئې لا اله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زر او حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندې الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کي زياد د ابو سفیان زوی په بصره او کوفه کي داسي درهمونه رواج کړل چي هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود او پر هغه سکه چي په دمشق کي د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسي انسان بڼه لیده کېږي چي توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کي مصعب د زبير زوی هم په عراق کي د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کي د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چي د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندې ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کي د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځ ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چي د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کي دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چي د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندې وهل کېده، د سلطان محمود ځيني سکې د سنسکريت په رسم الخط وهلې سوي دي او ښايي چي دا سکې د هند په هغو ښارو کي وهلې سوي وي چي سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمړختيځو سيمو کي تر سنده پوري يوه سکه د قنهري قنهریات (گندهاري) په نامه وه چي د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کي وهلې وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چي اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کي د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلي پيمانې ته ئې (کيجي) ويل چي په کيج او توران کي ئې تول د څلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسي وو چي: د خراسان او ماوراء النهر ټولو

مفتوحه مخکو تر کابل او پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اړه درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول کېده چې د يوه مرکز د خراسان له پاره مرو او بل مرکز د کابل او پنجاب او سند له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره کې چې په افغانستان کې اسلامي فتوحات پراخ سوه تغير وموند او پر شو نورو مهمو او اساسي ولايتو ووېشل سو: لومړی د خراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹ - د خراسان نقشه دي وکتله سي).

دوهم د سجستان ولايت چې تر کابل پوري رسېده.

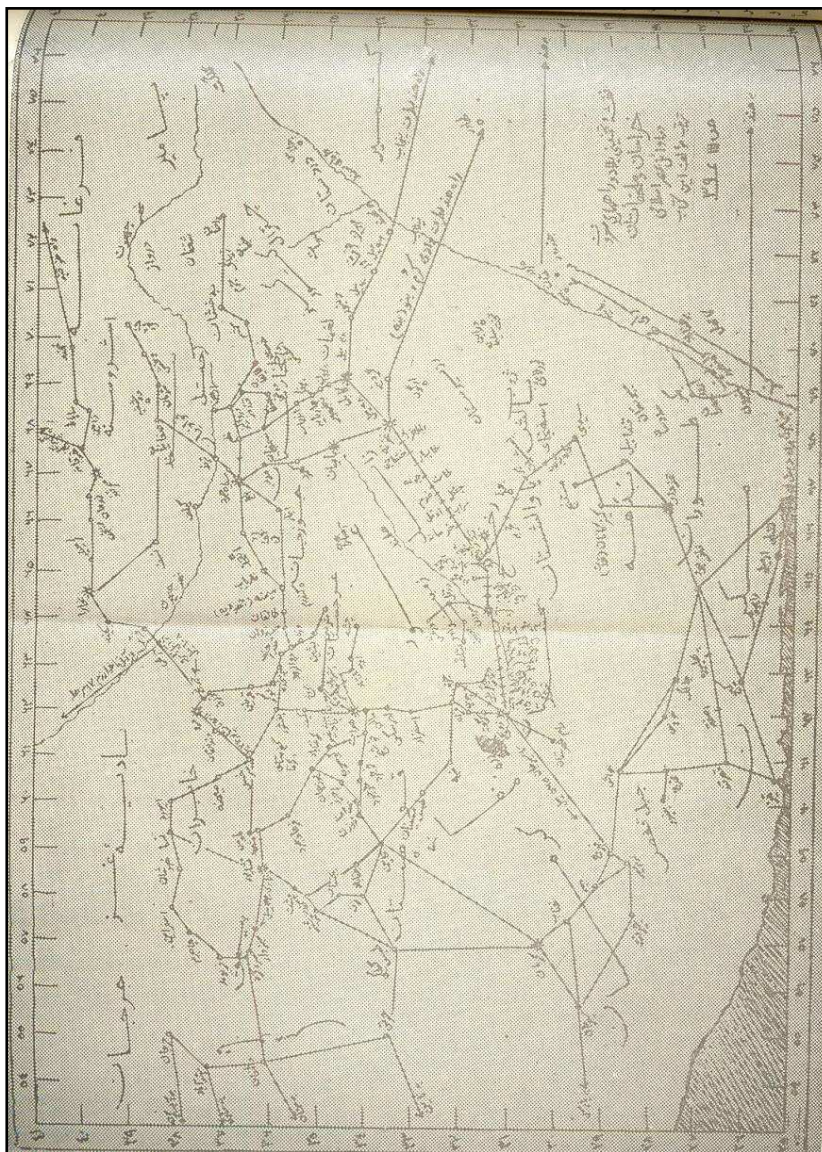
درېم د توران ولايت چې تر مکران او سند پوري رسېده او په دې ولايتو کې مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب کې يوه گټوره شرح ليکلې ده او د مخکو خراج ئې هم پر درې ډوله:

لومړۍ محاسبه (نغدي يا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پيداوار ماليه).

درېم مقاطعه (هغه ماليه چې د حکومت او جاگيردار تر منځ ټاکله کېده) حکومت ته ورکاوه او په ټولو ولايتو کې د خراج (مالياتو) او بريد (پوسته) او جېوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسايل (مکاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او روانب (تنخواه) شرط (پيولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول کاتب مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو خاص باوري سپړی او صاحب السروو او شو تنه ئې په يوه وخت کې دې کار ته گومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېده او استول کېده او هغه کار چې نن ئې وزير او سکرتري کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزير دربار وظيفه درلودله، چې زياتي چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدلې، او عساکر چې د ديوان الجند يا ديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولگيو وېشلي سوي او وسله ئې توري، زغر، خول، نېزه، غشی، لېندی، منجنیق، دبابه او ضبور (يو ډول ټانک) ول، د عسکرو کالي کميس او لنډ پرتوگ او خپلۍ (لکه د غرو د پښتنو کالي) ول او د لښکر کتارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړی قلب (منځ): چې په هغه کې لوی مشر او قايد وو.



دوهم میمنه (نبی خوا).

دریم میسره (کینه خوا).

څلرم کتبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو.

پنځم ساقه تر لښکرو وروسته او د لښکرو مشران هم زیاتره عربان ول.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او يا د ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضيانو په حيث مقررېدل او دې قاضيانو د قرآن او سنت او اجماع او قياس يعني د څلورگونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړي حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شريعت د احکامو په نافذولو کي د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خليفه عمر بن عبدالعزیز رضي الله عنه په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آثيمه پسي اقتدا او د پوهي او رايي د خاوند سره ګډون) درلود او پر مدونو سڅلو ئې د قضا فيصلي ليکلې او ځينو قاضيانو د حکومت تنخا نه اخيستله او هغه چا چي اخيستله د کاله تر زرو دينارو او د مياشتي تر لسو ديناور پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهې منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانی او د ديني احکامو د تبليغ له پاره محتسبان مقررول او په تېره بيا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دين د تبليغ له پاره د خراسان مفتوحه هيوادو او په هغو پوري تړلو سيمو ته راتله، لکه چي د ۴۷هـ په شاوخوا کي ربیع الحارثي عربي حکمران په سيستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانين نافذ کړي ول.

ماخذونه:

حدود العالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - درې ټوکه، البشاري
اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي
سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن
قدامه، کتاب الهند والسند، د امیر علي مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای
میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د

موزیم کتیبی، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساسانی د نفیسی، د امام ابو یوسف کتاب الخراج، د خلفا و پیه عصر کی د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامی - درې ټوکه - اردو، نفوذ الاسلامیه د مقریزی، شرق در تحت اداره خلافت، تاریخ عرب د حتی، د گوستاولوبون تاریخ تمدن عرب.

اسلامي خپلواکه دوره

طاهريان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړۍ سپړۍ طاهر د حسين زوی د مصعب نمسی د رزيق کړوسی او د ماهان کوسی دۍ چي د پوشنگ (د هرات لمر لوېدو خوا ته نننۍ زنده جان) له مقتدرو کورنيو څخه وو. مصعب د رزيق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چي د عباسيانو په وخت کي د پوشنگ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسين ته د (۱۸۰هـ = ۷۹۶ع) په شاوخوا کي د پوشنج حکومت ورسېد، حسين چي په ۱۵۹هـ کال په پوشنج کي زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زېورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کي ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کېښوو او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننگيالي په مړانه سرته ورسېد چي دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زيار وويوست، په دې تفصيل:

د هارون الرشيد تر مړيني وروسته د ده د دوو زامنو امين او مامون تر منځ اختلاف پيدا سو او امين چي په بغداد کي خليفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ۶۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مګر مامون چي په خراسان کي وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امين لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد يرغل وکړ او د امين سر ئې پرې کړی او مامون ئې د بغداد پر تخت کېښاوه او ستر برم ئې وموند، چي د دې خدمتو په عوض کي لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي

وروسپار له سوه او بيا د خراسان حکمراني د ذواليمينين د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹ هـ = ۸۱۴ م).

طاهر چي خراسان ته راوړسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزيت په ټينګښت او د ادارې په يووالي کي زيار وويوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سيستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ = ۸۲۰ ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانيانو ته ئې د زاړه برم نکلونه وکړه، وروسته تر هغه چي د ولاياتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷ هـ = ۸۲۲ ع) کال د څلرمي خور پر ۲۴ د جمعي په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعي په خطبه کي ئې د مامون نوم ياد نه کړی.

دا تاريخي ورځ د خراسان په تاريخ کي لومړۍ ورځ ده چي د آزادۍ گټلو په لار کي د دې سيمي د خلکو د دوو پېړيو تر زيار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنچي په لاس کېښوونو سو خو له بده مرغه دا زړور او آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چي يو فاضل سړی او د پلار له خوا د سيستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کېښوونکي او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکړ او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسميت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هيجان څخه وېرېد.

طلحه په (۲۱۳ هـ = ۸۲۸ ع) کال په سيستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدين او عادل امير مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲ هـ کي زېږېدلی) چي څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنگېده، امير سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امير وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صميمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنگېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه يووړه. لکه په (۲۱۹ هـ = ۸۳۴ ع) کال چي ئې په تالقان کي امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ او خليفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴ هـ = ۸۳۵ ع) کي ئې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

په سيستان کي څو واره د هغه ولايت بنورنيونه آرام کړه. عبدالله او وه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لوېديځو سيمو حکومت وکړ او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم اديب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کي په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کي خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سيستان کي سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچي سوي وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پوري حکومت وکړ، د ده په وخت کي د سيستان خلک د صالح د نظر زوی او يعقوب ليث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کېښېنوو سو، په دې معنا چي د طاهر له خوا ابراهيم د حنين زوی د سيستان حکمران وو، ابراهيم خپل نا امله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چي د هغه ولايت نامتو کسان ول ونښت، د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وگرزوه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کي د صالح سره بيعت وکړ او په دې بحران او فتور کي يعقوب ليث صفاري قوت وموند او په (۲۴۶هـ = ۸۶۰ع) کال ئې سيستان د طاهر له واکمنۍ څخه وويوست او پنخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸۶۲ع) کال مړ سو.

د طاهريانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کي ئې د زردشتي دين د پايڅوړ پر خلاف زيار ويوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چي عبدالله زردشتي کتابونه وسوځل، دا دي د افغانستان د طاهريانو نومونه:

۱. طاهر د حسين پوشنچي زوی (۲۰۵-۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷-۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳-۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰-۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸-۲۵۹هـ)
۶. دريم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

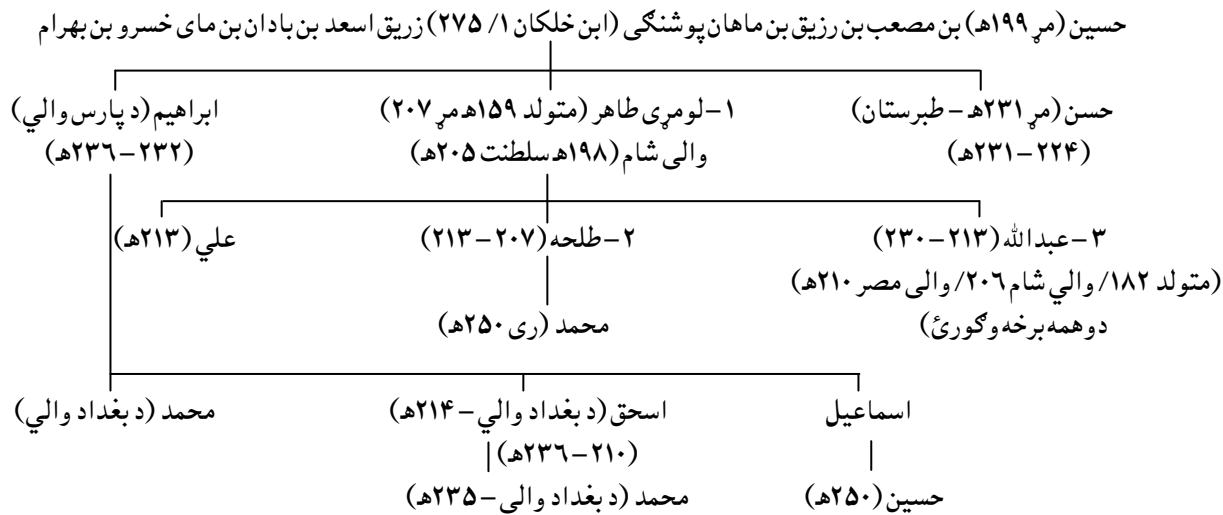
نوټ:

الف: د طاهريانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبر ده.
ب: * دا نخښه د هغو پاچهانو د نومو سره ايښوولې سوې ده چي سکې ئې سته.

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات نصري،
تاريخ ايران دوره طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ
ادبيات ايران د دوكتور صفا، تاريخ اجتماعي ايران، تاريخ ادبيات فارسي د سعيد
نفيسي.

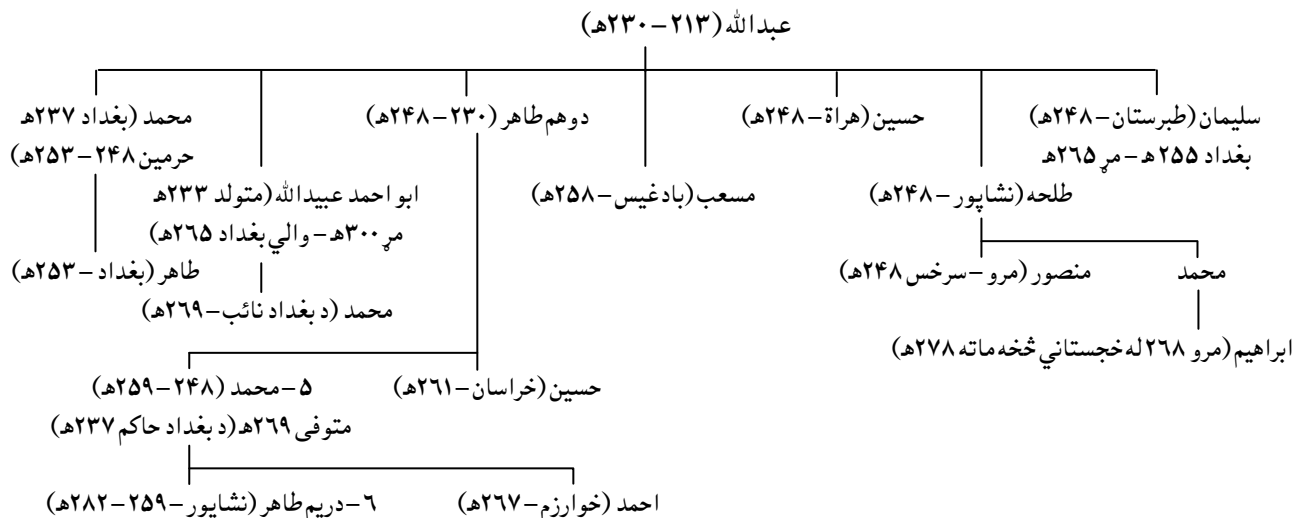
لومړۍ برخه **طاهریان پوشنګي (۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)** ۴۰ - لمبر



دوهمه برخه

طاهريان پوشنگي (۲۰۵-۲۵۹هـ)

۴۰- لمبر



مأخذونه: طبري، ابن اثير، د اسلام دائرة المعارف، ابن خلکان،

طبقات ناصري، دول اسلاميه: ۱۷۲، معجم الانساب، زامباور: ۲/ ۳۰۰.

صفاریان

(۲۴۷-۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کي سیستان تل د سیاسي هیجانو مرکز وو او په تېره بیا د خوارجو فرقي په دې ولایت کي مرکز نیولی وو او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د نننیو سیاسي او اجتماعي پارټیو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه یو سیستاني مېړه چي د لیث زوی یعقوب وو او د سیستان د قرنین په کلي کي زېږېدلی منځته راووت او د خپل ورور عمرو لیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسین زوی د مطوعه زعيم) چي د صالح له خوا د سیستان حکمدار وو، سپه سالار وو، یعقوب زړور او داعیه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سیستان کي یو غښتلی حکومت جوړ کي، ځکه چي په دې وخت کي طاهریان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي یعقوب د (۲۴۷هـ = ۸۶۱ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سیستان له خلکو ئې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته وغوښته خو یعقوب رتبیل وواژه او بست ئې ونيو، په دې جگړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بندیان او خورا ډېری پیلان او زیات غنیمت مالونه د یعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نضر زوی د والستان (د کندهار د شمال) خواته پرشاسو، او زابل ته ئې پناه یووړه، خو په پای کي د یعقوب لاس ته ورغی او په بنديخانه کي ووژل سو. په دې جگړه کي د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توگه سیستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ۸۶۵ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجي د سیستان په نیشک کي قلع کی او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبیل د کاکا زوی د رخج په کوهر (کوهک) کي یاغي سو، یعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والستان او زمینداور او بست هم تصفیه کړه او

د تګین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهریانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونيو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلی وو په رځ کې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، خو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رځ او زابل او د (کندهار) پنجوايي ونيول او د ګردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لویکي خاقان د نمسي په لاس کې وه یرغل وکړ، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونيو، پر کابلشاه په قهر سو او پیروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونيول، سیستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان ئې نیولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کړوخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفیه کړ، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزي نمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کې د پښتنو یوه طایفه ساګزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کړ او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سګزی ئې له منځه یووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پورې) او څنګه چې ابن خلکان وايي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رځ ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جګړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو. په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بڅښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سیستان او مکرانه او له بادغیسه او مرو او هراته تر کابل او ګردېز او زابلستانه ونيو او د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو په ډکولو کې ئې زیار وویوست، ځکه نو مسعودي د دی د جهان له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کې لیکلی دی او وايي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي او ښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کې پنځوس ملیونه درهمه او اتیا ملیونه دیناره ول، ده پخپل عجمي نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیک کې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه د عباسیانو کهول ته یې اخطار ورکې چې له دې هیواده ووزي، او که نه وي د توري او قلم په زور به وایستل سي.

لنډه یې دا چې د یعقوب تر مړینې وروسته عمرو لیث د ده ورور یې پر ځای کښېنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سیستان او فارس او کرمان او هند او سند او ماوراءالنهر په پاچهی ومانه او په اولو وختو کې د ده سیاسي مناسبات د عباسیانو سره دوستانه ول، خو تر لږې مودې وروسته المعتمد خلیفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کې بیان کي.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) کال په شاوخوا کې د طاهري پاچهانو د امیرانوله پایڅوړ څخه یو سړي په خراسان کې شورش وکړ او دا سړی احمد د خجستاني عبدالله زوی وو او د هرات او سیستان تر حدودو پورې پر مخ ولاړ. خو عمرو لیث هغه مات کړ (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په قول د معتمد خلیفه له خوا لمسېده په خراسان کې د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه یې ونیول او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کې جنگېده استفاده وکړه، خو بیا هم عمرو پر هغه بری وموند او رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملگري سول، خو عمرو دی له خراسانه تر خوارزم پورې پر شا وشاره او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) کال د عمرو لیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرو لیث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالي د غزني عامل وو، په دې وخت کې د گندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (کذا په تاریخ سیستان کې) پر غزني حمله وکړه، حال دا چې عمرو لیث په بلخ کې د (۷۰) زرو نیزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد د لښکر سره په مقابلې بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۹۰۰ع) کال په یوه جگړه کې گرفتار او بغداد ته واستول سو، خو چې هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا کې ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونکی پاچا وو، چې زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او یو زیات شمېر پلونه او لاري یې جوړي کړې او د ابن خلکان په قول د هیواد د چارو په ښه تدبیر او ښه سیاست کې یې ساری نه درلود او

لکه ابن اثیر چي ټي څرگندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبرو او هیچا نه سواي کولای چي د عمرو بې اجازې چاته سزا ورکي. تر عمرو لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمرو نمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنگ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رڅ پوري پر مخ ولاړه څو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ټي د عمرو لیث د مریي سبکري په کومک ونيول او بغداد ته ټي واستول، او پخپله د (شیرلباده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ټي تر بست او رڅ (رڅد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ټي په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جگړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ټي ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه علي یا ابو علي محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث د نمسي سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکی او تر بست او غزني او کابل پوري ټي هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ څو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رڅ کي ونيو او بست ته ټي راووست او دی ټي د نوموړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسي او عمرو لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ټي میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ټي چي د صفاریانو له مواليو څخه وو ساماني حکمران ونيو او د سیستان د عیارانو په مرسته ټي د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر

زمینداور او زابلستان پوري تصفيه کي (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توگه د ساماني دربار اميرانو تر رځ او ارغنداو تر ناوې سيمي ونيولې او د طرايل (بنايي چي د رتايل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پاڅور ئې په زابلستان کي له پښو واچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بيا د سيستان خلک وپارېدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د ليث کړوسی ئې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واگي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وويله سوه، د ده له خوا بيا حمک د رځ او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هيواد ئې تر رځ او د هرات تر شاوخوا پوري ونيو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سپړی وو، د ده د حکومت ورځي تر څلوېښتو کالو پوري په سيستان کي ډېري ښې تېري سوې څو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سيستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امير طاهر بوعلي تر منځ چي د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې څخه وو د سيستان پر امارت اختلاف پيدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امير حسين د امير خلف بانو سره جنگېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امير سبکتگين څخه چي غزنه ئې تر بست پوري نيولی وو کومک وغوښت، خو امير سبکتگين خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسين چي مړ سو د سيستان امارت امير خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري ښه خپلواک حکومت وکړ، څنگه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت تهديد اوه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزاني ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هيواده جلا پرې نه ښو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مخکه يرغل وکړ او خلف ئې د سپېد په طاق کي کلابند کړ، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان گوزگانان ته تبعيد کړ او سيستان د آل سبکتگين د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پوري په سيستان کي محلي اميران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سيستان کي ئې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله. په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړنی علم دوسته، عمران

خوښوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هيواد کي ئې سياسي او ديني يووالی راووست، د همدې صفاريانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصيف سگزي لومړۍ دري قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کي وويله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختيځي سيمي لکه کابل او گردېز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده - ۴۱ لمبر.

۱. يعقوب د ليش زوی (۲۴۷-۲۶۵هـ) *
۲. عمرو د ليش زوی (۲۶۵-۲۸۷هـ) وژل ئې په بغداد کي ۲۸۹هـ *
۳. طاهر د محمد زوی د عمرو ليش نمسی او ورور ئې يعقوب د (۲۸۹-۲۹۶هـ) *
۴. ليش د علي زوی د لومړي ليش نمسی (مشهور په شيرلېاده) (۲۹۶-۲۹۸هـ) *
۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي ليش نمسی (۲۹۹هـ)
۶. ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد نمسی او د عمرو ليش کړوسی (۳۰۰هـ)
۷. امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی د ليش کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲هـ) *
۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹هـ) ابن بانو *
۹. امير طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲-۳۵۹هـ)
۱۰. امير حسين د طاهر زوی (۳۵۹-۳۷۳هـ)
۱۱. بهاء الدين طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰هـ)
۱۲. تاج الدين نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲هـ په شاوخوا کي مړ په ۵۵۹هـ) *
۱۳. شمس الدين ابو الفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹هـ)
۱۴. عز الملوك محمد د نصر زوی ؟
۱۵. تاج الدين حرب د محمد زوی (۵۶۲-۶۱۲هـ) *
۱۶. شمس الدين يمين الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲هـ)

۱۷. تاج الدين نصر د بهرامشاه زوى (۶۱۸هـ)*
۱۸. ركن الدين ابو منصور د بهرامشاه زوى (۶۱۸هـ)*
۱۹. شهاب الدين محمود د عثمان زوى (۶۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوى (۶۲۲هـ)
۲۱. شمس الدين علي د مسعود زوى د خلف نمسى د مهربان كړوسى د طاهر كوسى (۶۲۶هـ)
۲۲. نصرالدين د ابو الفتح زوى د مسعود نمسى (۶۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدين زوى (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب الدين محمود ركن الدين د محمود زوى (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج الدين د محمد زوى (۷۴۷هـ)
۲۶. سلطان محمود د شاه علي زوى (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدين د ركن الدين محمود زوى (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب الدين د عزالدين زوى (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج الدين د قطب الدين زوى (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب الدين د تاج الدين زوى د قطب الدين نمسى (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس الدين د قطب زوى (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام الدين يحيى د شمس الدين زوى (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس الدين محمد د يحيى زوى (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود؟
۳۵. امير محمد مبارزالدين (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳۶. قطب الدين علي (۸۲۲-۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسين د ملك غياث الدين محمد زوى د احياء الملوك مؤلف په (۱۰۲۷هـ) كي.

ماخذونه:

گريدزي، تاريخ سيستان، تاريخ ادبيات د براون، طبقات سلاطين اسلام، ابن اثير، طبري، طبقات ناصري، ابن خلکان، تاريخ الاسلام السياسي، مروج الذهب،

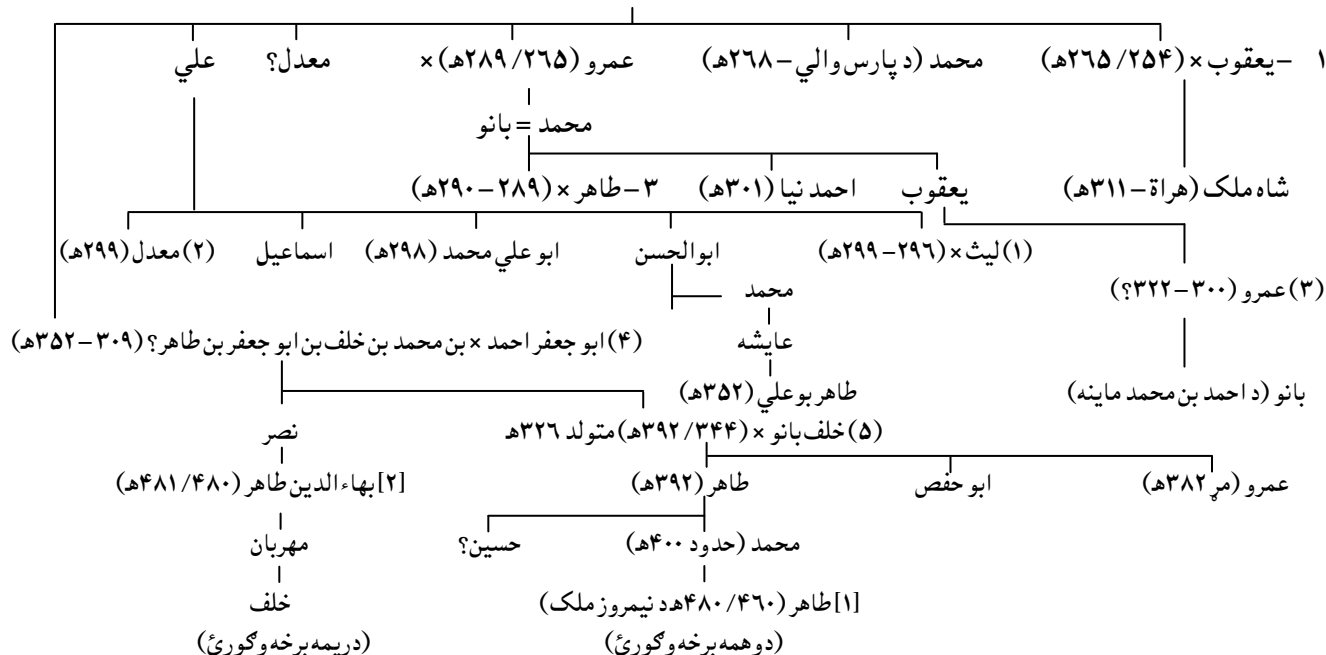
تاريخ عرب، روضة الصفا، لب التواريخ، گزيده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاريخ
تمدن اسلام جرجي زيدان، احياء الملوك د تهران چاپ، تاريخ ادبيات د دكتور صفا،
تاريخ ادبيات فارسي د سعيد نفيسي، په سيستان كي د صفاريانو د مانيو د كنډوالو
منظر (۴۲ لمبر عكس).

لومړۍ برخه

صفاریان سیستانی (۲۵۴-۸۸۵هـ)

۴۱- لمبر

لیث صفار (حدود ۲۰۰هـ) بن معدل بن حاتم ماهان بن کیخسرو بن اردشیر بن قباد بن خسرو پرویز بن هرمز بن خسرو انوشروان (تاریخ سیستان)





۱۹۹

۴۱- لمبر

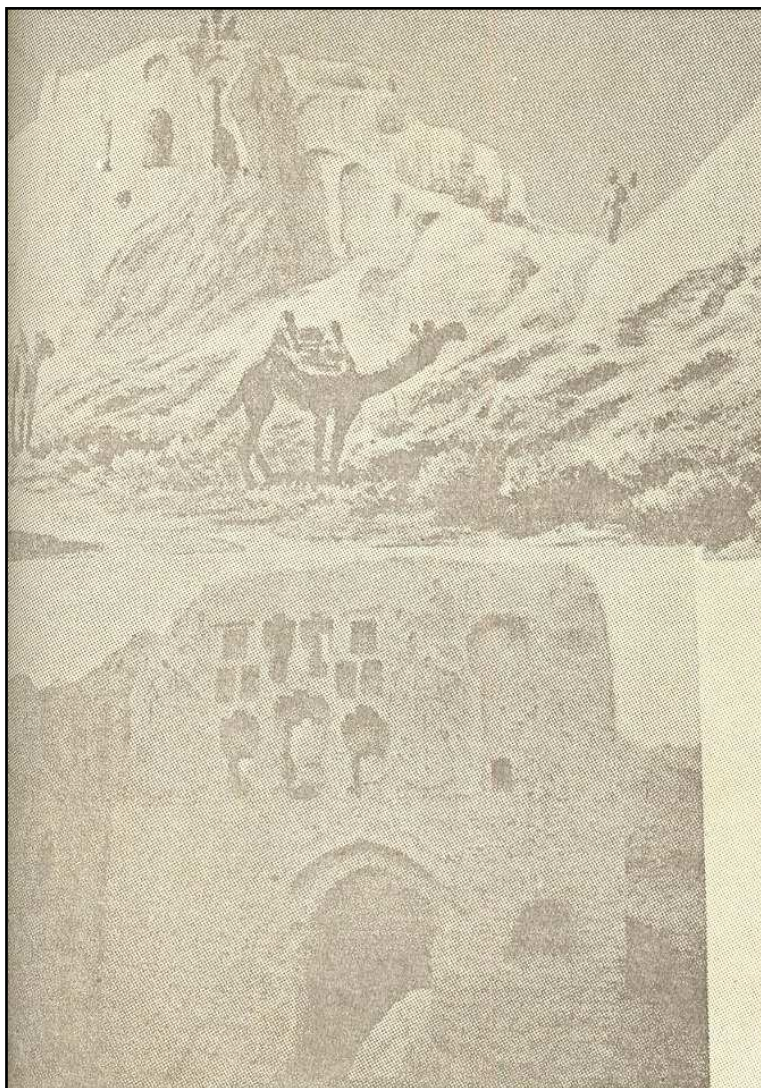
صفاریان سیستانی (۲۵۴-۸۸۵هـ)

دریمه برخه

خلف



د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاريخ يمينی، مير خوند، تاريخ سلاجقه، خاندانهای اسلامی بارتولد، نولدکی، سخاو، جستی، دول اسلامیه ۱۷۵، معجم الانساب، ۳۰۲/۲، تاريخ سيستان، احياء الملوك.



د سيستان د صفاريانو د ودانيو دوي منظرې، ۴۲- لمبر عكس

سامانيان

(۲۷۹-۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه او سامان خداه يو نجيب سپړی وو چي د بلخ په کليوالي سيمو کي حکمران او په دين زردشتي وو. دی د گرديزي په وينا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کي د مامون الرشيد پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، يحيی، الياس، چي د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه يحيی ته او هرات الياس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چي امير نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراء النهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوی ته پرېښوو، څو چي په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کي د دوو وروڼو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعيل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراء النهر او خراسان د اسمعيل په لاس کېښووت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دی چي په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ئې قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په مقابل کي چي د خپلواکۍ پرغ ئې تر خولې يوست تقويه کی او په همدې کال ئې په بلخ کي صفاري عمروليث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ئې له تخارستانه ترمرو او هرات او د ايران شمال او ماوراء النهر هيوادونه ئې د ساماني هيواد ضميمه کړه او د مجمل فصیحي په قول د هند پر ځينو لمر لوېديځو سيمو هم د اسمعيل لاس برسوی وو، چي بنياني د فصیحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نسبی په دري ژبه د تاريخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزير وو، اسمعيل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسمعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ لمبر). د اسماعيل تر مړينې



په بخارا کي د اسماعیل ساماني مقبره، ۴۳- لمبر عکس

وروسته ئې زوی احمد پر خای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزي زوی ئې سیستان ته ولېږه، خو چي صفاري حکمرانان معدل او بو علي چي تر بست او رڅخه پوري ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه یووړه او سیستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکى، خو د سیستان خلکو لکه دمخه چي وویل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونيوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مریانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هیواد چاري د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي سو او له سیستان او هراته حسین علي مروزي هم ورسره یو خای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنگه چي منصور په نیشاپور کي مړ سو، حسین په (۳۰۶هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جگړو وروسته تسلیم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چي دمخه ولیکل سوه د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس گرځېده، د دې عصر نوري پېښي د افغانستان په تاریخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کي د بو علي چغاني د محتاج د زوی چي د هغو سیمو حکمران وو یاغي کېدل وه او د ختلان د امیر په مرسته ئې په بلخ او گوزگانان او سمنگان او تخارستان کي لښکر راغونډ کى خو د امیر نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵۶ع) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکى او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹۶۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وگومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه خای حکمران وو او د ابن مسکویه په قول

د ابو علي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی وټاکل سو، چي هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وغللاوه، خو چي لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی د ده پر ځای کښېنوست. ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمداری او د الپتگین د مخنيوي له پاره وگوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېښوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي یاغي سو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران وو بوجعفر نامی د هغه د مخنيوي له پاره وگوماره سو، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځیني کلاوي هم نیولي. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانیانو له اطاعته سرور غړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنگ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پېښي د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶۶هـ = ۹۷۶ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتگین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتگین د غزني د چارو واگي په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندې وو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یو کی او پر خپل سر سو، نو د دوی د سر ټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتگین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابو علي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتگین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نساپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

سبکتگین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر ساماني تخت کښېنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسي. وشلېدله او ايلک خان بخارا ونيوله او بکتوزن دوهم منصور پوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښېناوه. خو سلطان محمود د هغه پانده پاچا د کسات اخيستلو له پاره مروت ته ولاړ او په پای کې ئې د بکتوز او فايق سره داسي وکړه چي: هرات او بلخ (يعني افغانستان تر کابله) دي د محمود وي او نيشاپور او مرو دي د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنگه راوگرزېد او په همدې کال ايلک خان بخارا ونيوله، او دوهم ساماني عبدالملک ئې په اوزگند کې بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهيم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانيانو وروستي شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ايلک سره جنگ کاوه خو په پای کې د محمود په تحريک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانيانو د سلسلې کمبله ټوله سوه.

د دې عصر له علمي او اداري نويماليو څخه دوه نامتو وزيران يو محمد د احمد جيهاني زوی (د ورکي جغرافيا ټولونوکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاريخ مترجم) او د دري له پخوانيو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکي او دقيق بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کې د پښتو شاعر چي په ۲۹۷هـ کې مړ دی) او نور ول.

د سامانيانو په عصر کې د اسلام دين او اسلامي مدنيت د عربي ژبې او ادب سره تر کابله راوړسېدلی وو، خو د هيواد په لمر ختيځو سرحدو کې لکه ننگرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منگل غرونه پر خپلو پخوانيو اديانو او ژبو او مدنيت پاته ول او دري ادبياتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کې).

۱. لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱-۲۷۹هـ)

۲. اسمعيل د احمد زوی (۲۷۹-۲۹۵هـ)*

۳. احمد د اسمعيل زوی (۲۹۵-۳۰۱هـ)*

۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱-۳۳۱هـ)*

۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱-۳۴۳هـ)*

۶. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳-۳۵۰هـ)*

۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰-۳۶۶هـ)*

۲۰۶

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷-۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تروژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

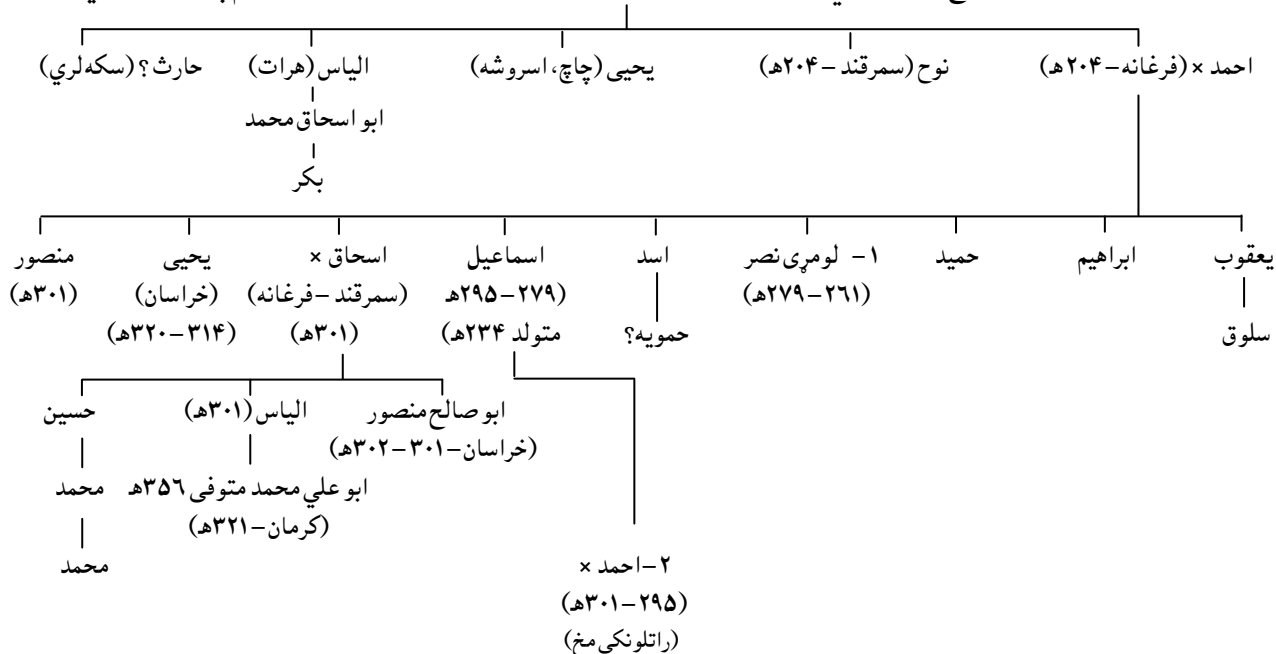
گردیزی، ابن اشیر، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ سيستان، تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة الصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ، تاريخ يميني، ترکستان د بارتولد، حبيب السير.

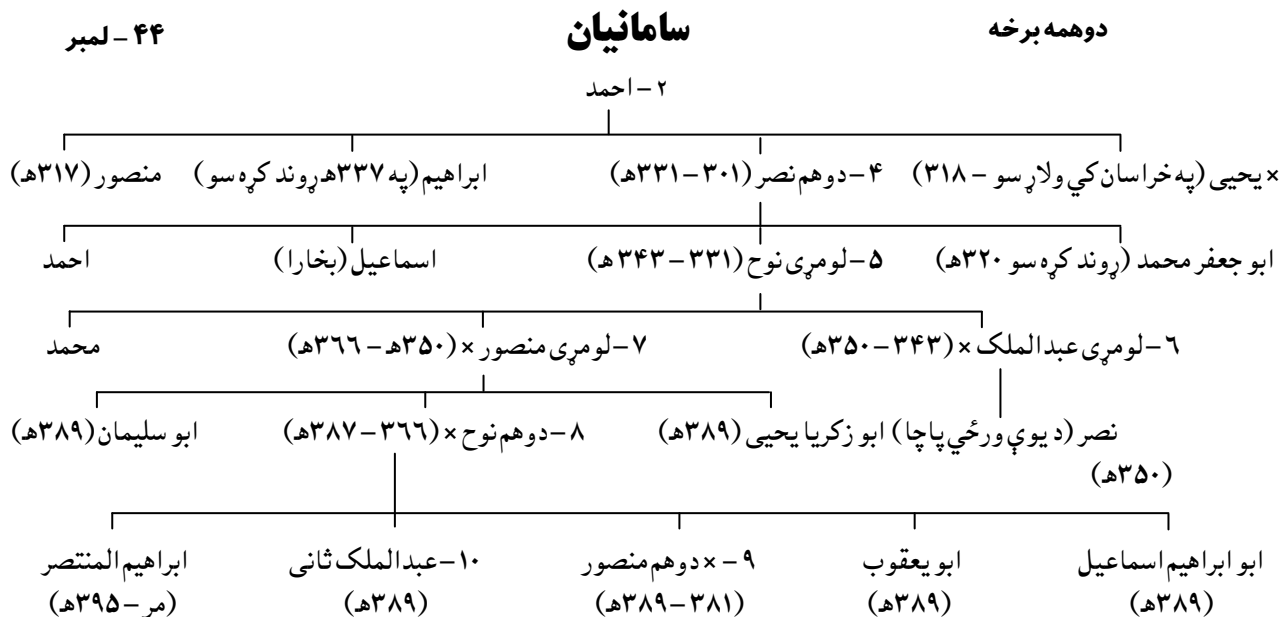
۴۴ - لمبر

سامانیان ۲۹۱ - ۳۸۹ هـ

لومړۍ برخه

اسد د سامان خداة زوی (د بلخ د سامان کلي ته منسوب) د ۱۶۰ هـ حدود بن خامتا (جشمان) بن نوشن ... بن بهرام چوین (گردیزی)





ماخذ: یمینی، د اسلام دائرة المعارف، طبقات ناصری، میر خوند، ترکستان بارتولد،
نامهای ایرانی، زین الاخبار، دول اسلامیة ۱۷۷، معجم زامباور ۲/ ۳۰۸ هـ

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چې د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کې نې په پښتنو کې حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې: غرغښت او بېټنی او سپرن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کې ډېرې محلي افسانې سته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (۶۱۲ هـ = ۱۲۱۵) په شاوخوا کې پخپله تذکره کې ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کې (۱۰۰۶ هـ = ۱۵۹۷ ع) او اخون دروېزه (چې په ۱۰۴۸ هـ = ۱۶۲۸ ع کې مړ دئ) په تذکره الابراار او مخزن اسلام کې او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کې (۱۰۱۸ هـ = ۱۶۰۹ ع) او شيخ امام الدين خليل (چې په ۱۰۶۰ هـ کې مړ دئ) په تاريخ افغاني کې تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه څرگندېږي چې دې درو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پوري) په افغانستان کې د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پوري واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کې منقول او په لاس کې سته او تر هغه وروسته د سپرن زوی څرښبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پوري واک او اقتدار درلود او په (۴۱۱ هـ = ۱۰۲۰ ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کې وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کې واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلوتله وازي خوا څخه تر غزني پوري رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ۴۰۰ هـ = ۱۰۰۹ ع په شاوخوا کې). د څرښبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د تېرو نوميالي نیکه گان دي، چې د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کې شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چې څرښبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کې خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چې په غزني او برمل کې د (افغان

خرشواني) په نامه د هغو يادونه کوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا کي وه (مطلع سعدين د دوهم ټوک لومړۍ برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

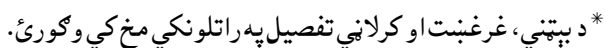
د افغاني انسابو په کتابو کي دا درې وروڼه غرغښت، بېټني او سره بن د پښتنو د تېرو د سلسلې سرونه گڼل سوي دي چي په دې ځای کي د دوی د نسب د شجرې مهمي څانگي ليکل کېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وکتل سي).

په پښتني نسب نامه کي د کرلان = کرلاني يوه بله څانگه هم سته چي دوی له هغو درو نورو څانگو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روايات خو په دې څانگو کي تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مگر تاسي وليدل چي د پښت = پخت = پښتون او افغان ذکر په قديمو کتابو او تاريخو کي له درو څلورو زرو کالو را په دې خوا راغلی دی، نو ځکه موږ د هغو قديمو اسنادو څخه داسي ويلاي سواي چي پښتانه قبایل د دې هيواد پخواني اوسېدونکي دي چي په وروستيو زمانو کي له دوی سره نور آريايي قبایل هم گډ سوي دي، مگر هغه ټول د دوی په مدنيت او ملي جوړښت کي داسي ويلي سوي دي چي اوس ئې بېلونه نه سې کېدای او يو ملت ځني جوړ سوی دی.

ماخذونه:

د سليمان ماکو تذکرة الاولياء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ائين اکبري، مخزن افغاني، تذکرة الابرار د دروېزه، پټه خزانه، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدين ۲ ټوک، حيات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني، خورشيد جهان، د سراولف کيرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان گزنتير، افغانستان گزنتير، تاريخ سلطاني.



پېښې

غرښت

کرانه

[ټول غلجې قومونه: سهاک - تره کي - سلیمانخېل - توخي -
هوټک - اکاڅېل - ناسر - خروټي - بختيار - احمدزي - تري -
دوتاني - تارڼ - لودي - نيازي - سور - سرواڼي]

دایي [منډو
بابی
نافر - پښي - داوي
کاکي] (دومړ - همې - خوندي و غیره)
گدون - موسی خېل - صافي - مشواڼي

[ککي - دلازاک - منگل - توري - هنی - وردگ - اورکزی -
اپريدي - خټک - یشټک - بولاقي - خدران - وزیر - مسید - دوړ -
سترياني - گاري - بنگېن - بنوخي .]

ماخذ: مخزن افغاني - حيات افغاني - شوکت افغاني
صولت افغاني - آيين اکبري - تذکره سلیمان ماکو

فریغونیان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰ هـ ش او خوا)

دې کهول د سامانیانو او غزنویانو په وختو کې په گوزگانان کې حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنیو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښوونې پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سیند او جنوبی وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمیندور او هلمند تر شاوخوا پوري رسېده، چې په غور کې هم د فریغونیانو تر لاس لاندې یو حکمران ناست وو او غور شاه نومېد، پخپله گوزگانان د سرپل شاوخوا ته ویل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (گوزگان خدای) د پاچهانو له نسله وو چې د فریغون په رباط ئې اړه درلودله او دا رباط د مقدسي په وینا د اندخود (اوسني اندخوی) او کرکي څخه د یوې ورځې د لاري واټن وو او د افریغ کلمه د دې هیواد په لرغونیو نومو کې تر خوارزمه لیده کېږي، خو پخپله د فریغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کې څه معلومات نه لرو. بې له دې چې د العتبي په قول د دریمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې د افریغون رباط ته نژدې اوسېد، مگر د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کې د دې کهول لومړی سپړی دی چې موږ ئې پېژنو، نرښخي وایي:

په (۲۸۷ هـ = ۹۰۰ ع) کال چې امیر اسمعیل ساماني د عمرو لیث صفاري سره جنگېده امیر احمد فریغوني د عمرو لیث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابو سنامه دی د آسانو د ډېرو گلو خاوند گڼي چې د ورځي ئې زراړزق بهانان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سیمو خلک تر اوسه د آسانو په گلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول یو بل حکمدار ابو الحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبي د پخواني جغرافي کتاب حدود العالم له مخي پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲ هـ = ۹۸۲ ع) کال ده ته وړاندې سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه ياد کړې دئ او د بارتولد په وينا په (۳۶۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فايق جگړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثير وايي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گوزگانان ته راغی او ابو الحارث ورسره يو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتگين د فايق سره جنگېده ابو الحارث د سبکتگين د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتگين زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگين يوه لور ئې خپل زوی ابو النصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸۶هـ = ۹۹۶ع) کال چي سبکتگين مړ سو همدې ابو الحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعيل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعيل نيول هم ابو الحارث ته وسپاره او دا د تاريخ په پاڼو کي د ابو الحارث وروستنی يادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فريغون بن محمد په نامه يو تن يادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خوا ته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته راغی، مگر د دې کورنۍ يو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابو الحارث زوی دئ چي د العتبي او گرديزي په وينا د گوزگانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جگړه کي چي د قراخانيان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخيان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بيهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي ليکي چي په همدې کال محمود د غور جنگو ته ولاړ، خو د ده شهزاده گان مسعود او محمد په څورلس کلنۍ کي په زمينداور کي د امير فريغون گوزگانان د زوی حسن نامي سره اوسېدل، څنگه چي په همدې کال امير ابو الحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتگين د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په يقين معلومه نه ده چي دا حسن د همهغه فريغون بن محمد زوی وو يا د ابو نصر؟ مگر په دې خبر يو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فريغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولايت ئې بيرته ابو نصر ته ورکړی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وگوماره، گواکي د گوزگان سيمه په (۴۰۸هـ =

۱۷۱۰ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندې راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کې ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیت او

زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چي په عدالت او ښکنايي او د علومو په روزنه ئې شهرت درلود او د فریغون په دربار کې نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چي له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدود العالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰-۴۱۰هـ)*
۶. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، گردیزی، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدود العالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

د ملتان لوديان

(د ۳۷۰-۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳۶۶ هـ = ۹۷۶ ع) په شاوخوا کي سبکتگين په غزني کي د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان او هرات او سيستان او بست او کابل تر گردېز پوري د غزني په پايتخت پوري وتړل سوه (۳۶۸ هـ = ۹۷۸ ع).

په دې وخت کي د افغانستان لمر ختيځو سيمو تر ماورای سند او ملتان د ملتان د لوديانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خيبره جيه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چي سبکتگين پر کابل او ننگرهار يرغل وکړی جيه پاله مخي ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کي ئې ورسره جگړه وکړه او مات سو او د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بيرته لاهور ته وگرزېد او د قنوج، ډهلي، اجمير او کالنجر راجه گان ئې د ځان ملگري کړه د يو لک چمتو سپرو سره تر خيبر راتېر سو او د کابل د سيند پر غاړه لغمان ته راوړسېد. سبکتگين د هغه سره جنگ وکړی او په زرو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا وشرل او د سند تر سينده پسي ولاړ او په پېښور کي ئې خپل يو امير د دوو زرو سپرو سره پرېښوو او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ ع). په دې وخت کي ملتان د لودي شيخ حميد په لاس کي وو چي لودي د پښتنو يو نامتو ټبر دی او دې لوديانو چي د سبکتگين واک ورځ په ورځ پر زياتېدو وليد د هغه سره ئې روغه وکړه او چي جيه پاله ماته وکړه شيخ حميد په ملتان کي پر خپل حال پاته سو او د سبکتگين سره ئې تړون وکړی (۳۸۲ هـ) او د ده وراه شيخ رضي په اخبار اللودي کي د احمد لودي په قول د پښتو ژبي له شاعرانو څخه وو، چي د حميد لودي په وختو کي ئې د پښتنو په غرو (سليمان غره) کي د اسلام تبليغ کاوه او له دې څخه څرگندېږي چي د سند او غزني تر منځ ځينو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دين منلی نه وو، لکه چي په ۳۸۲ هـ کال د جغرافياي حدود العالم ليکونکی د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بښهار (بښير) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځايونه بولي، حال دا چې په همدې وخت کې بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل يوداسي ښار وو چې نيمی ئې مسلمانان او نيمی ئې هندوان ول.

د شيخ حميد د مړينې خبر په تاريخ کې نسته خو دوني ښکاري چې په ملتان کې د ده واکمني د سند تر غاړو د سليمان تر غره پورې محصوره وه او لاهور تر تکسيلا او ويهند او تر قندهاره (د سند د سيند پر غاړه) په جبه پاله پورې اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ويهند ونيو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چې ئې پر ملتان لومړی يرغل وکړی د ملتان حکمران ابو الفتح داود د نصر زوی وو، نو څرگنده سوه چې نصر د شيخ حميد زوی د لوديانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کې حکومت کاوه او دی تر حميد وروسته د هغه پر ځای کېښووست او د غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سياسي رقابت کې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعيلي ملاحده و دين ته په گروهبډلو متهم سوی وو. مگر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرگندېږي چې دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دينه نه وو.

ابو الفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتيه پر حکمران (بجي راو) باندې يرغل وکړی، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننگرهار له لاري ورغی، لومړی ئې راجه اننده پاله په پېښور کې مات کړی او بيا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلابندی وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روايت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ئې هم د جگړې تاوان ورکړی او د محمود سره ئې د روغي تړون وتاړه او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پورې ئې پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختيځو سيمو حکومت وکړی، خو چې په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ئې ونيو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کې ئې بندي کړی او همهلته مړ سو. د داود په مړينې که څه هم د پخوانيو لوديانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کې وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شيخ د سلطان مسعود تر مړينې وروسته په ملتان کې بلوا وکړه، چې د سلطان مودود له خوا يو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقيه سليطي په سپه سالاری د ده د سرکوټلو له پاره وگومارل سو، څنگه

چي لښکر د وایوه کلا ته ورسېد نو موږي شیخ د خپلو ملگرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکریانو ملتان ونيو او دا په ملتان کې د لودي کهاله د پاڅوږ وروستنی یادونه ده.

دا کهول په هند کې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی او د دې کهاله دوه تنه شیخ رضي او د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پټي خزاني د شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب اعلام اللودعي فی اخبار اللودي (۶۸۶هـ = ۱۲۸۷ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانیت لیکلی دی او موږ وینو چې لودیانو په (۸۵۵هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کې د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړې ده او یو سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲هـ). خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کې پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نوم یالي:

۱. شیخ حمید لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شیخ رضي د حمید وراره (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حمید زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابو الفتح داود د نصر زوی (۳۹۵-۴۰۱هـ)
۵. شیخ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

ماخذونه:

تعلقات هند و عرب، زين الاخبار، د پښتو ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاريخ يميني، فرشته، طبقات اکبري، حدود العالم، تاريخ سند، ابن اثير، حيات افغاني، خورشيد جهان، پته خزانه، آداب الحرب.

د تخارستان آل باینجور

(۲۳۲-۳۷۲هـ)

دې سلسلې اميرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهير او باميان او وختش کي حکمراني کوله او هغه باینجور ته منسوب دي چي د عباسي خليفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگین شاهانو پايڅوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الیاس زوی چي د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده او په ۲۵۸ هـ کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸ هـ پوري د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹ هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باینجور نمسی، چي د ۲۶۰ هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده. دی له ۲۶۰ کال څخه تر ۲۶۵ هـ پوري د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پوري د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چي د ۲۷۹ هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸ هـ کال ئې په اندراب کي سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چي تر ۳۱۰ هـ وروسته ئې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ ئې په ختل کي سکه وهلې ده چي اوس هم سته.

۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چي د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کي حکمران وو او د گردیزی په قول د چغانیانو د ابی علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

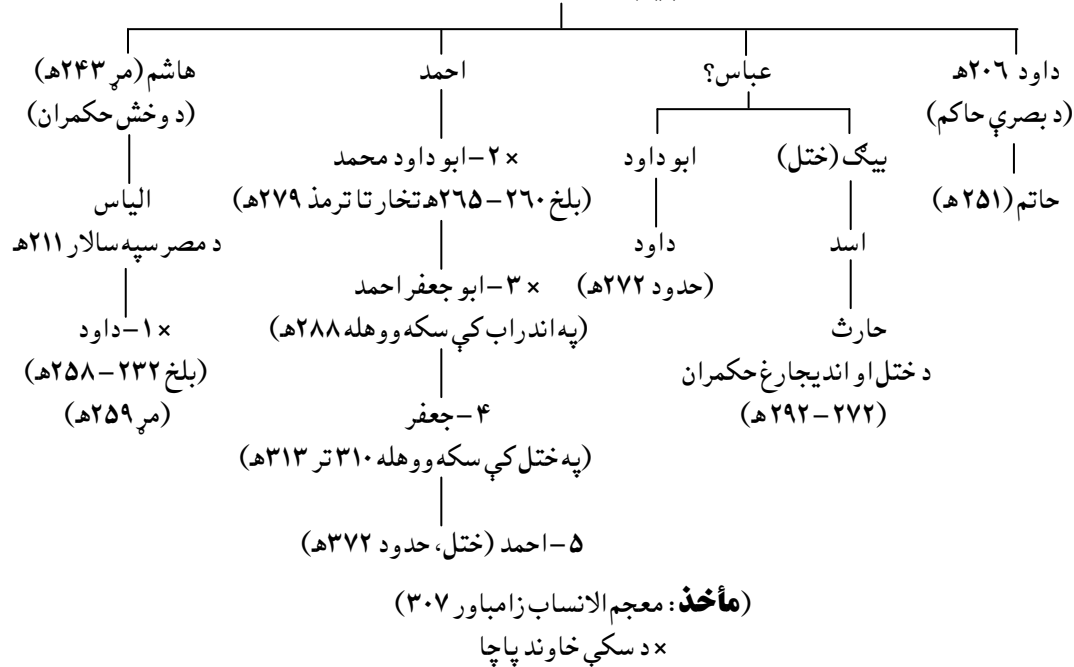
د دې کورنۍ ځیني نور کسان هم حکمرانان ول، لکه داود د باینجور زوی چي په ۳۰۶ هـ کال د بصرې عامل وو او هاشم د باینجور زوی چي د وختش او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳ هـ کي مړ دئ او بېگ د عباس زوی او د باینجور نمسی د ختل خاوند او حارث چي له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پوري د ختل حکمران وو او سکه ئې هم وهلې ده او

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د ۲۷۲هـ په شاوخوا کي ژوندی وو او حاتم د
داود زوی او د باینجور نمسی چي د ۲۵۱هـ په شاوخوا کي د جوزکرمان حاکم وو، او
الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱هـ کال د مصر سرلښکر وو.
اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وگورئ (۴۶ لمبر).

۴۶- لمبر

د باینجور کورنۍ

باینجور (۱۴۰ھ حدود)



د غرستان شاران

(۲۸۹-۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چي په ايرانشهر کي څرگنده کړې ده د (شار) کلمه د (شير) او (شاه) سره شريکه ريښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سيمي د يو شمېر حکمرانانو لقب وو چي د دوی د حکمرانۍ سيمي د لمرختو خوا ته د باميان د شيرانو د هيواد گاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړيو بحثو کي چي مو وويل دا شاهي کهولونه د دې هيواد د هپتالي کوشاني عناصرو پاڅوړ دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشين کي وو چي شورمين او بغشور هم د هغه ځای ښارونه ول او د دې هيواد اصل نوم په اوستايي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کي هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دی. او فردوسي ئې په شاهنامه کي د (غرچگان) په نامه يادوي او معرب ئې غرجستان يا غرستان دی. د دې سيمي شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادياني په دې بيت کي د دې کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسي يادونه کړې ده:

استاده بده باميان شيری

بنشسته بعز در بشين شاری^(۱۲)

داسي معلومېږي چي د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سيمي حکمرانان ول او د دوی د نيکه گانو يو تصوير چي لاس ته راغلی دی کټ مټ د هپتالي (هياطله = هون) د پاچهانو بڼو او څهرو ته ورته دی.

په اسلامي عصر کي د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني د سلطنت تر ادارې لاندې د هيواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چي يو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشيد) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتوب او

^(۱۲) د ناصر خسرو په ديوان ۴۶۸ مخ کي دا بيت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دی چې په ۴۰۵هـ کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰۶هـ کال په هرات کې مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چې د پلار په ژوند د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره و جنگېد او تر ۴۰۶هـ کال پخوا مړ سو.

۴/ شارارد شیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

۶/ شارشاه د ابراهیم زوی چې لور ئې حور ملکه د سلطان حسین جهانسور غوري ماینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تروخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاریخي یمیني عتبی، دایرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاریخ گزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

د اندراب اميران

دا اميران هم د هپتالي کوشانيانو د پخوانيو حکمرانانو له پايڅوپ څخه ښکاري چي په اسلامي عصر کي ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کي پاته سوي دي او څنگه چي د دوی د حکمرانۍ سيمه د دشوار گذارو غرو په منع کي وه نو ځکه د جهانگيرانو له تسلطه خوندي پاته ول.

له دې اميرانو څخه يوازي د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او داسکې د ارميتاژ په موزه کي سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ پوري)

ماخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارميتاژ فهرست.

چغانیان امیران – آل محتاج

چغان (معرب ئې صغان) د آمو ها خوا ته يو خای دئ چي اوس د شوروي تاجکستان د جمهوريت جنوبي برخه ده. په دې خای کي له پخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چي له آريايي تاجیکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دريمي پېړۍ په سر کي امير محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چي تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاريخ کي د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منځ ته راووتل او د سامانيانو او غزنويانو په وختو کي ئې د آمو د سيند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندي د هندوکش تر شمالي لمنو پوري حکومت کړی دئ. د محتاج پلار د يادونه چي احمد نومېد د ياقوت په معجم الادباء کي راغلې ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کي اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه يو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چي د ۳۰۰هـ په شاوخوا کي ئې ژوند او حکومت کاوه او زوی ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه دمخه د ۲۹۸هـ په محرمه کي د اسمعيل ساماني د زوی احمد له درباره د سيستان د فتح له پاره استول سوی وو او بيا په گرگان کي حاکم سو، په خراسان کي د ده د حکمرانۍ ورځي له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړيني تر کال ۳۲۹هـ پوري وې. دې سړي د خراسان په پېښو کي تل د يوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حيث لاس درلود او په چغانيان کي ښځ دئ.

۲/ ابو علي د محمد زوی او د مظفر نمسی چي په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کي د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کي د ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چي د اميرنوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

وغړاوه او نوح ئې خلع کى او پخپله ئې د خراسان د چارو واگي په لاس کي ونيولې او د ژوند تر پايه ئې د سامانيانو له دربار سره اخ او ډب درلود، شو چي د ۳۴۴ هـ کال د برات پر ۲۹ مه مړ او په چغانيان کي بنځ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوى او د مظفر نمسى په ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حکومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوى سپه سالار وو، چي د خپل ورور سره ئې هم جنگونه وکړه او په ۳۳۶ هـ کال په بخارا کي بندي سو.

۴/ ابوالمظفر عبدالله د احمد زوى د محمد بن مظفر نمسى چي تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کي د رھين په توگه اوسېده، او په ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانيان کي بنځ دئ.

۵/ ابو منصور د احمد زوى د محمد نمسى چي په ۳۴۰ هـ کال د چغانيان د حکمرانۍ نايب وو.

۶/ ابوالمظفر طاهر د فضل زوى د محمد نمسى د مظفر کړوسى د چغانيان والي او ادب پالونکى سړى وو. منجیک تر مذبي د ده له ستاينونکو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷ هـ مړ دئ.

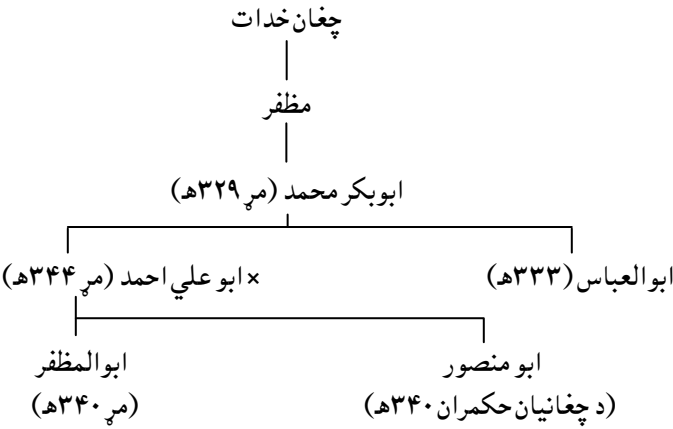
*۷/ فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوى ادب پالونکى والي او د دقيقى او فرخي ممدوح وو، چي د فرخي د داغگاه مشهوره قصيده "تا پرند نيلگون بروى پوشد مرغزار" د ده په ستاينه کي ده او سکه ئې هم وهلي وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د ساسانيانو او غزنويانو د سلطنتي کورنيو سره خپل ښه روابط ساتل او د هغو د ساتني او حمايي په سيوري کي ئې د هندوکش د شمالي ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله او دا کورنۍ د دري ادب له پالونکو څخه گڼله کېږي (د نسب شجره دي وکتل سي - ۴۷ لمبر).

ماخذونه:

تعليقات چهار مقاله د دوکتور معين، معجم الانساب زمباور، ابن اثير، تاريخ يميني، معجم الادباء، رودکي د سعيد نفيسي، ابن خلدون، روضة الصفا، دايرة المعارف اسلامي، ديوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهارمقاله.

د چغانیان د محتاج کورنۍ



مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یو ستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دئ او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دئ چي د ساماني اسمعیل د احمد د زوی په دربار کي ئې د سرمشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸هـ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱هـ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکړ او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴هـ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونيو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکړ او دی د خپل وخت له زړه وړانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱۶هـ کال د خراسان په څنډو کي د ابو الحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دئ.

۲/ ابو علي ابراهيم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ - ۳۳۵هـ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمراني وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳۶هـ کي مړ دئ.

۳*/ ابو الحسن محمد د ابراهيم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړيني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵۶هـ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸هـ کال په ذیحجه کي مړ دئ.

۴*/ ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهيم نمسی د پلار تر مړيني وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ د عوه ئې کوله، څو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

يو کي او د ساماني امير نوح په مقابل کي ياغيان سول، خو امير سبکتگين او زوی ئې محمود د دوی سره و جنگېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته و تنبېد او هلته د ۳۸۶ هـ کال په روژه کي ونيول سو او په پای کي ئې سبکتگين ته په لاس ورکي او د گردېز په کلا کي بندي وو، خو چي په ۳۸۸ هـ کال مړ سو.

۵/ ابو القاسم د محمد زوی او د ابراهيم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸۶ هـ کال نيشاپور ته ولاړ او د سبکتگين د دربار د خلکو سره يو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې وموندله او د تېټوالي او پاسوالي تر ليدو وروسته د ساماني منتصر سره يو ځای سو (۳۹۱ هـ) او په سرخس کي ئې د سبکتگين د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونيول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

۶/ ابو الحسن د ابو علي سيمجوري زوی: په ۳۸۵ هـ کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نيشاپور کي د امير محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابو سهل د ابو القاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸ هـ په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

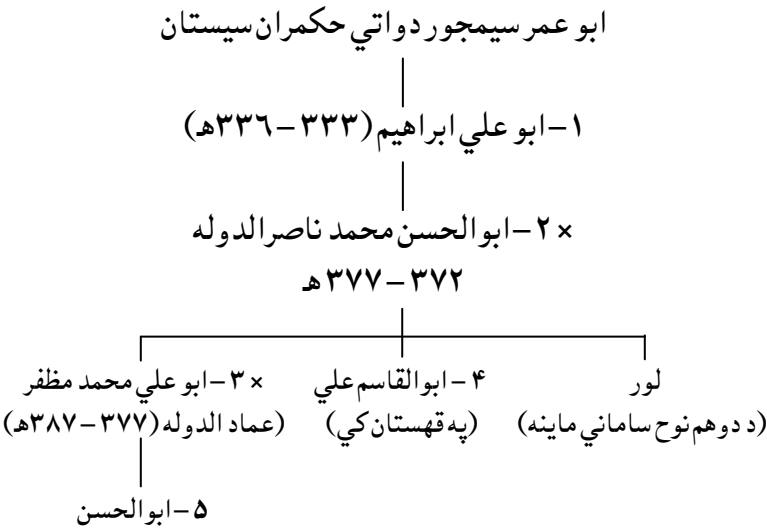
د دې کورنۍ نوميا ليو په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لويه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دی او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابو الحسن محمد ناصرالدوله سکه سته چي له ۳۷۲ هـ څخه ئې تر ۳۷۷ هـ پوري حکومت کړی دی او يوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندينه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

ماخذونه:

الکامل، تاريخ يميني، طبقات ناصري، نامنامه يوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

۴۸ - لمبر

سيمجوريان



مراجع: الكامل، تاريخ يميني، طبقات ناصري،
نامهاي ايراني، تركستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

غزنویان

(۳۵۱-۵۸۳)

د سامانیانو په یادونه کې مو ولوستل چې په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰ م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امیر حاجب الپتگین د خراسان په سپه سالاری گومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړینې وروسته الپتگین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخیست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰ هـ). په دې وخت کې د غزنه د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ څخه یو سړی وو چې د دې کورنۍ یادونه د کتاب په سر کې تېره سوه او بنایي چې د افغانستان د هپتالي کوشانو د امیرانو پایڅوړ وي، ځکه چې پخپله الپتگین او د هغه پر ځای کښېنستلي کسان چې د نومو په پای کې ئې د (تگین) کلمه راغلې ده هم د تگین شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چې یو گډ افغاني او ترکي عنصر دی او د چيني گرزندوی وکونگ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کې ئې د افغانستان پر لمر ختیځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تگین آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېدیځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چې د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کې پیدا کېږي.

په هر حال الپتگین غزنه له لویک (انوک) څخه لاس ته راووست (۳۵۱ هـ) او تر خپلي مړینې پوري ئې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او په ۳۵۲ هـ کال په غزني کې مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کې بیا امیر لویک د غزني د نیولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بیرته ئې غزني ونيو او تردرو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ ع) کال مړ سو. تر الپتگین وروسته د ده یو ملگری چې ښه پرهېزگاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتگین نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تگین شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

غزني کي امير وو او د ۳۵۹هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳۶۵هـ په شاوخوا کي د گردېز په کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سپی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوابدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېز پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکی. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې ځني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قراچکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳۶۶هـ = ۹۷۶ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سپی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زمينداور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خوا ته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جيپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کی او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱هـ = ۹۹۱م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افغنه او خلیج (ننني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴هـ = ۹۹۴م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتيجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او رښتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانی وروسته په ۵۶ کلنۍ په ۳۸۷هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

د غزنه تر مرکزیت لاندې یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطنی کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کې د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کې د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کې د ملتان لودي پاچهانو ټي مشرتوب منلی وو.

د امیر سبکتگین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېنوست. خو څنگه چې ټي کفایت نه درلود شورشیانو سراخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چې په نیشاپور کې د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷هـ له خراسانه لښکر راوست او د غزنین په وره کې ټي د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چې د محمود مور زاولی. وه او فردوسي هم هغه زابلۍ بللې ده (خجسته درگه محمود زابلۍ دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ټي اسمعیل او د هغه لښکرمات کی او اسمعیل تراوو میاشتو پاچهۍ وروسته په زندان کې مړ سو.

محمود چې غزنه ونيو د بلخ خوا ته ټي مخه کړه او په همدې کال ټي شمالي افغانستان هم ونيو او په بلخ کې د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چې د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو په پای کې ټي روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهي له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸هـ = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چې ټي وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راوړسېد او د ده پاچهۍ پر خراسان باندې رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیر المؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹هـ = ۹۹۸م دیقعه). امیر محمود په سکو کې د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ټي احياناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزی ورته (امیر) وایي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کې ویلي دي چې: محمود لومړی وار د (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چې خلف وویل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وار د ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چې په (۴۵۱هـ = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين" او د اټينگ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود په ۳۸۹هـ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چي دمخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نور پاته ژوند کي د (۳۹۲هـ او ۴۱۶هـ) تر منځ ئې اووه لس واړه پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړه او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جېپاله سره وجنگېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳هـ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبحي حاجب او کدخدای بوعلي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نېيره وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه خو سلطان په ۳۹۴هـ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سره کړه.

په ۳۹۶هـ = ۱۰۰۵م کال د سند تر سيند پوريووت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷هـ = ۱۰۰۶م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کي او په ۳۹۹هـ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجگان په ويهند کي د اننده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ - ۴۰۳هـ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳هـ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵هـ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکي او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنگران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷هـ = ۱۰۱۶ع) په شاوخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التوتاش ئې هلته ودراره (۴۰۸هـ). په (۴۰۹ - ۴۱۰هـ) کال ئې په هند کي قنوج او د گنگ کڅونه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲هـ د

کشمير د لوهر کوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳هـ کي د گواليار او کالنجر او په ۴۱۴هـ د سليمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵-۴۱۶هـ) کال ماوراء النهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړي اميران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وټاړه او څلور زره سلجوقيان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶هـ کي محمود د جنوبي هند د کاتيا وار پر سومنات حمله وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کړ او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او گجرات ئې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل په (۴۱۸هـ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طايفي د تاديب له پاره وو او په خپل ژوند کي پر دې بريالی سو چي له اصفهانه نيولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمر ختو خوا ته د گنگا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتيا وار پوري ئې يوه لويه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کي کښېناوه (۴۲۰هـ = ۱۰۲۹م) او دالوی هيواد ئې له گنگا څخه د دجلي او فرات تر کڅو (سواحلو) پوري د غزنه د مرکزيت تر ادای لاندې راووست او په آسيا کي ئې خورا لويه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نساپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هيواد په نورو ښارو کي سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصرې او لويو پوهانو لکه البيروني او ابن سينا او ثعاليې او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفایته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا وو، چي د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجيکو او غلجو (غلجو چي د اصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او کابل کي اوسېدل) او هندو عناصرو څخه گډلوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طايفې ئې د غور په غرو او د سليمان په غره او سپين غره او نورو کي د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفي کړې او د ابن اثير په وينا د معتزله او باطنيې او جهميې او مشبهې او روافضو فرقې ئې ويستلې او کتابونه ئې وروسوخل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کي غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمين عبدالملک جويني (د سلطان معاصر) له کتابه چي مغیث الخلق فی اختيار الاحق نومېږي نقل کوي چي: محمود د امام ابو حنيفه په مذهب وو او د حديثو سره ئې خورا زياته مينه درلودله، او تل به ئې هغه د لويو شېخانو څخه اروېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقين د امام

شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثير په قول ښه مخ او جذابه ښه ئې درلوده، سترگي ئې کوچنۍ او ورښتان ئې سره ول او د ابن خلکان په وينا د ۳۶۱ هـ کال د عاشورا په شپه زېږېدلی وو او د آسيا په زړه کي د يو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ۶۱ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهۍ وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دوهمي خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فيروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو يوازي د سلطان د مزار شناخته (دبرينه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي ليک داسي ليکلي دي:

"غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفي رحمة الله عليه و نور حفرته و بيض و جهة عشية يوم الحمير لسبع يقين من شهر ربيع الاخر سنة احدى و عشرين و اربعمائة".

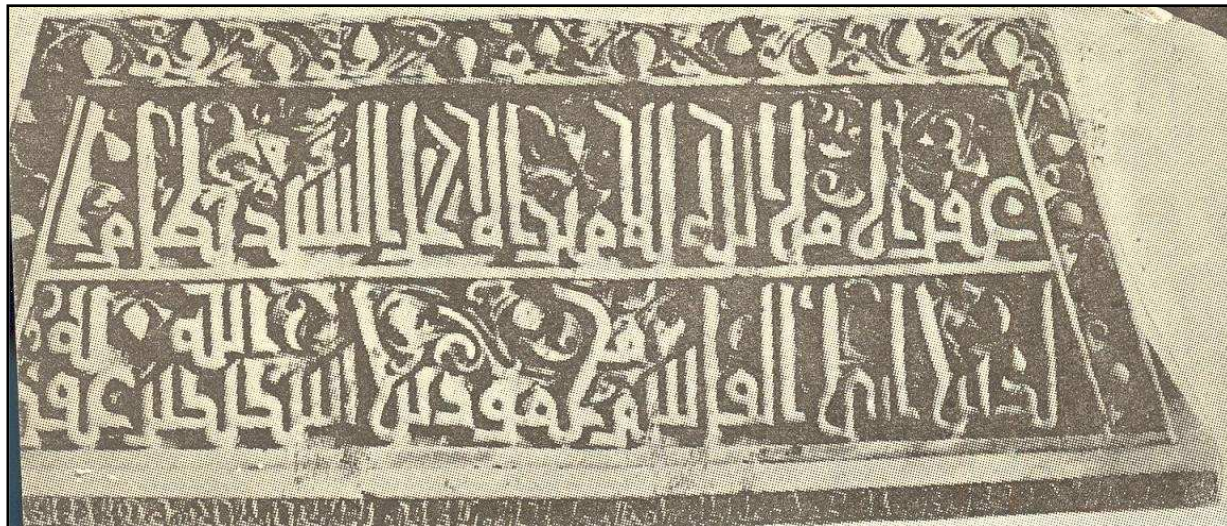
هغه کوچنۍ گنډه چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ - ۵۰ عکسونه).

تر محمود وروسته ئې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېنوست او خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزير او علي قريب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هراي په هغو پسي وگوماره، خو د سراي مريانو سونډهراي وواژه او په نساپور کي امير مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گريدزي په لاس امير مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دايرة المعارف په قول د ناصرالدين الله او حافظ عبداللہ او ظهير خليفه الله لقب ورکړی، چي ابن اثير دا لقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلی دی او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بېست ته راغی او محمد له غزنه څخه تگين آباد (د هلمند او



د غزنيانو د سلطنت نقشه-۱۰۳۰م. د غزنيانو له کتاب څخه- د ۱۹۶۳ د ايدنبرگ چاپ- ۴۹- لمبر نقشه



په غزني کي د سلطان محمود قبر او د هغه کتيبه ۵۰- لمبر عکس

ارغنداو تر منځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کي ونيو او ږوند ئې کۍ او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چي په ۴۲۴هـ کي مړ دئ) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کۍ او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کي غږ غږه کۍ او د محمود له خزانه داره چي احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونيول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره وګوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوګرځېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتګین د مقابلې له پاره چي په هند کي یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کي ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکۍ، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کي حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳۶م) پوري بیرته غزني ته راغی.

څنگه چي په خراسان کي سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراءالنهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکۍ او چي امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مړو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په ګوزګانانو کي مسعود علي کنديز له پښو واچاوه او ځيني سلجوقيان ئې د څړ د ځايو په ورکولو راضي کړه او د ځينو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سيمو کي جگړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چي په دې جگړو کي ئې نافرماني کړې وه مصادره او په هند کي معزول کړه. په دې وخت کي د سلجوقي میکائيل زامنو طغرل او چغري بيګ خراسان له نشاپوره تهرات او بلخ او سيستان پوري ونيو او مسعود ئې د مرو او سرخس تر منځ د

دندانقان په جگره کي مات کی او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنۍ سکه ووهله چي تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کي سکه وهلي ده.

امير مسعود چي د هيواد په اوضاع کي گډوډي وليدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کي پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکرو او د خپل پانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماريگله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کي د ده لښکريانو پر ده بلوا وکړه او ړوند امير محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امير مسعود ئې د گيري (گهري) په کلا کي بندي کی او بيا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادى الاولى ۱۱).

په دې وخت کي امير مودود په غزنه کي پر تخت کښېنوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننگرهار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نژدې) د بابر په آدينه پور) کي د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجيک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونيو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې يو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کی چي تر اوسه په همدې نامه پاته دی.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چي نفوذ ئې ورځ په ورځ په مارواء النهر او خراسان کي زياتېده د دوستانه روابطو په ټينگولو کي زيار يوست، او د جغري بيگ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنويانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پيدا کی او دا کار لومړی د مودود په سکو کي ليده کېږي، چي پر خپله سکه ئې د سيوا Siva د غوايي صورت د سري سمته ديوه Sri Samanta Diva د ليکني (کتبيې) سره نقش کړی وو چي دا رویه د ويهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخيسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تر دوو مياشتو پوري د امير مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، څو چي د سلطان محمود زوی عبدالرشيد پر دوی غالب سو او په همغه کال ۴۴۱هـ کي د غزني پر تخت کښېنوست.

خو سلجوقي داود چي د خراسان حکمدار وو د سيستان له لاري پر بست او زمينداور يرغل وکی او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مگر د

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مريانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښايي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کي، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سيستان کي ئې د داود اکا ييغو هم مات کي او وروسته بيا غزنه ته راغي، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځينو شهزادگانو سره وواژه (د ۴۴۳هـ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خود غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتگين نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نمسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴هـ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو ماليو بار ايسته کي، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هيواد اداره لوی حاجب خرخيز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقيانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثير په قول په زياتو جگړو کي بريالی سو. خو د فرخزاد ځينو مخالفينو دسيسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مگر په ۴۵۰هـ کال د خپلو ملگرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تر اوو کالو پاچهي وروسته د ۴۵۱هـ کال د صفر په مياشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهيم د مسعود زوی پاچهي ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمرختيځي برخي تر لاهور پوري د ده په لاس کي پاته سوې او څو واره ئې هند ته لښکر وويوست، او د خيرآباد او ايمن آباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې وداني کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسايي سره حکومت وکي او په ۴۹۲هـ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاء الدين دريم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امير عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکي او څنگه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې ماندينه وه نو ځکه ئې د سلجوقيانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغتاگين په هندوستان کي د گنگ تراوېو پوريووت.

سلطان ابراهيم د (۵۰۹هـ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شيرزاد ئې وواژه او خپله ميره ئې چي د لوی سلطان سنجر خور وه توهين کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلانشاه مات کي او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کي او همهلته په ۵۱۱هـ = ۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست او په (۵۱۲هـ = ۱۱۱۸م) کال ئې په ملتان کې محمد باهیلیم د لسو زامنو سره له منځه یووی او په سوالک ئې د ناگور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چې غزني ته راغی د سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جگړه اخته سو او په هغه جگړه کې د ده زوی دولت شاه ووژل سو او پخپله بهرام شاه هندوستان ته پر شا سو او غزنه د غوريانو لاس ته ورغی. خو چې غوريان بیرته وگرزېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲هـ = ۱۱۵۷م) کال مې سو او ترده وروسته خسرو شاه د بهرام شاه زوی (۵۵۲-۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷-۵۸۳هـ) په غزنه او لاهور کې پر تخت کښناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونيو او دی لاهور ته ولاړ او بیا په ۵۸۳هـ کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کې خسرو ونيو او د غرجستان د بلوران په کلا کې ئې بندي کی او په ۵۸۷هـ کال ئې وواژه او د ده د مړینې سره د غزنیانو د آل سبکتگین د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنیانو دولت په افغانستان او ایران او هندوستان او ماوراءالنهر کې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر گنگ پوري دوې پېړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره ترقي وکړه، په هیواد کې د اسلام دین بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هیواد له لمر خاته څخه د کابل شاهۍ د حکومت او دیانت نڅښې ورکې سوې او د غزنیانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرايني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراءالنهر او ایران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه روتق درلود. نامتو پوهان او لیکونکي ئې البیروني، ابن سینا، ابو الفتح بستي، ثعالبي، عبد الجبار العتبي، بونصر مشکان، ابو الفضل بیهقي، د کلیه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الانبیه عن حقایق الادویه لیکونکی)، عبدالحی گردیزی، د آداب الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویری غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصری، عسجدي، منوچهری، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سید حسن غزنوي، ابوالفرج

روني، مختاري غزنوي د دې عصر نوميالي تېر سوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالنې ځای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه کي يو کتاب ده ته نسبتوي او د ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتاريو غل د افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د عمراني او د ډبرو توپلو او خطاطۍ له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي د هغه ځای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نخښي موندلي دي چي د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امرلاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی دبیر تر امرلاندې د پاچهۍ د ليکنو دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امرلاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او کوټوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دئ او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوایلو د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي واټکولل اوس هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراءالنهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکولو، البته هغه زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاگ چلوونکی) او د جاسوسی دېوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوټوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کې د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چې د محمود په عصر کې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چې د ده علمي مقام او د ده پرهېزگاري او ورع ولیده د غزنه قضاې ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کې قاضیان ول. خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کې د غزنوي تر پاچهۍ لاندې ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کې هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کې ډېر زیات پښتانه ول چې د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتگین (۳۵۱-۳۵۲هـ)
۲. امیر اسحاق د الپتگین زوی (۳۵۲-۳۵۵هـ)
۳. امیر بلکاتگین (۳۵۵-۳۶۵هـ)
۴. امیر پیري تگین (۳۶۵-۳۶۶هـ)
۵. *امیر سبکتگین (۳۶۶-۳۸۷هـ)
۶. *امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷هـ)
۷. *سلطان محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷-۴۲۱هـ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱-۴۳۲هـ)
۱۰. محمد - دوهم وار (۴۳۲هـ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲-۴۴۱هـ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

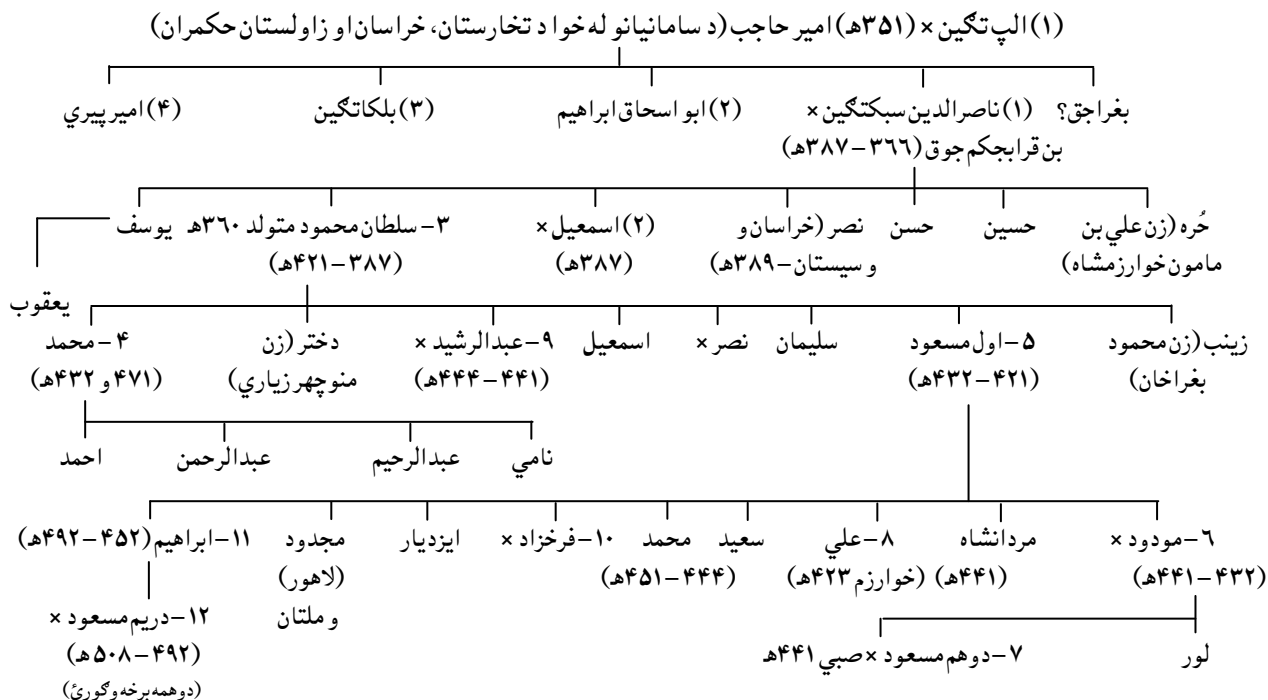
۲۴۵

۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. * عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱-۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مریې) (۴۴۴هـ)
۱۶. * فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴-۴۵۱هـ)
۱۷. * سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱-۴۹۲هـ)
۱۸. * علاءالدین دریم مسعود (۴۹۲-۵۰۹هـ)
۱۹. شیرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. * ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹-۵۱۱هـ)
۲۱. * بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱-۵۵۲هـ)
۲۲. * خسرو شاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲-۵۵۷هـ)
۲۳. * خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷-۵۸۳هـ)، (۵۱ لمبر شجرې او ۵۸ نقشي ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

تاريخ سيستان، بيهقي، طبقات ناصري، ابن اثير، طبقات سلاطين اسلام، گردیزی، العتبي، پاول هورن مختصر تاريخ ايران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ ايران رازي، راهنمای افغانستان، سياست نامه، ابن خلکان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبيب السیر، تاريخ گزيده، مجمل التواريخ والقصص، تاريخ الاسلام السياسي، تاريخ الاسلام ذهبي، مجله آريانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف کيرو پټانز، اخبارالدولة السلجوقيه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، مادر زبان دری، فتوح السلاطين، غزنویان بوسورت.

لومړۍ برخه **غزنويان (۳۵۱-۵۸۲هـ)** ۵۱- لمبر



۲۴۷

دوهمه برخه

غزنویان (۳۵۱-۵۸۲هـ)

۵۱- لمبر

دریم مسعود (د ۳۹ وروڼو لرونکی)



ماخذونه: معجم زامباور ۲/۴۱۷، دول اسلامیه: ۴۵۴، طبقات ناصري

د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو نفوذ

او د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹-۶۳۲هـ)

سلجوقيان د سيحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو يو ټبر وو، چي د سامانيانو په وختو کي د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د گلو روزنه وه ځکه نو د څپ د ځايو د موندلو له پاره گرزانده ول. په جند کي د دې ټبر مشر سلجوق د توقات باديقان تېمور زوی څلور زامن درلوده: يبيغور ارسلان مشهور په اسرائيل، او ميکائيل او يونس او موسی.

سلطان محمود سهوگ د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جيحون څخه راپوري يستل او په خراسان کي ئې تر نيشاپوره د څپ ځايونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائيل ئې چي د منهاج سراج په قول (برق جهند او شيردمنده) ته ورته وو کالنجري بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د ميکائيل زامنو طغرل بېگ او داود او چغري بېگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کي او خراسان ئې تر غزني او سيستان او بلخ او نساپور او کرمان پوري ونيو، طغرل (۴۲۹-۴۵۵هـ) لکه چي د مسعود غزنوي په حالاتو کي ټبر سوه د دندانقان په جگړه کي ئې سلطان محمود مات کي او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نيشاپور کي د پاچهي خول پر سر کښېښود او خپل ورور يبيغور ئې د غربي افغانستان او پوشنچ او هرات او سيستان په حکمداري وگوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او وروڼو ئې داود او چغري بېگ د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو او سرخس څخه نيولې تر بلخ او شبورقان پوري ونيول او د بلخ په علياباد کي ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مگر تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه کي ۴۳۱هـ د سلجوقيانو ټولو قواوو مسعود ته وروستۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سيستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه وغورځاوه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کي د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۴۴۰هـ = ۱۰۴۸م شاوخوا). خوڅه کار ئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قباديان او وخت او ولوالج د چغري بيگ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵هـ = ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشا (۴۶۵ - ۴۸۵هـ = ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲م) د سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه روابط و ساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشا ورور تکش په بلخ کي ياغي سو او ملکشا په ۴۷۷هـ کال هغه په ترمذ کي ونيو او وړند ئې کي، د ملکشا زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ - ۵۵۲هـ = ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷م) چي د سلجوقيانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنويانو په احوال کي تېرسو، د بهرامشا غزنوي سره ئې د ارسلان شاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سيوري لاندې تر لاهوره د غزني پاچا کي (۵۱۱هـ) او گواکي د سنجري هيواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنگه سلطان سنجر (لکه چي د غوريانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کي د علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه او علاء الدين ئې ونيو او بيرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا) تر هغه وروسته د قراخانيانو او غزانو نيمي وحشي قبيلې د ايشيا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه يووې (۵۵۲هـ = ۱۱۵۸م شاوخوا) او د افغانستان پر سيمو ئې له غزني څخه تر زابل او سيستان پوري يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي ئې د لاهور خوا ته پر شا وشاره، خو د غزفساد ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړه سو او د سلجوقيانو په وخت کي د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سيمو بر سوه چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزميانو په وخت کي چي يوه لويه پېښه پېښه سوه هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او باميان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتله وه، او څنگه چي به د غوريانو او خوارزميانو په احوال کي راسي علاء الدين محمد (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م) په شاوخوا کي غور او فيروزکوه او هرات تر غزني پوري ونيول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو واچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستني پاچا په افغانستان کي د چنگېز د لښکر سره جگړې

وکړې چې په وروستی برخه کې به ئې تفصیل راسي.

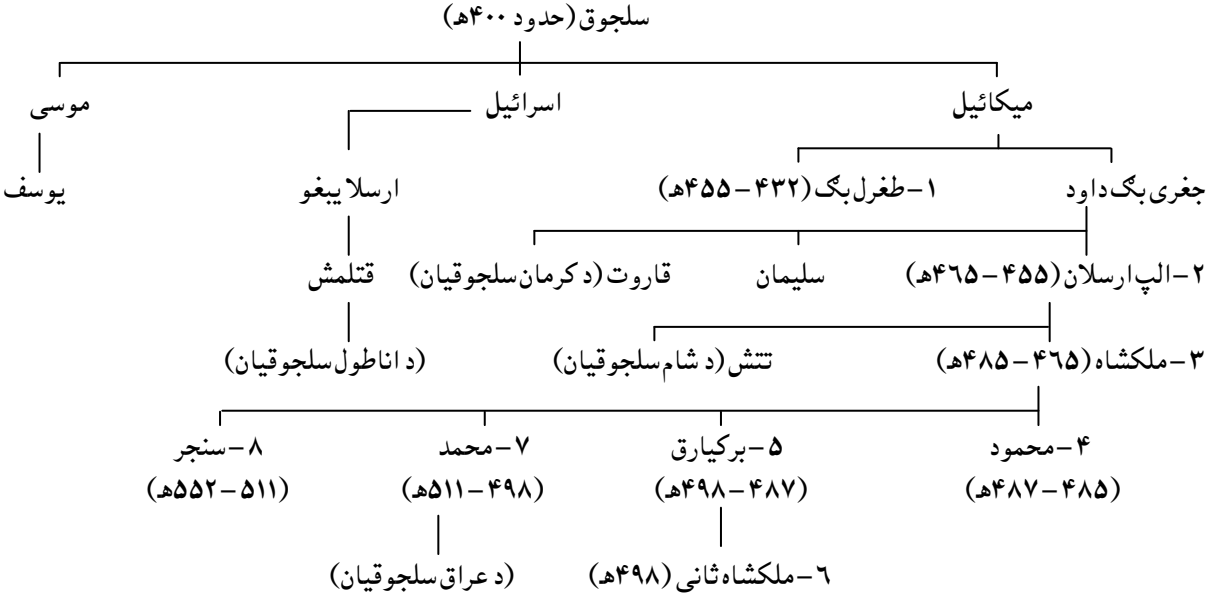
په دې وخت کې د افغانستان هیواد پر څلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولایتونه د تخارستان تر مرو پورې مستقیماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده، د غور او بامیان او گوزگانان سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو د کهول تر لاس لاندې وې، د زابل ولایت له هلمند تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پورې د غزني د آل محمود په واکمني کې ول او د سیستان ولایت له بست او زمينداوړه تر زرنج او فراه او نیه پورې د سیستان په ملکونو اړه درلوده چې دې ملکونو د سلجوقيانو، غوریانو او غزنویانو او حتی د چنگیزیانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاریانو او د نیمروز د وطني امیرانو له پایڅوړ (بقایا) څخه ول چې د دوی د نومو تفصیل د صفاریانو په مبحث کې تېر سو او هم د آل کرت ملکونو چې شرح به ئې وروسته راسي د تاتاري یرغلگرانو سره لاس یو کړی او هرات او سیستان ئې تر لاس لاندې کړي ول. د سیستان د ملکونو او صفاریانو له پایڅوړ څخه لکه چې د صفاریانو په برخه کې چې مو وویل یو هم ملک تاج الدین وو (د ۴۸۲ هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سیستان کې تر زرو کالو پورې امیران پاته ول، چې د ریو په قول په (۱۰۲۸هـ) کال ملک جلال الدین محمود خان د سیستان امیر په (۱۶) پښته عمرولیث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی چې د صفاریانو تاریخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پورې د کتاب احیاء الملوک په نامه لیکلی دی صفاریانو ته منسوب دی.

ماخذونه:

طبقات ناصري، اخبارالدوله السلجوقيه، لب التواريخ، تاريخ سيستان، ابن اثير، د پاول هورن تاريخ مختصر ايران، د خليل ادهم دول اسلاميه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

سلجوقیان خراسان

۵۲- لمبر



مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

غوريان

(۴۰-۶۱۲هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي ده] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنگه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحی گرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومی ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفعن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا ښيي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسطام] دئ (چي د گستهتم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو وروڼو لاس درلود چي يو امير سوراو بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوۍ سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنگ په

(۶۰۳ع) کال د (شونا) په نامه لیدلی یادونه کوي او ابن فندق هم په تاریخ بیهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېر شاه سوري هم په هند کي له دې افغاني ټبر څخه راوتلی او پاڅېدلی دی.

د سوري کهول له نومياليو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دی چي د فخرالدین مبارکشاه د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي عليه السلام معاصر او د هغه په حضور ئې ایمان راوړی وو او عهد او لوا ئې ځني اخیستې وه او له هغه کهول څخه چي به هر څوک پر تخت کښنوست د حضرت علي عليه السلام هغه عهد او لوا به هغه ته ورکول کېدله او دا چي په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دی چي موږ په خبر یو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چي د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندې وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چي صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ورووست او د آل عباس د تقویې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امیر پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندېش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰هـ = ۷۴۷م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی چي امیر کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاریخ سوري په حواله ئې د پټې خزانې د کتاب د متن له مخي پېژنو چي په (۱۳۹هـ = ۸۵۶م) کال د غور په مندېش کي امیر وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چي د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالستان (د کندهار د شمال والستان) او خيسار او تمران او برکوشک (د غور مشهورې کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چي یوازي د لسو تنو سره جنگېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چي په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دی)، د دې کهول واکمني تر زمينداور او بست او والستان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جگړو کي دی هم د ابو مسلم ملگری وو او پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه راښکوي او دی د ښې وينا خاوند بولي، په خپلي دې پخوانۍ حماسه کي امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسیر) او غرج او تخار پوري گڼي او وایي چي زرنج (سیستان) مي په تېره توره ونيو.

د ده د حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونو حماسي آثارو څخه دی او د ده

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانگیری او جهانکشایی څخه حکایه کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چي اوس په پښتو ژبه کي مستعمل او ژوندي نه دي.

امير کروړ په (۱۵۴هـ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوښنگ په جگړو کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير ناصر پر غور او بست او زمينداور حکومت کاوه (د ۱۶۰هـ = ۷۷۶م شاوخوا).

(د دې تاريخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصيل له پاره دي د پتي خزاني کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبياتو د تاريخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امير پولاد وروسته د هارون الرشيد تر وختو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه يادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پتي خزاني د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصيل سره د امير کروړ او امير ناصر يادونه کوي او بيا منهاج سراج د دې کهول يو بل امير بنجي د نهاران شنسبي زوی د غور له لويو اميرانو څخه گڼي او ليکي چي د خپل يوه معاصر غوري امير سره چي شيش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشيد دربار ته ورغلل او امير بنجي د (قسيم امير المؤمنين) د لقب سره د غور امير او امير شيش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م شاوخوا).

د غور اميران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شيش له تکم څخه دي، چي د صفاريانو په وختو کي له آل شنسب څخه د غور امارت په منډېش کي امير سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاريانو په احوال کي چي مو ولوستل، د (۲۵۳هـ = ۹۶۷م) په شاوخوا کي يعقوب صفاري د نيمروز او بست او داور ښارونه تر تگين آباد او رڅخ پوري ونيول، د هغه ځای امير ئې له پښو واچاوه، په دې وخت کي امير سوري د غور د غرو امير وو او تر هغه وخته لا د غور نيمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امير سبکتگين هم پر غور حملې وکړې، چي د سوري کهول خپلواکۍ ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چي د غزنويانو په احوال کي چي مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور يرغل وکړ خو د غور امير چي په دې وخت کي محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمر د لاره اخيسته خو چي سلطان محمود د بيهقي په قول (په ۴۰۵هـ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثير په قول په (۴۰۱هـ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

خواييين له لاري د لوی لښکر سره غور ته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التوتناش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امير محمد ئې په يوه جگړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کي کلابند کي، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسليم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شيش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گيلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر و خوړل چي په خپله گوتمی کي ئې تعبيبه کړي وه، ځان ئې وواژه مگر د اسارت ذلت ئې و نه مانه.

د پښتو ژبي وطني رواياتو چي د لرغوني پښتانه او تاريخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلي پورتنی تاريخي اجمال تائيدوي او د محمد د مرثيې د پښتو قصيده هم راوړي چي شيخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زمينداور په بغني کي مړ دئ) ويلې ده، او همدا شاعر په آهنگران کي د ده په دربار کي وو. دا قصيده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خولې د محمد د بنديگرت شرح بيانوي او دی د سورد کھول وياړ او افتخار بولي، چي د خپل کھول د پت ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کي او د شيخ اسعد دا قصيده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړيني وروسته د سلطان محمود له خوا امير بو علي د محمد سوري زوی د غور د مندېش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او ماڼيو جوړولو لاس پوري کي او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پايه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بو علي وراره) عباس د شيش زوی پورته سو، او خپل اکا ئې بندي کي او د غور پاچهی پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بېباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د مندېش د ولايت په سنگه کلا کي ئې يوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوړه د سلطان ابراهيم غزنوي دربار ته شکايت وکي، ابراهيم هم غور ته لښکر وپوست او امير عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امير محمد ته چي د غزنه دربار ته مطيع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدين حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غور د پاچهانو

نيکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غور ياغيان په جگړه کې د ځان تابع کړه او په هغه جگړه کې چې (د غزنه لمر لوېديځ جنوب ته) د وچيرستان او کوشک په پای کې ئې د ياغيانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسين د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجرې دولت سره دوستانه روابط درلوده او د ښو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چې اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او باميان او تخارستان پخپلې پاچهۍ کې شامل کړه او هريوه پريوې برخې حکومت کاوه په دې تفصيل:

۱/ قطب الدين محمد چې خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واپاوه او ځان ته ئې غوره کی او فيروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولايت کې ئې چې د ده سيمه وه د خپلو وروڼو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کھولو ترمنځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدين سام د غور د مندېش په سکه کې وو، څنگه چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فيروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فيروزکوه کې پر تخت کښېنوست او د غرجستان د شارانو سره ئې دوستي وکړه او په گرمسير کې ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور ترمنځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کې ئې د شيرسنگ کلا او په غرجستان کې ئې د بندراو کلا او د غرجستان او مادين ترمنځ ئې د فيوار کلا جوړه کړه او د گيلان د ملک بدرالدین لور (د گيلان ملکه) ئې چې د شسبانيانو له نښه وه په نکاح کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غياث الدين محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدين د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کې لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې د غور او جبال تخت سلطان علاء الدين حسين خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدين محمد خرنک د حسين زوی چې د مادين سيمي په ده اړه درلوده او دا سيمه د غوريو ولايت وو او د ده زوی ملک ناصرالدین ابوبکر د (۶۱۸هـ =

۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران وو او د چنگيز تر يرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التمش دربار ته ولاړ او هلته د ۶۲۰هـ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چي د غور د جرماس د ولايت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدين ابو علي په غور کي د ده پر ځای کښېنوست او د سلطان غياث الدين په وختو کي د غور او بست او وجير او گرمسير او درمشان او روزگان او غزني سيمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نيولو وروسته په نيشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حکمران ئې وټاکه او په ۶۰۱هـ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جنايد ماني، ونيوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدين تر مړيني وروسته په فيروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لاري زمينداور ته ولاړ. علاء الدين چي دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د خون اخيستلو له پاره کوله تگين آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنويانو مقاومت مات کي او د غزني دولت پایتخت ئې ونيو (۵۴۵هـ - ۵۴۶هـ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کي او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه ځايه ئې بست او زمينداور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي مانيو او ښکلو ودانيو سره چي په خپل وخت کي ئې ساري نه وو هم وران کي نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدين ته ئې وسپاره، علاء الدين تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هريوارود د ناب په سيمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدين څخه خواشيني ول ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم سوه او په خپله علاء الدين د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدين ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنگه چي خلکو د ده په غیاب کي ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادیڼ څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چي ئې د علاء الدین د راگرزېدو خبر وروېد ناصرالدین ئې وواژه او علاء الدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (گرمسیر) او داور او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب ښارونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کي لار ورکړه او د (۵۵۱ھ = ۱۱۵۶م) په شاوخوا کي د غور په سنگه کي مړ سو.

څنگه چي تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې وواژه او د غزانو د فتني د مخنيوي له پاره ئې ملا وتړله چي د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جگړه کي د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸ھ = ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چي د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راوست او د فیروزکوه په مرکز پور ئې وتاړه.

۶/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ھ = ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م) د غوریانو لومړی پاچا دی چي د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چي ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کي ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جگړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاء الدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کي چي ئې ورور علاء الدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجد الدین موسوي سره ونيو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غېغړه کی، خو چي ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کي غزني وران کی.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو وروڼو مشر وو او د غور په کاسي کي امیر سو. څنگه چي سلطان علاء الدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کی، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وخش او بدخشان پوري ونيول او لکه چي د غياث الدين محمد په احوال کي ئې لولی د راغ زړه جگړه کي د خپلو ورېښو په لاس کي بندي سو او بيرته باميان ته واستول سو او هلته مې سو (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدين محمد په باميان کي امير او د فيروزکوه له دربار او سلطان غياث الدين له حضوره هم په رسميت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانيان او وخش او جروم (گرمسير) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطان شاه خوارزمشاهي د مخنيوي له پاره ئې د غور د لښکر سره يو ځای د مرو رود بار په جگړه کي گډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی بهاء الدين سام چي لوی او علمدوسته پاچا وو د باميان پر تخت کښېنوست (۵۸۷هـ = ۱۱۸۹م). د ده دربار د پوهانو د غونډي ځای وو، امام فخرالدين رازي او شيخ الاسلام جلال الدين او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدين د ده په دربار کي ول. د ده پاچهي له کشميره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پوري او جنوباً د غور او غرستان تر پايه پوري رسېدله او غور او غزنه او باميان د ده تر فرمان لاندې ول. هغه وخت چي سلطان معزالدين شهيد سو (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) نو د هيواد اميرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مې سو او زوی ئې جلال الدين علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدين ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنگه چي د غور او غزاو تاج الدين يلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکړ نو دی له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کي ئې اکا علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او وزارت ئې صاحب وزير ته ورکړ. خو جلال الدين د غزنه تر تصفيي وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزير سره وواژه. بيا چي تاج الدين يلدوز دوهم وار پر غزني يرغل وکړ او د علاء الدين لښکر ئې د سنقران (شغران) په رباط کي مات کړ او دی ئې په غزني کي کلابند کړ نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه وروڼه د يلدوز لاس ته ورغله او بيرته باميان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا وو د هغو غوري وروڼو لڼه يادونه چي د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم امير المؤمنين چي د غور له لويو پاچهانو څخه دی پاچا سو، دی د خپل

ورور معزالدين سره د خپل اكا علاء الدين په امر د وجيرستان په كلا كي بندي وو، خو سلطان سيف الدين د علاء الدين زوى دوى ايله كړه او غياث الدين د غزان په جگړه كي ورسره وو. بيا چي سيف الدين د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو، همدې شيش سپه سالار د غور او غرجستان لښكر راوستل او د غياث الدين سره ئې بيعت وكى او دى ئې د فيروزكوه پر تخت كښناوه (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م). ده خپل ورور معزالدين د سرچاندار په رتبه د استيه او كجوران حكمران وټاكه او ابوالعباس شيش ئې چي د سلطان سيف الدين تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلى وو وواژه. په دې وخت كي د غياث الدين اكا يعني ملك فخرالدين مسعود د باميان حكمران له ملك علاء الدين قماچ سنجري د بلخ له حكمران او له تاج الدين يلدوز د هرات له حكمران څخه مرسته وغوښتله او د باميان او بلخ او د هرات د لښكرو سره ئې پر فيروزكوه يرغل وكى او په راغ زر نومي ځاى كي يو د بل سره جگړې ته چمتو سول، خو په لومړي سر كي د غور پهلوانان ملك يلدوز د هرات حكمران د هغه د لښكر په منځ كي وواژه او هراتيان ئې سره تيت كړه. بيا ئې د بلخ لښكر هم مات او د قماچ سر ئې پرې كى او د باميان ملك فخرالدين ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه كلابند كى، او خپل اكا معزالدين او غياث الدين ئې محترمانه ونيول او بيرته ئې باميان ته واستول. سلطان غياث الدين تر هغه وروسته گرمسير او زميندار ونيو او قادس او كاليون او قيوار او سيفرود او غرجستان او تالقان او گرزوان ئې هم د غور په سلطنت پوري وتړل او خپل ورور معزالدين ئې له جروم (گرمسير) او تگين آباد او سيستان څخه د غزنه او زاول او كابل خوا ته واستاوه، دى د غزانو لښكر چي په دغه وخت كي ئې غزنه نيولى وو په (۵۶۹هـ = ۱۱۷۳م) كال له غزنه څخه بيرته وشړل او د غزنويانو پايتخت ئې هم په غور پوري وتاړه او هم ئې د هرات نيولو ته ملا وتړله او بهاء الدين طغرل د سنجريو مريى چي پر هرات ئې لاس برسوى وو د سلطان تر لښكر د مخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ كال كي هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) كال كي فوشنج هم د غور د مركز ضميمه سول.

په دې وخت كي د سيستان ملكانو (چي شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه كښېښووه او شمالي ښارونه لكه تالقان، اندخود، ميمنه، فارياب، پنځده، مرو، ذرق او خلم هم فتح سول. څنگه چي جلال الدين محمود د ايل ارسلان خوارزمشاه زوى د خطايانو په مرسته د هيواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښاوه، ځكه نو غياث الدين

په ۵۸۸ھ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدين په مشرۍ او د باميان لښکر د ملک شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښکر د تاج الدين حرب په لارښوونه د مرو په رود بارکي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کي ئې خوارزمشاهيان مات کړه او په (۵۹۶ هـ = ۱۱۹۹م) کال ئې خراسان صفا کى او تر نشاپوره پر مخ ولاړ او هغه ئې ملک ضياء الدين ابو علي شنسباني ته وسپاره او مرو شاه جهان ئې هم ونيوه او ملک نصرالدين محمد خرنک ئې د هغه ځای په حکمراني وگوماره، او د سرخس ايالت ئې تاج الدين زنگي د فخرالدين مسعود باميانى زوى ته وسپاره. څنگه چي غياث الدين بيا هيواد ته مرکزيت ورکى او د منځنۍ آسيا ټولي سيمي ئې له هندوستانه تر عراقه او له چينه او جيحونه د هرمز تر سينده پوري د غور د فيروزکوه تر بيرغ لاندي راوستلې او د خراسان ستر او يوازينى شهنشاه گنل کېده نو د بغداد خليفه الناصر الدين الله هم خپل سفيران ابن ربیع او قاضي مجدالدين قدوه او ابن الخطيب د فيروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت ئې په رسميت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فيروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سياسي نېک روابط ټينگ سوه.

سلطان غياث الدين غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چي هم علمدوست او مهربان او هم عادل وو. د ده په دربار کي پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹ هـ = ۱۲۰۲م) کال د دريمي خور (جمادى الاولى) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کي وفات سو او په هغه لوى مسجد جامع کي چي ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کي ودان دئ. دی په لومړي سر کي د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سيستاني په مذهب وو، خو وروسته ئې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار له نومياليو پوهانو څخه قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي او صدرالدين کرامي نيشاپوري او د ده د هيواد قاضيان قاضي القضا معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين هرمابادي او وزيران ئې شمس الملک او عبدالجبار گيلاني او فخرالملک شرف الدين قزداري او مجدالملک ريوشاري او عين الملک سورياني او ظهيرالملک سجزي او جلال الدين ريوشاري ول. په دوبي کي ئې دارالملک فيروزکوه او په ژمي کي ئې زمينداور وو، د خپل لاس ليک سره ئې (حسبى الله وحده) ليکل (۵۳ لمبر تصوير دي وکتل سي).

د سلطان غياث الدين محمد سام تر مړيني وروسته ئې زوی غياث الدين محمود چي يو عياش سړی وو د معزالدين اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمراني وگومارل سو، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدين تر شهادت وروسته په ۶۰۲هـ کال ئې له بست څخه د زميندار له لاري پر غور يرغل وکړ او فيروزکوه ئې له ملک علاء الدين ابو علي څخه واخيست او غور ئې د غرجستان او تالقان او گرزوان او قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدين يلدوز ته چي د معزالدين محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمراني چتر او مثال د سند تر سينده پوري ور واستاوه او په (۶۰۵هـ = ۱۲۰۸م) کال ئې د هندوستان د هيوادو مثال سلطان قطب الدين ايبک ته ورکړ او په دې توگه ئې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه کړه.

په (۶۰۷هـ = ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدين ايرانشاه محمود د ملک علاء الدين ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فيروزکوه يرغل وکړ، خو غياث الدين محمود د ده سر پرې کړ او د ميمني او فارياب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدين اتسز حسين شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور يرغل کړی وو جگړه وکړه او د خوارزمشاه او اتسز لښکر ئې مات کړ، او تر هغه وروسته څنگه چي عليشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غياث الدين محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کړ، د عليشاه نوکرانو دی په (۶۰۷هـ = ۱۲۱۰م) کال وواژه، دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زرعين سندوڅه خزاني چي د څلورو سوو اوښانو بار کېده خلکو ته وبخښلې.

د غياث الدين محمود تر مړيني وروسته د ده ځور لس کلن زوی بهاء الدين سام د غور د اميرانو له خوا د فيروزکوه پر تخت کښېنول سو، درې مياشتي وروسته سلطان علاء الدين اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امين حاجب ملک خان په مرسته پر فيروزکوه يرغل وکړ او د ۶۰۷هـ کال په دريمه خور (جمادی الاولی) هغه ښار ونيو او بهاء الدين ئې د شاهي کورنۍ د ښځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدين اتسز د علاء الدين حسين جهانسوز زوی د فيروزکوه پر تخت

کښېنوست او تر څلورو کالو پوري ئې حکومت وکړ او په گیلان کې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزنه د وزیر سره په جگړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماش کې ئې علاء الدین اتسز وواژه او غور ئې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راووست او د (۶۱۱ هـ = ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین درغور بیرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین په ۶۱۲ هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چي د خپل ورور سره سرچاندار (د شاهي گارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استيه د ولایت حکمران سو (۸۵۵ هـ = ۱۱۶۲م) او د گرمسیر ښارونه ئې تر تگین آباد پوري لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵۶۹ هـ = ۱۱۷۷م). په ۵۷۰ هـ کال ئې گردیز فتح کړ او ملتان ئې له قرامطه څخه ونيو او په (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ع) کال ئې د سنقران د یاغیانو غوږونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهیم دیو نهرواله له جگړې څخه ناکامه راوگرزېد او په ۵۷۵ هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷ هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونيو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه ئې ټول هندوستان ونيو او د اسلام په نور ئې روښانه کړ.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدین محمد جگړه وکړه، چي سالار حسین خرمل د گریزانو ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنگه چي د غوریانو لښکر څه کار پر مخه بوتلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چي د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه وو منځگړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنین ته وگرزېد او څنگه چي په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبایل یاغیان سوه، ځکه نو سلطان محمد هغو غزاته وووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملاحد د یوه فدایي له لاسه په دمیک نومي ځای کې (چي د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کې دی) د (۶۰۲ هـ =

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو.

سلطان محمد معزالدين غوري هم د خپل ورور په شان د آسيا په زړه کي يو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود ئې په هندوستان کي د گنگا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی. د ده هیواد لمړخته خوا ته د گنگا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمړ لوېدو پلو ته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلی وو او جنوب ته د بحیره عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضياء الدين او په باميان کي ملک تاج الدين زنگي او په ملتان کي ملک حسام الدين علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدين ايبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدين يلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصرالدين قباچه، او په باميان کي سلطان بهاء الدين سام، او په فیروز کوه کي سلطان غياث الدين محمود او په سيستان کي ملک تاج الدين حرب او په مکران کي ملک تاج الدين او په وڅش کي ملک شاه.

د ده نوميالي وزيران ضياء الملک درمشی او مؤيد الملک محمد عبدالله سجزی او شمس الملک عبدالجبار گيلاني دي. د ده قاضيان صدر شهيد نظام الدين ابوبکر او سيد شرف الدين ابوبکر او د صدر شهيد زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدين بلخي وو. د پاچهۍ بيرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت يادونه کوي چي د خواجه اسماعيل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي يوازي د الماس له جنسه يوزر او پنځه سوه منه موجود ول.

د پټي خزاني په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روايتونه د پخوانيو کتابو په حواله دا څرگندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي يو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دی چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاينه کي ئې يوه ډېره ښه او خوندوره قصيده ويلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاريخي آثارو څخه گڼل کېږي (۵۴) لمبر تصوير دي وکتل سي).

د معزالدين محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدين يلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتگارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه.



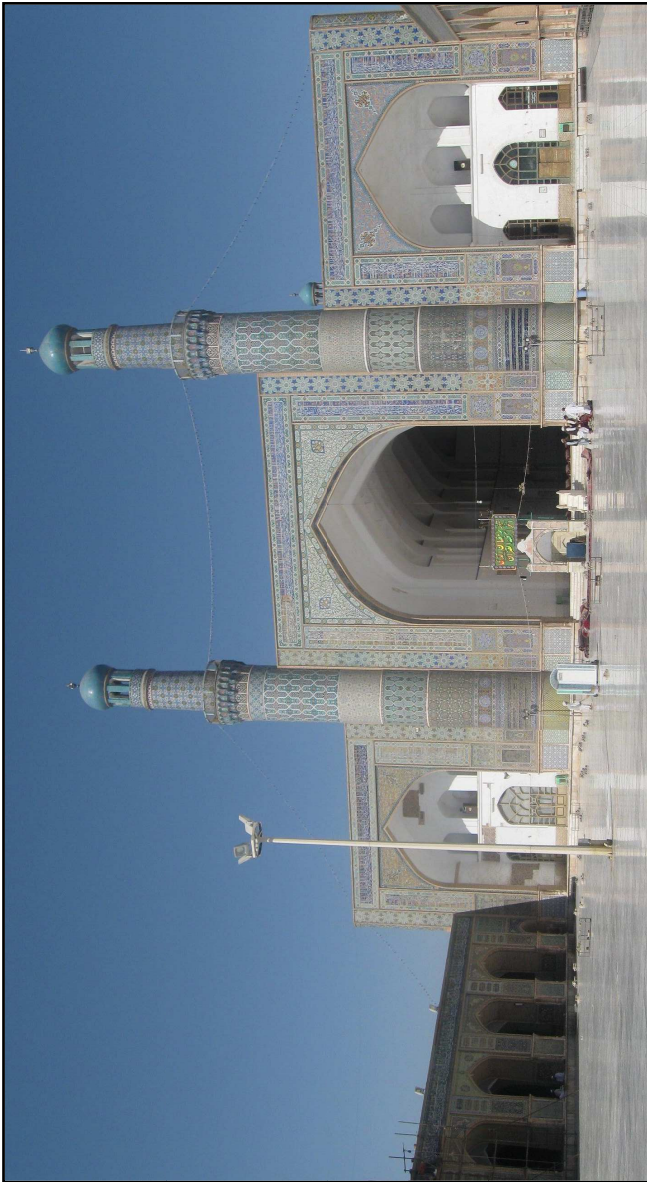
افغان شهنشاه سلطان غياث الدين غوري (۵۵۸هـ ق)
۵۳- لمبر عكس



سلطان معزالدين محمد غوري
۵۴- لمبر عكس

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبيک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصر الدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبيک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکړی يلدوز د سند په پنج آب کې ورسره جگړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کې پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کې تر څلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کې پاته سو او لکه چې وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جگړه کې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکر ويوست او د تاج الدين حرب سره چې د سيستان ملک و وروغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معز الدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندي ئې (عبد) وليکل. څنگه چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او تر گردېزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جگړه کې چې په تران کې ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کې ووژل سو (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کې (۶۱۲هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تگين آباد او زابلستان پوري د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمي تر سنده پوري په تاج الدين يلدوز پوري اړه وموندله او ترده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کې او امين ملک په هرات کې او اختيار الدين محمد خرپوست په پېښور کې حکم کاوه (د آل شنسب وروستنی پېښي د چنگيز د راوتلو په شرح کې راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کې د غزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبې ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پوري خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کې پاللې سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کې خپور کړی او صنعت او عمران چې نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلی (منار) (۵۵ - ۵۶ لمبر عکسونه دي وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دي ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کې د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ ايښی وو د پخواني مرتبو ته ورسېد.



دھراتا ریختی مسجد جامع، ۵۵- لمبر عکس



په غور کي د جام منار
د سلطان غياث الدين غوري يادگار
۵۶- لمبر عکس

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخري (د دميۀ القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي، صدرالدين کرامی نيشاپوري، معزالدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شيخ تيمن، تايمني، ملكيار غرشين، قطب الدين بختيار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومي نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنگه چي غوريان د پښتنو له سوري ټبر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کي پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنک او ارغنداو او هلمند او کابل او هريرو د ناوو ته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کي ئې د پاچهانو په لښکرو کي هم گډون وکی او د پښتنو د قبيلو زيات خلک او مشران په هند کي د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چي د هغو پاڅون تر اوسه هم په ټول هند کي ډېر سته، لکه: لوديان، سوريان، نيازبان، مومندان، شيرانيان، بهرپچان (بهرېخان) چي زياتره ئې په هند کي د روهيله يا پټان په نومو يادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو کي خاص حکومتونه او د رياست او نفوذ سيمي لري.

د غور د شاهي کهول نوميالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰-۸۰ هـ شاوخوا)
۲. امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳. امير کروړ د پولاد زوی (۱۳۹-۱۵۴ هـ)
۴. امير ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
۵. امير بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
۶. امير سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)
۷. امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۸. امير بو علي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
۹. عباس د شيش زوی او د بو علي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

۱۰. امیر محمد د عباس زوی (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
۱۲. ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)
۱۵. ملک شهاب الدین خرنک د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۶. ملک شجاع الدین د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۵۴ - ۵۵۵ هـ)
۱۸. سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)
۱۹. ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
۲۰. سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
۲۱. سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ - ۵۹۹ هـ)
۲۲. سلطان معزالدین محمد سام (۵۶۹ - ۶۰۲ هـ)
۲۳. سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ - ۶۰۷ هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدین سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
۲۵. علاء الدین اتسزد جهانسوز زوی (۶۰۷ - ۶۱۱ هـ)
۲۶. علاء الدین درغور (۵۹۹ - ۶۱۲ هـ)
۲۷. ملک ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ۶۵۰ هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ - ۶۰۲ هـ)
۳۰. جلال الدین ابو علي د بهاء الدین سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
۳۱. علاء الدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
۳۲. علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (د ۶۱۰ هـ حدود)

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثير، دول اسلاميه، پته خزانه، آداب الحرب، دايرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزیده، لب التواريخ، فتوح السلاطين عصامي (۵۷ - ۵۸ لمبر شجرې دي وکتله سي).



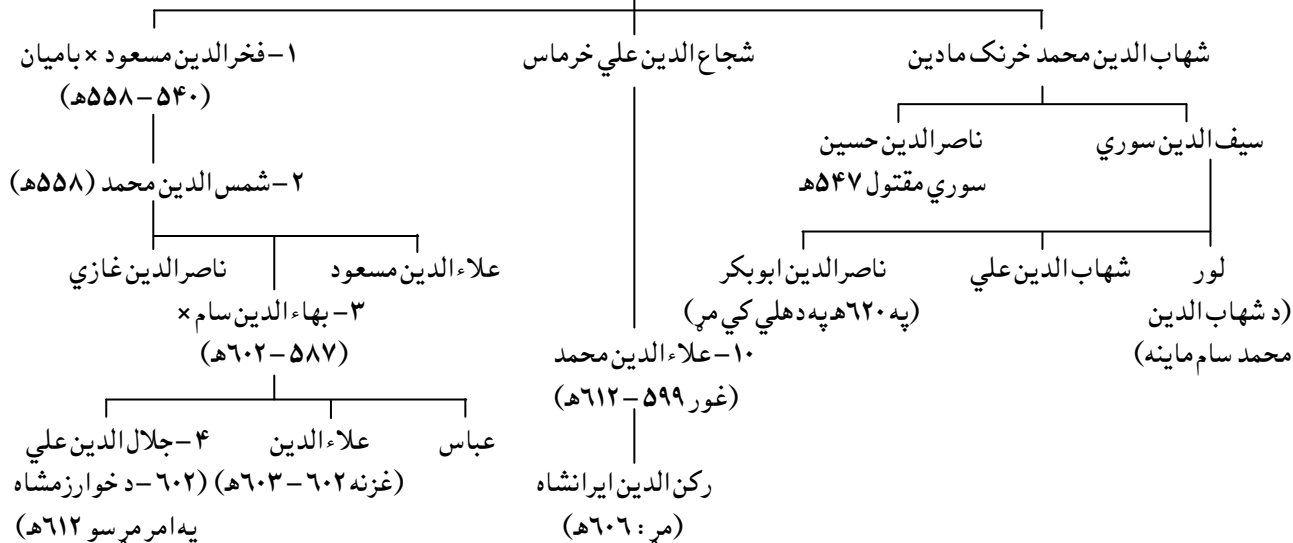
۲۷۳

دوهمه برخه

غوريان (۴۹۳-۶۱۲هـ)

۵۸- لمبر

عزالدين حسين



ماخذونه: د دهلي افغان شاهان، د توماس تاليف: لندن ۱۸۷۱م، طبقات ناصري،
دائرة المعارف اسلام، ابراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلاميه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/ ۴۶۰.

خوارزمشاهیان

خوارزم یو سرسبز او ودان مشهور ولایت وو چي د امو له سینده او بېده او د اتیا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، ښارونه ئې له بازارو ډک او کلي ئې یو بل ته سره نژدې ول، هم ئې ماڼۍ درلودلې او هم د کرهڼي مخکي، پایتخت ئې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د ښارو سره اقتصادي او سیاسي او فرهنګي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د آریائیانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (خوارزمیش) وو او خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نژدې یوه ژبه وه چي په وروستیو کیندنو کي ئې آثار راوتلي دي او البیروني هم دا ژبه په آثار الباقیه کي یوه مستقلة ژبه ګڼلې ده او د هغې د میاشتو نومونه ئې لیکلي دي او وایي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وایي. د ۳۲۲ هـ په شاوخوا کي احنف د قیس زوی عربي فاتح مادون النهر سیمي له تخارستانه تر تالقان او فاریاب او جوزجان پوري ونيولې او د آمو له غاړو خوارزم ته پرېووت خو هغه ئې و نه نیولای سو او د معاویه د زوی یزید په وختو کي هم سلم د زیاد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنګه چي یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزمیانو سره وجنګېد (د ۸۲ هـ په شاوخوا کي) او د (۸۶ هـ په شاوخوا کي) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البیروني په قول د خوارزمشاهیانو د کهول لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له اوایلو څخه خوارزم د حکومت له حیثه پر دوو برخو ووېشل سو:

شمالي برخه ئې چي پایتخت ئې (گرگانج) وو معمولاً د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهیانو سیمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کي) ئې

ژوند کاوه او د ده د ۳۶۶هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کي اوسېد او نسب يې د البيروني په قول افريغ ته رسېده او چې قتيبه دوهم وار پر خوارزم بری وموند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوی د سبري نمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی يې په خوارزمشاهي وپېژند (۸۶هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتيب رسېدله: احمد د محمد زوی د عراق نمسی د منصور کړوسی د عبدالله کوسی چې هغه بيا د ترکسباه زوی او د شاوشفر نمسی او د اسکجموک کړوسی وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثير په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دئ. دريم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ يې د ده په نامه (ماموني) يادېږي د سامانيانو له خوا د خوارزم والي وو په گرگانج کي او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بريالی سو او د خوارزمشاهي لقب يې په ۳۸۵هـ کي خپلي کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوی او يوه لور يې د سلطان محمود ماندينه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوی په ۳۸۷هـ کي پر تخت کبېنوست او د سبکتگين لور حره يې وکړه او په خوارزم کي يې ابن سينا ته ښه راغلی وويل او سکه يې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوی په ۳۹۰هـ کي.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون نمسی چې په ۴۰۷هـ کال يې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه يووی او د غزنه له درباره يې لوی حاجب لتوتتاش د خوارزم په حکومت وگوماره او د خوارزمشاه لقب يې ورکي او د مامونيانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التوتتاش وروسته يې زوی هارون ۴۲۳هـ او اسماعيل خندان د التوتتاش زوی (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کي حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېگ سلجوقي له منځه يووړل.

د خوارزمشاهيانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشکين په لاس کبېنېد سو چې د بلگاتگين له مريانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کي يې د سلجوقي دولت په وختو کي شهرت وموند او د (غرشاه) لقب يې واخيست، څنگه چې په ۴۹۰هـ کي اکنجي قجقار د برکياروق گومارل سوی حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امير داد حبشي د برکياروق په تصويب قطب الدين محمد د انوشکين زوی په خوارزمشاهي وټاکه او تر

هغه وروسته دا لقب د چنگېز تر راتلو پورې په دې کورنۍ کې پاته سو، چې یو وخت ئې د واکمنۍ سیمه تر زمينداوړه هم رسېدله او په ۶۱۷هـ کې وروستنی خوارزمشاه جلال الدین منکېرني د افغانستان په خاوره کې د چنگېز د لښکریانو سره زیات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چې په ۵۲۱هـ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳هـ کې ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵هـ کې ئې بیا د خوارزم تخت ته ورکې. د ده په وختو کې علي چتري په هرات کې پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشید الدین وطواط خپل کتاب حقایق السحر ئې د ده په نامه ولیکه، د ۵۵۱هـ کال په دریمه خور (جمادی الاخر) کې مړ دی.

۴/ ایل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېنوست او د قراخانو او قفچاق د قبیلو سره ئې روغه وکړه او د سنجری ملکونو پایڅوړ ئې له خراسانه وشارپه او یائې روغه ورسره وکړه او په ۶۵۸هـ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵۶۸ – ۵۸۹هـ) چې د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یووړه، خو څنګه چې د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراءالنهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخیست او خراسان ئې د غزد امیرانو له جوړه او لاسه وژغوره او په مرو کې ئې دارالملک جوړ کړ او د هرات ملک بهاء الدین طغرل هم ورسره یو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غیاث الدین غوري په مرو رود کې د غور او بامیان او سیستان لښکري راغونډي کړې او تر شپږو میاشتو ئې جګړه وکړه، خو په پای کې د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاء الدین ئې وواژه او محمود د ماتې په حال کې په ۵۸۸هـ کال مړو ته وګرځېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹هـ).

۶/ ابوالمظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹هـ کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کښېنوست. دی لوی عالم او هنرور پاچا وو، چې نیم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندې کړ او د ده د هیواد وېش د هلمند تر غاړو

رسېده. لکه چي د ده زیاتي سکې په داور (زمینداور) کي وهلي سوي او له هغه ځايه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا د قبیلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق یوه برخه ئې ونيوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهدید او وه او د بغداد وزیر ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الریبع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چي د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶هـ کال د روژې پر نهمه مې سو.

۷/ علاء الدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړیني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور عیشاه ته (چي په ۶۰۹هـ وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفیران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونيو او ملک عزالدین خرمیل غوري د ده سره یو ځای سو او تر یوولسو میاشتو کلانېدی. وروسته ئې هرات ونيو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هیواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاینکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدین یلدوز ئې د هند خوا ته وشاړه او د ده د هیواد وېش د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین بن منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانی. وگوماره، خو په ۶۱۷هـ کال د چنگیز لښکر د لمړخاته له خوا د ده پر هیواد یرغل وکی او دی د مغلوبۍ په حال کي د آبسکون جزیرې ته فراري سو، او په همغه کال مې سو.

د علاء الدین له وروڼو څخه یو یونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دریم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه په ۶۱۷هـ کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېښوست، خو د چنگیز لښکریانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدین غوری شانسني د علاء الدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو چي په ۶۱۷هـ کال د چنگیز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدین محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو خو چي د خطايي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زېور پاچا جلال الدین

منکبرني دئ چي په ۶۱۷هـ کال د خپل فراري پلار پر ځای کښېنوست او د چنگېز د لښکريانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نایب السلطنه او وزیر ئې شهاب الدین الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کریر او فیروزکوه ئې مبارزالدین سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکر پور ئې ملک اختیارالدین محمد علي خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ۶۱۷هـ کال د چنگېز له حملې وتښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه خو چي په غزني کي ملک خان امین حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره یو ځای سو، چنگېز خپل زوم قوتو قونوین ئې په دوی پسي وگوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کي ئې درې واره جگړه وکړه او قوتو قو ئې مات کي، خو چي چنگېز د خراسان له تالقانه د ده جگړې ته راغی او جلال الدین د برشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنگېز د سند د سیند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جگړه کي چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او ځان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (۶۲۱هـ)، خو چي د ۶۲۸هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړيني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصیل به د چنگېز خان د حالاتو په شرح کي راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

ماخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان کشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرني، نقشه المصدور، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاریخ مغول.

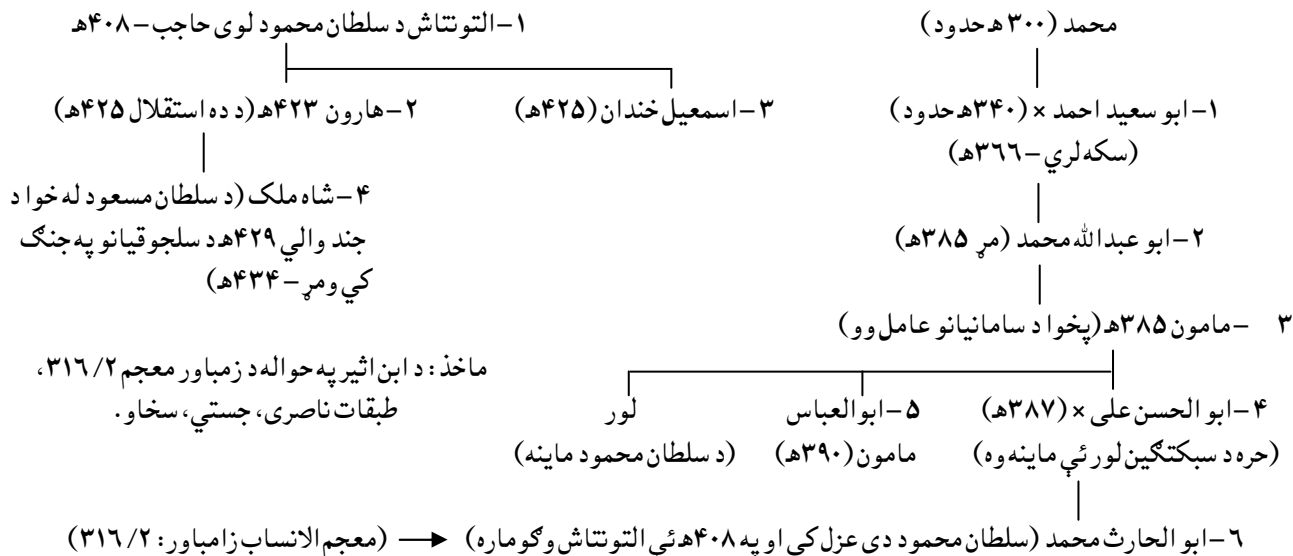
۵۹- لمبر

خوارزمشاهیان (۳۰۰-۶۲۸ هـ)

لومړۍ برخه

دوهمه کورنۍ

لومړۍ کورنۍ



دوهمه برخه **دریمه خوارزمشاهی کورنی (۴۷۰-۶۲۸هـ)** ۵۹- لمبر

۱- انوشنگین غرچه یا غرشاه (۴۷۰-۴۹۱هـ) په خپوه کي د ملکشاه سلجوقي والي وو

۲- قطب الدین محمد (۴۹۱-۵۲۲هـ)

۳- آتسز (۵۲۲-۵۵۱هـ)

فلان؟

۴- ایل ارسلان (۵۵۱-۵۶۸هـ)

سلیمان

لور (د سلیمان بن محمد سلجوقي ۵۴۹هـ ماینه)

۶- علاء الدین تکش × (۵۶۸-۵۹۶هـ)

۵- سلطان شاه محمود (۵۶۸هـ - مړ ۵۸۹هـ)

ناصر الدین ملکشاه (خراسان)

تاج الدین علیشاه

۷- علاء الدین محمد

یونس خان

علي شیر

(مړ- ۵۹۳هـ)

(کردستان)

(۵۹۶-۶۱۷هـ)

(ری)

(په اوزگند کې سکه

هندو خان

ارسلانشاه

(راتلونکی مخ وگورئ)

ووهله- ۶۱۰هـ)

دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰-۶۲۸هـ)

علاء الدین محمد (۵۹۶-۶۱۷هـ)

خان ملک (د عثمان ایلک ماینه)

اغول ملک (لور)

۸- جلال الدین منکبرنی (۶۱۷-۶۲۸هـ)

آق سلطان

غیاث الدین (شېرشاه) مقتول: ۶۲۷هـ په کرمان کي

کوجاتگین

یحیی خورشاه

رکن الدین (غورشانستی) غورسانجي (مړ: ۶۱۹هـ)

قطب الدین (ازلغ-ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، دول اسلاميه: ۲۵۹، زمباور: ۳۱۸/۲

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library